

ANTON HRUBOŇ

MÝTUS a KULT

J O Z E F A T I S A

BRATISLAVA 2022

PARADIGMA

PUBLISHING

ANTON HRUBOŇ
MÝTUS A KULT JOZEFA TISA

Recenzenti:

prof. PhDr. Peter Mičko, PhD.

Mgr. Juraj Marušiak, PhD.

Prvé vydanie

Copyright © Anton Hruboň, 2022

Slovak edition © Vydavateľstvo Paradigma Publishing, 2022

Grafický dizajn a sadzba: Ivan Kocák

Jazykové redaktorky: Zuzana Bariaková a Laura Klimová

Vedecký redaktor: Miroslav Kmeť

Tlač: FINIDR, s. r. o., Český Těšín

ISBN 978-80-973678-5-5

OBSAH

9

ÚVOD

1. ZROD LEGENDY

19

HLADANIE VODCU

Od mainstreamového konformistu k „zakladateľovi štátu“ a „záchrancovi národa“

40

V ZNAMENÍ HYBRIS

Formovanie a zušľachťovanie kultu lídra štátu „Novej Európy“

2. EXILOVÉ SVÄTÉ PRAVDY

97

MODELOVANIE NADČASOVÉHO MARTÝRA

Jozef Tiso ako mystický motív ľudáckeho politického exilu a krajanských organizácií

113

TANGO S POLITIKOU

Mýtus a kult Jozefa Tisa v exilovej poézii, historiografii a historickej publicistike

3. V PONOVBROVOM RINGU

143

DIVOKÉ DEVÄŤDESIATE

Kultúrny konflikt o Jozefa Tisa a Slovenský štát v mladej demokracii

156

VZÝVANIE MŔTVYCH ČIAS

Jozef Tiso ako metafora radikálnej pravice a neonacistov

175

NENÁJDENÝ VNÚTORNÝ MIER

Jozef Tiso a dilemy rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku

203

ZÁVER

205

POUŽITÉ PRAMENE A LITERATÚRA

219

MENNÝ REGISTER

*Ľudia niekedy nechcú počuť pravdu,
pretože nechcú,
aby im zničila ich ilúzie.*

~ Friedrich Nietzsche ~

*Existuje moja pravda,
tvoja pravda
a pravda.*

~ čínske príslovie ~

ÚVOD

ÚVOD

Z detstva si pamätám, ako sa na otvorenej skriňovej poličke v dome starých rodičov vynímala kampaňová fotografia usmievajúceho sa predsedu Hnutia za demokratické Slovensko. Neskôr ho na istý čas vystriedala portrétovka lídra víťaznej strany štyroch parlamentných volieb. Keď som si potom prezeral zábery z domácej oslavy narodenia mojej mamy v roku 1968, naskytla sa mi podobná scéna. Na mahagónovom sekretári mala čestné miesto snímka hlavnej postavy tzv. československej jari. V čase hlbokkej nedôvery k politikom (a politike) to môže pôsobiť bizarne, no takýchto domácností boli na Slovensku rádovo desať- či snáď až stotisíce.

Záľuba vytvárať si v intímnom priestore domova politické oltáre vyplýva zo základnej ľudskej potreby v *niečo* alebo *niekoho* veriť. Viera v náboženské entity, osoby, iné bytosti, predmety rôzneho druhu, prípadne abstraktné hodnoty je človeku vlastná od počiatkov jeho schopnosti kognitívne vnímať okolitý svet. Obrazy, utvorené o konkrétnych veciach i abstrakciách, môžu zásadným spôsobom poznamenať naše životy, determinovať postoje v špecifických životných situáciách a vymodelovať vnútorný kompas, ktorým sa v nich riadime. Len o málo osobnostiach ich vzniklo toľko ako o rímskokatolíckom kňazovi, politikovi, predsedovi Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a prezidentovi Slovenského štátu Jozefovi Tisovi.

Táto kniha nechce byť ďalším z radu jeho životopisov, aspoň nie v štandardnom chápaní. Je predovšetkým históriou predstáv, ktoré sa o Tisovi za uplynulé približne storočie v rôznych spoločenských podmienkach a režimoch vytvorili. Výraz *predstava* tvorí spoločne s pojmi *mýtus* a *kult* hlavnú os textu. Z toho dôvodu je na mieste vysvetliť ich obsah a analytickú hodnotu pre zodpovedanie kľúčovej otázky tejto knihy: *Akým spôsobom a prečo sa formovali predstavy o Jozefovi Tisovi, ktoré sa pretavili do tvorby mýtov a tie v ich vzájomnej synergii do*

utvárania Tisovho kultu, ovplyvňujúceho historickú pamäť časti slovenskej spoločnosti až do súčasnosti?

Vytvorenie a najmä udržiavanie kultu je mimoriadne zložitým mechanizmom. Kulty, podobne ako napríklad národy, reprezentujú vyjadrenie našej mýtizovanej imaginácie. Nie sú nijako apriórne *dané*. Sú to spoločenské konštrukty a je len na našom autonómnom zväžení, či si ich osvojíme alebo nie. Dieťaťu po narodení vstúpajú jeho národnú identitu postupne rodičia a najbližšie okolie, inak je však úplná *tabula rasa*: batola na Slovensku plače, smeje sa, spí a má rovnaké potreby ako batola v ázijských stepiach či subsaharskej Afrike. Až vekom, s postupným naberaním znalosti jazyka, identifikáciou sa s kultúrou, pocitom prináležitosti a prehlbovaním emocionálnych väzieb k určitému vyhranenému územiú sa stáva vedomou súčasťou národa.

Ani kult nejestvuje mimo našich hláv. Ak bez patričných etnologických znalostí narazíme kdesi v sídelnej oblasti domorodých kultúr na sochy či totemy, budú mať pre nás nanajvýš estetickú hodnotu – neviazu nás k nim žiadne duchovné emócie ani religiózne asociácie. Úplne iné pocity sa však človeka zmocnia napríklad pri vstupe do sakrálnych stavby určenej na praktizovanie jeho vierovyznania. V kostole, synagóge či mešite ho obklopia alegorické predmety, maľby, miesta a rituály, ktorým rozumie, ktoré uctieva a napĺňajú jeho spirituálny život. Tieto dvoj- a trojrozmerné objekty, vyjadrujúce a spoluvytvárajúce kult božstva, sa nerozlučne viažu na mýty – príbehy, pripisujúce uctievaným bytostiam určité vlastnosti na základe kánonizovaných, ustálených predstáv.

Predstava je základná jednotka, v ktorej uvažujeme. Vyjadruje naše *znanie* vytvorené ako výsledok pozorovania a našej reflexie pozorovaného, nie skutočnú realitu. Môže, ale nemusí byť podopreté racionálnymi argumentmi. Súborom predstáv, ktoré určitá sociálna skupina akceptuje a šíri ich, vznikajú mýty a povýšením mýtov do ritualizovaných podôb – teda ich systematickým a vedomým uctievaním – vzniká kult.

Aby kult pretrvával v čase, je nevyhnutné ho udržiavať, rovnako ako národnú či náboženskú identitu. Autoritatívny režim, akým bol aj ten ľudácky z rokov 1939 – 1945, prirodzene, nemá záujem, aby bol štátny kult spochybňovaný. Naopak, sústredenou propagandou orientovanou na cieľové skupiny a sprievodnými rituálmi sa ho

usiluje živiť a rozvíjať, aby prenikol do identity čo najširšieho spektra spoločnosti. Oslabenie či dokonca strata viery v kult predstavuje hrozbu nielen pre uctievanú osobnosť, ale aj samotný režim. Ak totiž spoločnosť opustí predstavu a prestane veriť predostieranej realite, spochybňuje to základnú existenčnú paradigmu vodcu i politických štruktúr, ktoré túto predstavu svojimi mechanizmami pomáhajú vytvárať: kult padá, režim vnútorne koroduje a čaká na svoj kolaps.

Táto kniha sa zaoberá analýzou podôb mýtu a kultu bývalého prezidenta Slovenského štátu a predsedu jednej z najvýznamnejších slovenských politických strán prvej polovice 20. storočia, často označovaného prívlastkom *kontroverzný*. Toto magické slovo sa za posledné vyše tri dekády jeho používania stalo prázdnu mediálnou floskulou a už akosi normalizovanou mantrou, ktorú si osvojila časť verejnosti aj profesionálnych historikov.

Mojím argumentom, rámcujúcim všetky kapitoly knihy, však je, že Jozef Tiso bol až príliš priamočiarou a ľahko čitateľnou osobnosťou s predvídateľným správaním, aby jeho osobnostná konfigurácia mohla zodpovedať tomuto prívlastku, vyvolávajúcemu oblak tajomna. Za skutočne rozporuplné možno považovať snáď len podozrenie na porušovanie celibátneho záväzku z Tisovej strany (čo historiografia bez dostatku priamych dôkazov napriek viacerým indíciám príliš netematizuje),¹ nie však napríklad frekventovane zmieňovaný kontrast medzi Tisovými slovami o láske k sebe ako Božom príkaze a postojom k riešeniu židovskej otázky (tak ako jestvuje radikálna interpretácia

1 Nepotvrdená fáma o údajnom Tisovom intímnom vzťahu s istou lekárníčkou z Bánoviec nad Bebravou, kam aj počas výkonu prezidentskej funkcie každý víkend dochádzal na svoju faru, sa uvádza vo viacerých od seba nezávislých zdrojoch. Napríklad, keď sa zúfali Židia snažili u prezidenta intervenovať, aby zabránil pripravovaným deportáciám, minister školstva a národnej osvety Jozef Sivák odporučil kontaktovať ju ako „blízku osobu“ s vplyvom na Tisa. Tiso to po vojne spochybňoval a udržiavanie kontaktov s Bánovčankou napriek šumom, o ktorých vedel, odôvodňoval tým, že od jej príbuzného dostával informácie z maďarských vládnych kruhov (MURÍN, Karol. *Spomienky a svedectvo*. Trenčín : Priatelia prezidenta Tisu v cudzine a na Slovensku, 1991, s. 203). Tip na lekárníčku pani Baleghovú potvrdzoval tiež rabín Armin Frieder (Porovnaj: FRIEDER, Emanuel. *Z denníka mladého rabína*. Bratislava : SNM - Oddelenie židovskej kultúry, 1993, s. 47, 49). V povstaleckej *Pravde* dokonca na tento motív vyšla posmešná básnička s názvom *Čierny štátnik*, kde sa okrem odsúdenia Tisovej kolaborácie vo veršoch objavuje: „Ako kaplán bol Maďarón / potom Slováč-klerikál / a z bánovskej fary okom / do lekárne rád míhal.“ Pozri: *Čierny štátnik*. In *Pravda*, roč. 1, 27. 9. 1944, č. 16, s. 3. Tisove styky zachytáva i beletristický román vychádzajúci z ústnych spomienok Bánovčanov (LAVRÍK, Silvester. *Nedeľné šachy s Tisom*. Bratislava : Dixit, 2016, 416 s.).

islam, existuje aj radikálna interpretácia kresťanstva, posväcujúca inštrumentalizovaným výkladom Svätého písma činy zjavne sa proti-vice princípom kresťanskej morálky, a zradikalizovaný Tiso bol jedným z jeho predstaviteľov).

Dôvodom, prečo sa pri tomto navonok malichernom termíne pozastavujem hneď v úvode, je fakt, že zaužívaním spojitosti medzi *kontroverznosťou* a Jozefom Tisom sa už desaťročia otvára priestor nadbytočným diskusiám o ňom na úkor iných dôležitých historických tém. O čom koniec koncov diskutovať, keď o Tisovi vieme prakticky úplne všetko – od detailov týkajúcich sa jeho politickej kariéry až po obľúbené jedlo a voľnočasové aktivity?² Neustále rotujúca centrifúga debát o stokrát predebatovanom a vyjasnenom pod rúskom „diskusie o kontroverziách“ odkláňa pozornosť od kľúčovej osobnostnej črty prezidentovej osobnosti, a to, že išlo o mimoriadne inteligentného cieľavedomého karieristu a zberateľa funkcií, ktoré preňho v skutočnosti neboli prostriedkom, ale cieľom samým osebe. *Diskurz kontroverznosti* som v knihe úplne odmietol, pretože jeho produktom môže byť v konečnom účtovaní jediné – polemika s historickými revizionistami a prijatie ich hry na „iný názor“. Cieľom knihy však nie je vyvracať už vyvrátené nelogické nezmysly a účelové interpretácie, ale predovšetkým poukázať na to, ako a prečo tieto konštrukty vlastne v slovenskej spoločnosti vznikajú. „Kontroverzný Tiso“ je skrátka prázdna fráza, ktorá podporuje jeho pretrvávajúci kult. V záujme posunu diskusií o Slovenskom štáte ju treba raz a navždy opustiť aj za cenu straty mystickej magickosti obklopujúcej Tisovu osobnosť.

Takáto ambícia si nevyhnutne žiada interdisciplinárny prístup, keďže analýza genézy, štruktúry, funkcie i prejavov mýtu a kultu historickej osobnosti je komplexný vedecký problém, pri ktorom si so štandardnými metódami práce historika nevystačíme. Inšpiračným zdrojom pre mňa bolo viacero autorov z oblasti humanitných a spoločenských vied, tak tzv. klasikov disciplín, ako aj súčasných bádateľov.

Triádny metodologický rámec *predstava – mýtus – kult* v skôr naznačenom definovaní je motivovaný uspošobeným chápaním ľudskej

² Podľa spomienok sestry Cecílie, pracujúcej v kuchyni prezidentského paláca, boli Tisovým najčastejším menu na večeru „*tie najľudovejšie sedliacke zemiaky s kyslou kapustou*“. K jeho obľúbeným voľnočasovým aktivitám patrilo najmä hranie kolkov priamo v kolkárni Grasalkovičovho paláca. Cit. podľa ĎURICA, Milan S. *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*. Bratislava : Lúč, 2006, s. 256-257.

predstavivosti Arthura Schopenhauera. Kniha nemá ambíciu overovať platnosť konštruktov tohto nemeckého filozofa či v akejkolvek podobe rozvíjať jeho dielo (to je vsukťku úloha mimo obzor historika). Schopenhauerove úvahy, ovplyvnené Immanuelom Kantom, sú však ako analytický nástroj pre náš objekt výskumu užitočné v tom, že hovoria dve veci: ľudská predstavivosť je iracionálna a iracionálne predstavy určujú, ako vnímame veci.³ Ak sú teda predstavy iracionálne, iracionálnym musí byť aj mýtus ako konštrukt vytvorený z týchto predstáv a rovnako aj kult ako ritualizované uctievanie vzájomne prepojených mýtov.

Mýtus a kult sú súčasťou najvnútornejšieho presvedčenia človeka, ktorým a v ktoré verí. Preto tvoria neodňateľné zložky jeho ideológie⁴. Pri prístupe k nej som sa, podobne ako aj v predošlých prácach, inšpiroval britským politickým teoretikom a historikom Rogerom Griffinom. Griffinov koncept, široko využívaný v analýzach vnútorného sveta stúpcov hnutí „Novej Európy“, odporúča zachovávať tzv. empatický prístup – nositeľov takéhoto politického nastavenia apriórne „neodpisovať“ prostým odkazovaním na „zblúdilé“ svetonázorové preferencie.⁵ To by totiž zákonite odvieďlo pozornosť od aspektu, ktorý nám ako jediný pomôže dešifrovať anatóniu Tisovho kultu – pochopiť motivácie a vnímanie sveta jednotlivcami a organizáciami, ktoré ho vyznávajú. Toto „griffinovské“ východisko uplatňujem v celej knihe. Považovať za fašistu alebo radikálneho nacionalistu úplne každého, kto z akýchkoľvek príčin reflektuje Jozefa Tisa v mučeníckych obrazoch, je štrukturálnou metodologickou chybou. Naopak: tvrdím a na konkrétnych príkladoch aj dokazujem, že Tisov kult nie je výlučne výtvorom spojeným so štátnou ideológiou Slovenského štátu a moderných kryptoľudáckych strán hlásiacich sa k jeho posolstvu, ale do značnej miery aj produktom ľudovej kreativity a inštinktívnej imaginácie vyskladanej z nahromadených predstáv kombinujúcich svetské mýty so sakrálnymi obrazmi, v ktorých okolité vnemy reflek-

3 Pozri napr. dvojdielny slovenský preklad diela SCHOPENHAUER, Arthur. *Svet ako vôľa a predstava I. + II*. Bratislava : Kalligram, 2010, 1560 s.

4 Pojem *ideológia* v texte nechápem v negatívnych asociáciách, ale ako termín označujúci súbor najhlbších vnútorných presvedčení človeka.

5 GRIFFIN, Roger. *Fascism. An Introduction to Comparative Fascist Studies*. Cambridge : Polity Press, 2018, s. 127-128.

tuje menej kriticky, menej komplexne a menej kontextuálne uvažujúca časť spoločnosti.

Mýtotvorbu a kultotvorbu sledujem v troch časových rovinách, ktoré tvoria tri hlavné kapitoly práce. Prvá z nich analyzuje obdobie Tisovho aktívneho politického života. Práve v tomto období vznikli ústredné svetské mýty zviazané s jeho osobnosťou, preto ho pracovne nazývam *konštitutívnym*.

Druhá etapa, spojená najmä s exulantskou tvorivou činnosťou, je charakteristická sémantickým posunom vo vnímaní bývalého prezidenta. Už na konci vojny, no obzvlášť od popravy v apríli 1947 Tisov kult nadobudol mučenícky rozmer – Tisov pozemský život sa končí a začína druhý, posmrtný, ktorý tvorí už len spomienka, pôsobením rôznych faktorov vznikajúca predstava martýra za národ, štát, vieru a cirkiev. Je to počiatok *sakralizačnej* etapy.

Tretia časová rovina a kapitola zároveň analyzuje politické inštrumentalizovanie kultu po roku 1989. Sleduje, akú rolu zohralo mýtické povedomie o Tisovi a Slovenskom štáte v procese postnovembrového budovania novej slovenskej identity a aké miesto zastávalo v kontexte snáh nacionalistických kruhov o redefinovanie interpretácie Slovenského štátu (a vôbec národných dejín).

V nadväznosti na to sa pokúšam demonštrovať, akými premenami prešlo využívanie Tisovho kultu v prostredí radikálnej pravičky a neofašistických, resp. neonacistických hnutí, ktoré sa otvorene či skryte hlásia za pokračovateľov tradície Slovenského štátu. Kapitulu uzatvára úvaha o „nenájdennom vnútornom miery“ – reflexiách Tisovej osobnosti v prostredí rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku. Táto, ako aj predošlá podkapitola sú nedopísaným príbehom s otvoreným koncom. Plne beriem na vedomie, že o niekoľko rokov môže byť postoj krajne pravicového spektra slovenskej politiky alebo rímskokatolíckej cirkvi na oficiálnej úrovni (či v línii ich jednotlivých predstaviteľov) podstatne odlišný od toho dnešného. Kniha teda odráža stav k letu 2022. Vzhľadom na menlivú dynamiku stanovísk v slovenskej politickej aréne, charakteristickej pragmatickým populizmom, si nerobí ambíciu stanovovať konečné závery. Keďže však obe skupiny – politikov i cirkiev – z času na čas postretávajú medializované kauzy spojené s vyznávaním Tisovho kultu, nemožno tento problém vypovedajúci sekundárne aj o stave slovenskej spoločnosti obísť.

Vo všetkých častiach knihy svoje tvrdenia dokladujem metódou sondy. Obsiahnuť komplexne všetky odborné i laické publikácie, komentáre či diskusie na jednu z najviac pertraktovaných tém po novembrovej zmene spoločensko-politických pomerov je nadľudská úloha. Pre názornosť, len v rokoch 1989 – 1994 vyšlo podľa výberového bibliografického súhrnu 1064 publikačných jednotiek k téme Slovenského štátu, z čoho sa značné percento dotýka Tisovej osobnosti.⁶ Selekcia je teda nevyhnutná. Do mojich analýz som preto zaradil konkrétne vybrané príklady, ktoré reprezentujú dominantné trendy, *crème de la crème* kultotvornej produkcie.

Jednotlivé kapitoly zámerne zachádzajú do širších súvislostí. Niekedy až v takej miere, že sa z nich Tiso zdanlivo vytráca. Ide však len o optický klam vyplývajúci zo štýlu, akým sú písané. Aby bola kniha dostupná nielen akademickej obci, ale aj širokému čitateľskému okruhu, rozhodol som sa využiť voľnejšiu techniku výkladu. Tiso je prítomný aj tam, kde sa jeho meno neobjavuje.

Na rozdiel od iných tém, ktoré sú nezriedka akýmsi intelektuálnym cvičením historikov či politických teoretikov, téma Tisovho mýtu a kultu stelesňuje, alegoricky povedané, ťaživú železnú guľu na nohe historického vedomia slovenskej spoločnosti a jej (ne)schopnosti nazerať na vlastné dejiny kriticky a s nadhľadom. Na činnosť hlavného protagonistu knihy, jeho možnosti a nemožnosti, úspechy a zlyhania môže mať každý rôzny pohľad. Meniť ho nie je mojím primárnym zámerom. Svoj cieľ splní, ak čitateľ na pozadí „prípady Tiso“ porozumie tomu, ako funguje výrobný proces na linke *predstava* → *mýtus* → *kult*, ak pochopí synchrónne fungovanie jeho súčiastok a ak vďaka knihe prenikne hlbšie do *logu* politického „storytellingu“ – vytvárania a rozprávania príbehov určených pre ich ďalšiu distribúciu a ovplyvňovanie hodnotových postojov spoločnosti k osobám, udalostiam, režimom či ideológiám. Tento kolos usmerňovaných predstáv číhal na našich predkov v roku 1939 a aj na nás v súčasnosti. V prúde modernizácie sa zmenili technologické možnosti vytvárania mýtu a kultu, no princípy zostávajú rovnaké. To isté platí aj o následkoch podľaľhnutia takýmto predstavám – osobných i celospoločenských.

6 ŠOVČÍKOVÁ, Slovenská republika 1939 – 1945 (Výberová bibliografia článkov za obdobie rokov 1989 – 1994). Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2000, 194 s.

V knihe som zvolil rozprávačský štýl, no so zachovaním všetkých náležitostí vedeckej literatúry. Na rozdiel od konvencií stredoeurópskej historiografie text na úvod nepresycujem hĺbkovou analýzou dostupných publikácií a prameňov k téme. Zdroje, z ktorých čerpám, ako aj ďalšie informácie a odkazy na relevantnú doplnkovú literatúru sú uvedené v poznámkovom aparáte.

Publikácia je založená na niekoľkoročnom výskume v archívoch a knižniciach na Slovensku, v Českej republike a Nemecku. Dokončoval som ju v dobe kulminujúcich kríz. Ich sprievodným znakom bola generálna ofenzíva proti ľudskému mozgu v snahe zneistiť ho a vnuknúť mu zjednodušené, často iracionálne predstavy, o čom je aj táto kniha. Venujem ju preto všetkým, ktorí si v ére premorenia našich životov informáciami najrôznejšieho druhu neprestali klásť otázky, ktorí nezanevreli na kritické vyhodnocovanie informačného smogu okolo nás a pre ktorých kategorickým imperatívom zostalo Kantom spopularizované Horatiovo motto *sapere aude* – mať odvahu používať vždy a za každých okolností vlastný rozum, aj v dobe návratu anti-osvietenského neonihilizmu 21. storočia.

ZROD LEGENDY

HĽADANIE VODCU

Od mainstreamového konformistu k „zakladateľovi štátu“ a „záchrancovi národa“

Utorok 30. januára 1923 sa Jozefovi Tisovi, vtedy mladému tajomníkovi nitrianskeho biskupa Karola Kmeťka, iste na dlhú dobu vryl do pamäte. Pravidelné večerné stretnutie Slovenského katolíckeho kruhu v meste pod Zoborom poznačila neplánovaná nepríjemnosť: „Keď prišiel vdp. biskup.[ský] tajomník do jednej spolkovej miestnosti, ako tajomník Kruhu legitimoval nečlenov. Mladého Kuklu, syna nitrianskeho údenára, už druhý raz oslovil. Tento sa však brutálne surovým spôsobom osopil, na čo bol vykázaný. Keď šiel potom p. dr. Tiso do inej miestnosti na prízemie, na schodoch Kruhu čakajúci Kukla prepadnul p. dra Tisu a udrel ho päšťou do tváre. Keď p. dr. Tiso upotrebil palicu na sebaobranu, chytil mu ju Kukla, chtiac mu ju vytrhnúť z rúk a sa chcel ešte biť. K tomu však nedošlo, lebo na krik pribehli Alojz Rajec a Vojt.[ech] Višňovský na pomoc a títo ho v ďalšom úmysle znemožnili, kým došiel policajt, ktorý už v Nitre veľmi známeho výtržníka sebou vzal na políciu...“⁷

Tiso v tom čase nezažíval najlepšie obdobie. Necelého polroka po bitkárskom incidente nastúpil na výkon dvojmesačného trestu odňatia slobody do väznice v Trenčíne. Ten mu súd vymeral ešte 25. apríla 1922 s podmieneným odkladom na dva roky, proti čomu sa však prokurátor odvolal a Najvyšší súd v Brne mu vyhovel. Pôvodne oslobodzujúci rozsudok za prečin poburovania na jednom zo zhromaždení Slovenskej ľudovej strany sa tak zmenil na prvú skúsenosť s väzením.⁸ Denník Slovenskej ľudovej strany (SLS) *Slovák* túto udalosť odbil až s lakonickou suchopárnosťou: „Dnes o 9. hodine nastúpil dr. Tiso, biskupský tajomník, dvojmesačné väzenie. Žiadosť jeho o odklad väzby bola odmietnutá.“⁹

7 Mladý Kukla prepadnul vdp. dr. Jozefa Tisu. In *Slovák*, roč. 5, 4. 2. 1923, č. 27, s. 4.

8 ĎURICA, Jozef *Tiso 1887 - 1947*, s. 95.

9 Dr. Tiso do väzenia. In *Slovák*, roč. 6, 24. 7. 1924, č. 164, s. 3.

Informácia o uväznení tajomníka biskupa Kmeťka sa úplne rozplynula v záplave denných zvestí – medzi správami o štrajku robotníkov v Koterbachu,¹⁰ gratulácii k svadbe Annuške Žilinčikovej a učiteľa Jozefa Porubského v čadčianskom rímskokatolíckom kostole či reklame na miliónárske žreby Kornela Gašperika predávané na Primáciálnom námestí 1 v Bratislave. Skrátka, uväznenie Ľudáckeho aktivistu za politické reči bolo takou rutinou, že jej ani predsedníctvo strany nepripisovalo väčší význam. Karol Sidor, Tisov stranícky kolega a neskorší rival, ktorý si v Ružomberku odsedel takmer dva mesiace za politický prejav, na margo odsudzovania Ľudákov za obsah ich rečí napísal: „*Politický previnilec i po odpykaní trestu väzenia obyčajne pokračuje tam, kde to bol nechal.*“¹¹

Odsediť si niekoľko týždňov za činnosť v prospech SĽS jednoducho v 20. a 30. rokoch uplynulého storočia nebolo dôvodom na udelenie čestného miesta vo vitríne martýrov hnutia. Tisovi sa namiesto širokej mediálnej pozornosti ušlo len pár utešujúcich slov v liste od Andreja Hlinku, ktorý dostal do cely: „*Ty prvý si posvätil slovenskú rodnú zem svojimi putami. Za Tebou hľadá národ nadšene. [...] Ty si predestinovaným a Bohom vyvoleným vodcom národa. Ty budeš Jozue. Ty vyvedieš a vovedieš národ Tvoj do krajiny slobody.*“¹² Nevieme, aká bola Tisova reakcia na povzbudenie od predsedu. No súdiac z toho, že sám Tiso neskôr seba, svoju stranu i Slovenský štát rád vsádzal do mystických obrazcov a biblických podobenstiev, Hlinkova solidarita mu určite dodala odhodlanie.

Keď po dvoch týždňoch predčasne opustil brány trencianskej väznice, nevyšiel z neho s obrazom „trpiteľa za národ“, podobného tomu, aký SĽS vytvorila Hlinkovi počas jeho väznenia na Mírove za účasť na Parížskej mierovej konferencii na falošný pas či Vojtechovi Tukovi po odsúdení v známej špionážnej afére zo sklonku 20. rokov. Tisova životná púť i kariérna dráha boli s výnimkou tejto anabázy v období rakúsko-uhorskej monarchie a prvej Československej republiky (ČSR) príliš priamočiare, bezproblémové, ba až tuctové, než aby sa z ich mozaiky dala vytvoriť kultová osobnosť, ktorá by svojím príbehom a charizmou nenechávala nikoho na pochybách, kto prevezme

10 Dnes Rudňany, obec v okrese Spišská Nová Ves.

11 SIDOR, Karol. *Sedem týždňov (Zápisky z väzenia)*. Bratislava : Vl. n., 1935, s. 10 – 11.

12 Cit. podľa ĎURICA, Jozef *Tiso 1887 – 1947*, s. 136.

líderské žezlo po nedotknuteľnej ikone ľudáckeho hnutia – „zakladateľovi a zvečnelom vodcovi“.¹³

Jozef Tiso v sebe túto mýtickú predispozíciu nemal. Narodil sa do vcelku dobre situovanej rodiny mäsiara Jozefa Gašpara Tisa. Nikdy nepociťoval materiálny nedostatok. Patril k nadaným žiakom, vďaka čomu sa cez rímskokatolícku ľudovú školu v rodnej Veľkej Bytči, nižšie gymnázium v Žiline a piaristické gymnázium v Nitre dostal až na Pázmaneum – elitnú školu pre kňazov v centre habsburskej monarchie. Vo Viedni získal doktorát z teológie za dizertačnú prácu napísanú v latinčine, okrem ktorej vedel komunikovať aj po maďarsky a nemecky.¹⁴

V pastoračnej i politickej činnosti vystupoval prevažne zmierlivo. V kruhoch oponentov ľudovej strany bol považovaný za rozvážneho človeka s rozumným úsudkom, ktorý uprednostňoval diskusiu a pokus o dohodu pred revolučnými dobrodružnými akciami. Vníмали ho ako človeka kompromisu a neoficiálneho diplomata Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS). Keby to tak nebolo, zrejme len ťažko by ho strana nominovala na post ministra verejného zdravotníctva a telovýchovy v tzv. panskej koalícii Antonína Švehlu a Františka Udržala (1927 – 1929) a ani by ho nepoverila vyjednávaním o podpore ľudákov pre kandidáta Edvarda Beneša pred prezidentskými voľbami roku 1935. To nie sú mandáty, ktoré by sa štandardne zverovali nekompromisnému dogmatikovi bez vyjednávateľského taktu, skalopevne stojacemu na neústupčivých pozíciách.

Budúci *Vodca* patril až do osudovej jesene 1938 k hlavnému prúdu politiky. Niekedy podobne ako Hlinka pritvrdil v používanom slovníku, no stále neprepadal extrémom. Tisov životopisec James M. Ward dokonca tvrdí, že v istých fázach prvorepublikovej kariéry mal našliapnuté stať sa pomerne liberálnym umierneným centristom.¹⁵ Iste nie vo význame, v akom liberálnu demokraciu chápeme v 21. storočí, ale z praxeologického hľadiska: Tiso chápal, že politika je *umenie možného* – a aj keď s protistranou nemá rovnaké stanovisko, nezname-

13 Slovné spojenie „Zakladateľ a vodca Andrej Hlinka“ sa objavovalo v tiráži titulnej stránky ľudáckych novín *Slovák* pravidelne od roku 1922. Po Hlinkovej smrti HSĽS zaviedla do používania patetický prívlastok „zvečnelý“ na zvýraznenie pretrvávania jeho politického a duchovného odkazu v čase.

14 Pozri napr. KAMENEC, Ivan. *Tragédia politika, kňaza a človeka. Dr. Jozef Tiso, 1887 – 1947*. Bratislava : Premedia, 2013, s. 21-37.

15 WARD, James M. *Jozef Tiso: kňaz, politik, kolaborant*. Bratislava : Slovart, 2018, s. 146.

ná to, že sa s ňou nejako nedá dohodnúť tak, aby bol politický obchod „niečo za niečo“ obojstranne výhodný. Bol teda absolútne racionálny pragmatik a asertívny vyjednávač.

Tisa nikdy cieľavedome nepripravovali na prevzatie moci v strane po Hlinkovi, o predsedaní vláde či prezidentskej funkcii v štáte ovládanom jednou stranou ani nehovoriac. Andrej Hlinka sa vo funkcii doživotného lídra HSĽS vyžíval tak, že po náhlom zhoršení zdravotného stavu v lete 1938 zabudol zanechať politický testament.¹⁶ Nejasnosti po sebe nechal nielen v majetkových záležitostiach, ale aj v otázke nástupníctva. Tisova cesta do čela ľudáckeho hnutia nebola vôbec garantovaná, i keď na ňu už dlhšie systematicky našliapaval.

V čase, keď si Tuka odpykával vymeraný pätnásťročný trest, Tiso sa zhostil úlohy akéhosi teoretického mozgu strany. Mal na to vzdelanie, osobnostné predpoklady a aj intelektuálnu výbavu. V roku 1930 vyšla nákladom Ústredného zväzu československého študentstva útla brožúra s názvom *Ideológia slovenskej ľudovej strany* z cyklu prednášok *O ideológii československých politických strán*. HSĽS zastúpil práve Tiso, vtedajší poslanec a čerstvý podpredseda. Tisovo angažovanie sa v problémoch politickej filozofie a vysvetľovaní ľudáckeho svetonázoru ho nutne nepredurčovalo k automatickému prevzatiu vodcovskej štafety. Zdatný intelektuál nemusí byť aj politik s iskrou schopný strhnúť dav a zároveň disponovať autoritou a rešpektom vo vnútri strany. Koniec koncov, sám Tiso po sebe nezanechal žiaden teoretický *opus magnus*. Aj keď stál v čele Slovenského štátu, intelektuálne hry so štátovednými otázkami radšej s dôverou prepustil filozofovi Štefanovi Polakovičovi, ktorý úlohu ideológa režimu a Tisovho hovorcu vďačne prijal.

Viesť stranu či štát je skôr kumšt technokratického makromažmentu než vzletného duchovna s filozoficko-kazateľským nábojom. Hitlerov *Mein Kampf*, nadiktovaný osobnému tajomníkovi Rudolfovi Hessovi v landsberskej väznici, možno *per se* len ťažko označiť za systematický politický spis – ide viac o súbor prvoplánových myšlienok. Benito Mussolini, druhá popredná postava fašistickej „Novej Európy“, za éry ktorej Tiso dosiahol svoj politický vrchol, fašistickú

16 LETZ, Róbert. Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In LETZ, Róbert, MULÍK, Peter, BARTLOVÁ, Alena (eds.). *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 62.

náuku zosumarizovanú v diele *La dottrina del fascismo* iba podpísal, jeho skutočným autorom je však neohegeliánsky filozof Giovanni Gentile. Obaja boli v prvom rade *mužmi akcie* a od mysliteľských veličín mali ďaleko.

Keď výkonný výbor HSLS v roku 1930 Tiso po prvýkrát zvolil do funkcie prvého podpredsedu strany, bolo to nepochybne najmä pre jeho praktické zručnosti, nie preto, že by sa s ním jednoznačne počítalo ako s budúcou náhradou za Hlinku. Hlinka bol žijúcim symbolom, Tiso spoľahlivým technokratom zodpovedným za chod strany. Táto chémia fungovala k spokojnosti, čo jej výbor potvrdil opätovnými znovuzvoleniami kňazského tandemu v rokoch 1933 a 1936.

Na sklonku Hlinkovho života, keď sa v kuloároch špekulovalo o možnom nástupcovi, Tisovo meno, paradoxne, nebolo úplnou samozrejmosťou, hoci predstavoval celkom prirodzenú kontinuitu. Hovorilo sa však tiež o Karolovi Sidorovi, ktorého potichu preferoval zrejme aj sám predseda. Sidor bol o štrnásť rokov mladší než Tiso, no pritom skúsený, žoviálny a obratný rečník, ktorý práci v redakciách periodík HSLS a straníckych štruktúrach venoval celý profesijný život. Navyše mal u Hlinku lokálpatriotickú protekciu. Bol rodebný Ružomberčan a predsedov obľúbenec, ktorého si nechával na faru v meste pod Čebraťom zavolať vždy, keď sa mu priťažilo, vrátane posledných dní pred smrťou.

Nevyhlásená nástupnícka vojna sa v HSLS naplno rozohorela od začiatku roku 1938, keď sa stávalo zrejším, že pozemská existencia predsedu sa pomaly chýli ku koncu. Zákulisná roztržka medzi Tisom a Sidorom bola verejným tajomstvom. Oficiálne obaja udržiavali kolegiálny vzťah, no v jeho úzadí prebiehal tuhý boj o trón. Ako vyplýva zo zachovaných osobných denníkov, Sidor sám seba uisťoval o širokej ľudovej podpore svojho nástupníctva v radoch prívržencov, zatiaľ čo Tiso sa z pohľadu Sidora intrigánskym spôsobom snažil zabezpečiť si podporu v grémiu predsedníctva HSLS.

V hre však bolo podstatne viac než len pozícia predsedu najsilnejšej politickej strany na Slovensku a vyhliadkovo lídra celej slovenskej politickej scény. Dedičstvo po Hlinkovi zahŕňalo nielen funkcie, ale aj účastiny v ľudáckych podnikoch Slovák a Andrej.¹⁷ Princípy politiky

17 K zákulisným bojom o politické nástupníctvo a podniky HSLS roku 1938 pozri napríklad SIDOR, Karol. *Denníky 1930 – 1939*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 314-374.

neboli vtedy odlišné od tých dnešných – kto kontroluje akciové podieľy, kontroluje kapitál. Kto kontroluje kapitál, kontroluje stranu. A kto kontroloval stranu, kontroloval od jesene 1938 celé Slovensko. Niet divu, že v mesiacoch pred jesennou krízou sa obe krídla, „sidorovci“ i „tisoenci“, doslova predháňali v pátraní po Hlinkových posledných vôľach a snažili sa zabezpečiť si notársky overené zápisnice s dedičským verdiktom spísaným v čase, kým bol Hlinka ešte pri plnom vedomí a jeho svojprávnosť nemohol nikto spochybníť.

Tiso si bol podporou predsedníctva viac-menej istý. Po piešťanskom zjazde HSLS sedelo v 17-člennom vedení až osem katolíckych kňazov, dvaja kresťanskí odborári a ďalší ľudia, ktorí mali bližšie k prvému podpredsedovi. Tiso sa napriek tomu Sidora obával, pretože vývoj nedokázal predpokladať a tlak „zdola“ vyvierajúci z členskej základne mohol kliesniť koridor k funkcii skôr jeho konkurentovi. Sidor si v denníkoch s obľubou zapisoval zážitky z ľudových zhromaždení, kde dav zborovo skandoval jeho meno. Súčasne si zaznamenával každý Tisov pokus o intrigánsku „dýku do chrbta“. Miera podpory toho či onoho však zostávala veľmi intuitívnym odhadom. V prvorepublikových voľbách voliči hlasovali za predloženú kandidátku určenú jednotlivými stranami a žiadne preferenčné hlasy sa neudelovali.

Keď sa majetkové záležitosti na zasadnutí predsedníctva HSLS dali po horkokrvných diskusiách kompromisne do poriadku, grémium sa dohodlo aj na otázke nástupníctva. Na základe konsenzu sa rozhodlo, že miesto predsedu zostane rok neobsadené (oficiálne z úcty k Andrejovi Hlinkovi), čo Sidor považoval za svoj triumf. *„Víťazstvo bude moje. [...] Do tých čias sa ukáže, či budem môcť kandidovať, alebo nie. O jeden rok; Bohvie, čo bude dovtedy. Žijeme v ťažkých časoch a zlých. Za rok môže sa stať všeličo. A čas, ak je mojím spojencom, vyrieši veľa vecí. A urobí poriadok aj s osobami,“* písal presvedčený o tom, že jeho chvíľa ešte len príde.¹⁸

Tiso v boji o vplyv v strane napadol zákonnosť Hlinkovho prevodu vlastníckych podielov na Sidora a bratov Mederlyovcov s odôvodnením, že do tlačového podniku vydávajúceho denník *Slovák* sa investovalo zo straníckych a nie predsedových súkromných peňazí, a preto majú byť podiely predmetom dedičského konania členov

18 SIDOR, *Denníky 1930 – 1939*, s. 374.

predsedníctva. Dlhoročné šlendriánske riadenie ľudáckej pokladnice a právnych záležitostí založených na zvykovom práve v rozpore s československým právnym poriadkom sa vynáralo na povrch v tých najnevhodnejších okamihoch. Sidor v každom prípade dúfal, že jeho sok ako dočasne poverený líder zlyhá a vývoj sa nakoniec zvrtnie v jeho neprospech.

Na prelome augusta a septembra 1938 ešte skutočne nebolo o ničom definitívne rozhodnuté. Hoci Jozef Tiso na funkciu sústredene ašpiroval, v pozícii predsedu strany sa za daných okolností *ocitol* a líderstvu sa musel učiť za pochodu. Stále mu chýbali hmatateľné politické výsledky. Vyjednávania o autonómii – už dvadsať rokov sa vlečúcej mantre, na ktorej HSLS postavila svoju existenčnú legitimitu – úplne uviazli. Návrh decentralizácie štátnej správy z dielne Milana Hodžu a nekonštruktívne diskusie s prezidentom Benešom sa ľudakom mohli zdať ako nemiestny vtíp.¹⁹ A nielen predsedníctvu HSLS, ale aj jej voličom. Tiso ako líder v prvých týždňoch zlyhával. Nedokázal dotiahnuť do úspešného konca autonomistický zápas, ktorého dovriešenie sa po veľkolepej manifestácii v Bratislave z 5. júna, kde delegácia amerických Slovákov slávnostne prezentovala zväčšenú kópiu Pittsburskej dohody, zdalo byť len formalitou a otázkou krátkeho času.

Kriticky rozmyšľajúci podporovatelia HSLS si mohli klásť otázku, čo je Hlinkov nástupca za lídra, keď ani za medzinárodnej situácie nahrávajúcej tlaku slovenských nacionalistov na vládu v Prahe nedokáže ústavne presadiť takú zdanlivo triviálnu požiadavku, akou je pomerne široko akceptovaná myšlienka teritoriálnej autonómie pre Slovensko. Tisovi napomohlo (nie poslednýkrát v kariére) šťastie. Výsledky mníchovského diktátu, v dôsledku ktorých sa rokovacia pozícia československej vlády na domácej pôde rapídne zhoršila. Manévrovacie východiská sa zrazu zmenili. HSLS už nemusela požadovať a diskutovať, ale mohla si dovoliť klásť ultimáta. V hre bol osud štátu – teda pomníčovského zvyšku Československa.

Vyhlásenie autonómie Slovenskej krajiny v Žiline 6. októbra 1938 bolo pre Tisa víťazstvom a zároveň vydychnutím. Politicky ho veľmi

19 BYSTRICKÝ, Valerián. Milan Hodža a československé vzťahy koncom 30. rokov. In BYSTRICKÝ, Valerián. *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava : Prodama, 2008, s. 154, 157-158; ARPÁŠ, Róbert. *Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSLS o autonómiu Slovenska*. Bratislava : VEDA, 2011, s. 93-94.

posilnilo a umožnilo mu prezentovať sa ako politik, ktorý Hlinkovo snaženie v minimálnom časovom horizonte dotiahol do cieľovej stanice. Súčasne mu poslúžilo ako ospravedlnenka vyvažujúca politickú katastrofu číhajúcu za dverami.

Dňa 2. novembra 1938 nemecko-talianska arbitrážna komisia na zámku Belvedere vo Viedni v nadväznosti na Mníchovskú dohodu rozhodla aj o novej podobe spornej československo-maďarskej hranice. Žilinskú vzpruhu v Ľudáckom tábore vystriedali pocity krivdy, sklúčenia a bezmocnosti. Jozef Tiso sa dokonca na margo jednej zo svojich najväčších prehier kariéry vyjadril, že po oznámení verdiktu stál na prahu odchodu z politiky. Či to myslel naozaj vážne, dodnes nevieme. Ako však neskôr ukázali i ďalšie prehry v Tisovom politickom živote, po počiatočnej vnútornej rezignácii a vyhrážkach o odchode pred okruhom svojich najbližších kolegov (azda v sebaúctostnom amoku, aby ho od tohto kroku odhovárali) napokon vždy prijal realitu, zmieril sa s ňou a zo žiadnej funkcie (nieto z politiky) nikdy neodišiel. Neodišiel v marci 1939, keď mu Nemci vnútili zriadenie tzv. ochrannej zóny na západ od Váhu, ktorá zásadným spôsobom obmedzovala suverenitu Slovenského štátu. Neodišiel v júli 1940 po salzburských rokovaníach – jeho slovami najponižujúcejšej skúsenosti v politike –, keď mu Hitler nadiktoval personálne zmeny vo vláde.

Je zaujímavé spomenúť aj Tisovu reakciu na odstúpenie vyše 10 000 km² územia Maďarsku, pätiny vtedajšieho Slovenska. V prvom momente, keď od neho arbitrážna komisia i československý minister zahraničných vecí František Chvalkovský vyžadovali podpísať finálny dokument, mal to odmietnuť a pre Slovensko krajne nepriaznivý rozsudok klásť za vinu „českej politike“ (ústrednej vláde).²⁰ Táto malá historka by snáď ani nestála za zmienku, keby príkladne neobnažovala Tisov zlozvyk ťahajúci sa s ním celé pôsobenie vo vrcholovej politi-

20 ĐURICA, Jozef *Tiso 1887 – 1947*, s. 208; WARD, Jozef *Tiso*, s. 197. Nebyť presvedčania zástupcu slovenských Nemcov Franza Karmasina, urazená slovenská delegácia by odišla ešte pred vyhlásením arbitrážneho rozsudku. Šok pre ňu predstavovalo hlavne odstúpenie Košíc v rozpore s predošlými opakovane zdôrazňovanými garanciami Nemecka. Tiso sa napokon s arbitrami – ministrami zahraničných vecí Galeazzom Cianom a Joachimom von Ribbentropom rozlúčil, avšak chladne a bez podania rúk. SCHVARC, Michal, HOLÁK, Martin, SCHRIFFL, David (eds.). „Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I. Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente I.* Bratislava: Ústav pamäti národa – SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2008, dok. 112, s. 344.

ke: pripisovať si zásluhy na úspechoch, na ktorých nemal podiel (prípadne sa o ne do značnej miery zaslúžili iní), a, naopak, nepriznávať si politickú zodpovednosť za neúspechy či fatálne zlyhania, ktoré išli objektívne na jeho konto.

Z čisto formálneho hľadiska Tisovmu argumentu nemožno nič vytknúť. Po vyhlásení autonómie 6. októbra (a jej de facto akceptovanie novým kabinetom gen. Jana Syrového), ako aj po prijatí ústavného zákona č. 299/38 Sb. o autonómii Slovenskej krajiny česko-slovenským parlamentom 22. novembra 1938 zodpovedal za podpis medzinárodných zmlúv prezident so súhlasom Národného zhromaždenia. Slovenská autonómna vláda nedisponovala právomocou takéto zmluvy uzatvárať a autonómny snem právom ich ratifikovať. Jednoducho povedané, v rámci federácie táto kompetencia pripadá vždy celoštátnym orgánom (v opačnom prípade by to nebola federácia, ale dva samostatné štáty). Treba však podotknúť, že Tiso niesol na výsledkoch arbitráže nemalý podiel. Od ohlásenia začiatku diplomatických rozhovorov s maďarskou stranou sa do nich z vlastnej iniciatívy aktívne zapájal, ako člen česko-slovenskej delegácie bol prítomný na komárňanských rokovaniach s Kálmánom Kányom a Pálom Telekim a napokon sa osobne zúčastnil aj ich vyústenia vo viedenskom Belvederi.²¹ V prípade, že by arbitri Galeazzo Ciano a Joachim von Ribbentrop Maďarsku prisúdili iba Žitný ostrov spolu s etnicky prevažne maďarskými mestami a obcami stredného a východného Slovenska, Tiso bol nepochybne pripravený vyhlásiť to za úspech. Ľudová strana sa nacistickému princípu *völkisch* nepriečila a územia s prevahou etnických Maďarov sa nezdráhala odstúpiť. Strata Košíc a mnohých etnicky slovenských sídel (Šurany, Vráble, Komjatice) však predstavovala bolestivé fiasko, ktoré nevykompenzovala ani „záchrana“ Bratislavy a Nitry. V tejto situácii mu zostávalo jediné – preniesť zodpovednosť na iných, najmä na prízrak „českej politiky“ a revizionistickú chamtivosť Maďarov.

Tiso ako profilujúci sa líder slovenského politického života nechcel a nemohol úplne stratiť tvár. Vo večernom rozhlasovom pre-

21 K problematike práce komisií a diplomacie súvisiacej s otázkou nového usporiadania československo-maďarskej hranice pozri napr. zväzky dokumentov DEĀK, Ladislav (ed.). *Viedenská arbitráž. Dokumenty I.* Martin : Matica slovenská, 2002, 253 s.; DEĀK, Ladislav (ed.). *Viedenská arbitráž. Dokumenty III.* Martin : Matica slovenská, 2005, 454 s.

jave po návrate z Viedne mal vo vinníkoch jasno: „*Osudy slovenského národa dostali sa do slovenských rúk vo chvíli, keď 20-ročná politika priniesla štát k úplnému rozkladu. [...] Slovenská vláda mala možnosť zachrániť len to, čo sa ešte pre slovenský národ zachrániť dalo. O tom najlepšie svedčia slová ministra zahraničných vecí Nemeckej ríše, von Ribbentropa, ktorý mi dnes vo Viedni povedal toto: Mníchov vás, Slovákov, zachránil pred veľkou katastrofou, pred úplným rozkúskovaním. Nebyť Mníchovskej dohody, boli by sa vrhli na vás všetci záujemci. [...] Zodpovednosť za to padá predovšetkým na tých politikov, ktorí za posledných 20 rokov rozhodovali bez našej účasti a vôle o našom osude. Tak sme sa stali obeťou nespravodlivosti.*“ Tiso sa snažil v prehre hľadať aj pozitíva a zaprisahával sa, že síce „*na slovenskom národe bola spáchaná krivda, ale očistení od cudzích živlov zariadime si svoju krajinu po svojsky*“.²²

Taktika kognitívnej disonancie a štokholmského syndrómu u verejnosti prešla. V pomníčkovskej atmosfére bol arbitrážny rozsudok traumatizujúci, no zároveň dával malý optimizmus (ako sa nakoniec ukázalo, falošný), že je konečnou bodkou za územnými zmenami. Tiso sa nepochybné musel obávať hlasov volajúcich po vyvedení politickej zodpovednosti a s nimi súvisiacich otrasov, aké koncom augusta 1938 prorokoval Sidor. Ich zosobnenie by úradujúceho predsedu autonómnej vlády nemohlo obísť. Tomuto scenáru sa chcel všemožne vyhnúť.

Tisovo postavenie na slovenskej politickej scéne bolo silné, no nie neotrasiteľné. V období autonómie jeho fotografie a chválospevné články ešte nelemovali temer každé číslo *Slováka*. Napríklad pri príležitosti 51. narodenín ľudácky denník uverejnil pomerne krátky gratulačný stĺpček, kde ho autor vykreslil ako človeka „*zaplaveného všestrannou prácou a hlavne starostlivosťou o záchranu slovenského územia*“. Krátky životopis nešetril superlatívami, prajúc, aby „*veľké svoje dielo dokončil zdarne k spokojnosti všetkým. [...] Nech Boh dobrotivý sleduje jeho kroky a dá mu zdravia a sily mužne prekonať najťažšie obdobie slovenského znovuzrodenia*“. Zdravica v *Slováku* takisto vkladala nádej, že „*do nového života*“ Slovensko vďaka Tisovmu pričineniu vstúpi „*s čestnou dohodou s naším južným susedom*“.²³

22 Niet príčiny k malomyselnosti! In *Slovák*, roč. 20, 4. 11. 1938, č. 251, s. 1.

23 Dr. Jozef Tiso 51-ročný. In *Slovák*, roč. 20, 13. 10. 1938, č. 233, s. 1.

Korene mýtu Jozefa Tisa ako národu oddaného politika, ktorý neúnavne pracuje pre jeho blaho a svojím štátnickým umom, obozretnosťou a medzinárodnopolitickým rozhľadom vydobýja pre Slovensko maximum možného, spadajú už do éry pred 14. marcom 1939. Utváraný mediálny obraz mal však stále ďaleko od kultu. Imidž v mantineloch skôr citovaných charakteristík bol produktom individuálnej iniciatívy redaktora stranického periodika, nie cieľenou stratégiou na tento účel vytvorených inštitúcií. HSLS, budujúca si postupne monopol moci pohlcovaním iných pravicových a stredových strán, ich zakladala za pochodu a často viac-menej na amatérskej báze, bez patričného zázemia, vnútornej organizácie a právneho ukotvenia. Napríklad Úrad propagandy, ktorý sa postupne stal ústredným orgánom zodpovedným za „usmerňovanie“ kultúry a propagandy (a teda aj rozvíjanie kultu ľudáckych osobností), vznikol v tichosti, bez oficiálneho definovania kompetencií a legislatívneho základu (jeho prvý vedúci Alexander Mach sa o menovaní do funkcie dozvedel počas pracovnej cesty v Záhrebe a v úrade používal neoficiálny titul šéf).

Časť slovenskej verejnosti, ktorá podporovala HSLS, bola v otázke osoby lídra stále rozpoltená, ako to dokumentuje aj správa nemeckej bezpečnostnej služby (*Sicherheitsdienst* – SD) pár dní pred voľbami do autonómneho Snemu Slovenskej krajiny z konca prvej dekády decembra 1938. Neznámy spravodajca, vyhodnocujúci celkovú atmosféru na Slovensku, v nej píše: „*Mienka národa, pokiaľ ide o politický záujem, a širokých más Hlinkovho hnutia, je viac-menej aj naďalej na Sidorovej strane, ktorý je bezpochyby medzi Slováckmi najpopulárnejší. Tiso síce nie je veľmi obľúbený, ale vždy sa dokáže presadiť vďaka svojej tvrdošijnosti a sedliackej prefikanosti.*“²⁴

Tiso sa okrem Sidora obával aj vplyvu čerstvo amnestovaného Vojtecha Tuku, obdivovaného najmä mladou generáciou. Ľudácka mládež Tuku považovala za naozajstného martýra, trpiaceho vo väzení podľa nej ako obeť za ideály HSLS, a obvinenia zo špionáže pre Maďarsko vnímala ako výmysel „českých centralistov“. Tuka navyše dlhodobo vydržoval srdečné vzťahy so Sidorom, ktoré sa neprerušili ani počas ôsmich rokov odňatia slobody. Už na prvých politických mítingoch po Tukovom návrate do politiky v neskorú jeseň 1938 bolo

24 SCHVARC, HOLÁK, SCHRIFFL, „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu, dok. 146, s. 489–490.

evidentné, že tábor jeho podporovateľov vôbec nie je zanedbateľný. Od decembra naštartovaná kampaň za samostatný slovenský štát nachádzala oporu hlavne v príslušníkoch nedávno založenej Hlinkovej gardy (HG) a tú ako prvý hlavný veliteľ viedol Sidor. Aj z toho dôvodu sa ju Tiso zdráhal vyzbrojiť a dovoliť HG získať relevantný vplyv v spoločenskom a politickom živote.²⁵ Nešlo o to, že by táto radikálna organizácia, nesporne inšpirovaná podobnými straníckymi milíciami vo fašistickej Európe, stála na zásadne odlišných ideologických póloch než predseda autonómnej vlády – Tiso sa jednoducho desil jej politicko-mocenského potenciálu.

Mal na to patričné dôvody. V pôvodnej verzii skladby *Kamaráti, na stráž!*, známej gardistickej pochodovej piesni naspievanej populárnym operetným bardom Františkom Krištofom Veselým, sa nôti veľavravne: „*Sme Hlinkove gardy, sme Slovenska stráž, Hlinka je náš otec, Sidor vodca náš.*“²⁶ O vernosti Tisovi či jeho autonómnej vláde nepadlo žiadne slovo ani v úvodnom príhovore Karola Sidora v novozaloženom týždenníku *Gardista* z 18. januára 1939. Sidor v ňom gardistov vyzýval, aby ich na politickej ceste viedol odkaz Ježiša Krista a Andreja Hlinku, nie však Jozefa Tisa.²⁷ Hoci sa už v období rokov 1938/1939 v HG grupovali rôzne živly vrátane antisemitov sympatizujúcich s nemeckým národným socializmom, pod Sidorovým vedením si ako celok stále udržiavala charakter organizácie inklinujúcej skôr ku kresťansko-nacionalistickému autoritarizmu než k revolučnému fašizmu. HG sa od počiatku otvorene prehlasovala za pokračovateľku fašistickej Rodobraný²⁸ a po vzore Goebbelsovho hesla „*Es kommt der Tag*“²⁹ svojich členov mobilizovala, aby sa pripravili, keď „*príde deň*“,³⁰ no jej radikalizmus mal v období autonómie podstatne

25 SCHVARC, HOLÁK, SCHRIFFL, „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu, dok. 146, s. 490-491.

26 Po tom, čo Sidor v marci 1939 upadol do nemilosti Nemcov, zmenil sa aj text gardistického pochodu. V novej, mimochodom, málo známej oficiálnej verzii sa spievalo „*Hlinka je náš otec, večný vodca náš*“ (text Ondriš Jariabek, hudba Tibor Kemeneš). Porovnaj: Kamaráti, na stráž! Pochod Hlinkovej gardy. In CHMELÁR, František (ed.). *Pochody slobodného Slovenska*. Modra: Teodor Mesik, 1941, s. 9-10.

27 SIDOR, Karol. Na cestu a do pochodu! In *Gardista*, roč. 1, 18. 1. 1939, č. 1, s. 1-2.

28 MACH, Šaňo. Rodobrana = HG na stráží snemu. In *Gardista*, roč. 1, 18. 1. 1939, č. 4, s. 4.

29 Heslo v nacistickom slovníku z tzv. času boja (pred 30. januárom 1933) vyjadrovalo optimistickú nezlomnú vôľu dotiahnuť politický zápas do úspešného konca.

30 Pripravme sa, kým príde deň. In *Gardista*, roč. 1, 18. 1. 1939, č. 1, s. 6.

menej antisystémovú a menej revolučnú náplň než v ére stupňujúcej sa fašizácie pod Machovým vedením. Súbežné zdôrazňovanie kresťanskej tradície a politická instrumentalizácia kresťanských motívov v rétorike HG predstavovali infiltrovanie sa do Tisovho repertoáru, čo nepochybne musel reflektovať ako krádež svojich tém a narušanie neformálne vytýčených sfér vplyvu v rámci HSLS, pod ktorú garda de jure spadala.

Ďalší nepríjemný šok pre Tisa prišiel 12. februára 1939, keď Tuku v Berlíne ako prvého aktívneho slovenského politika prijal Adolf Hitler. Do nemeckej metropoly vycestoval z pozície predsedu Slovensko-nemeckej spoločnosti, oficiálne zastrešujúcej kultúrne styky, ale jeho poslanie nemohlo nebyť súčasne aj politické. Tuka na schôdzke Hitlerovi teatrálnie „vložil do rúk osud slovenského národa“ (hoci na takéto vyhlásenie ho neoprávňoval žiaden mandát) a v prítomnosti Franza Karmasina, vodcu jedinej povolenej strany nemeckej menšiny na Slovensku (*Deutsche Partei*), hovorili aj o otázke slovenskej samostatnosti.³¹

Takéto vyjednávania predstavovali pre Tisa vážny zásah do jeho autority. Diskutovať bez poverenia, v podstate poza chrbát, o otázkach štátoprávneho charakteru s reprezentantom cudzej, navyše oficiálne nepriateľskej mocnosti hraničilo so zradou. Napriek silne nahlodeným česko-slovenským politickým vzťahom bolo Slovensko stále súčasťou asymetrickej česko-slovenskej federácie a rokovanie o jeho budúcnosti výrazne presahovalo kompetencie autonómnej vlády, nieto jednotlivca.

Zhodou náhod v rovnaký deň sa v Unhošti neďaleko Prahy uskutočnila tajná schôdzka českých politikov a vojenských veliteľov, iniciovaná ministrom gen. Aloisom Eliášom, kde sa prítomní dohodli na pláne vojensko-polícajnej operácie na Slovensku. Jej cieľom bolo potlačiť separatistické tendencie, voči ktorým Tiso vôbec nezasahoval. Nielenže nepodnikol akékoľvek kroky proti Tukovi, ale ani Machovi, ktorý na veľkej gardistickej akcii v Rišňovciach 5. februára 1939 vyzýval na rozluku Slovenska s českými krajinami.³² Kurz postupného

31 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Národný súd, mikrofilm II.A-920. Stretnutie Adolfa Hitlera s Vojtechom Tukom, 12. 2. 1939.

32 Na Slovensku nebude viac českého ani židovského režimu. In *Slovák*, roč. 21, 7. 2. 1939, č. 31, s. 4.

osamostatnenia napokon podporil aj sám Tiso vo vládnom programe prednesenom pred autonómnym snemom 21. februára.³³

Plán dohodnutý v Unhošti počítal nielen s dočasným vyhlásením diktatúry, zavedením stanného práva a so zatknutím najexponovanejších gardistov, ale aj s odvolaním Tisovho kabinetu a inštalovaním nového, plne lojálneho centrálnej vláde. Tiso v tej chvíli netušil, že jeho líderská pozícia sa už zakrátko ocitne v kritickom momente a že za možnosť vôbec pokračovať vo vysokej politike bude (opäť) vďačiť hlavne šťastnej súhre okolností bez priameho vlastného pričinenia.

Vojenský zásah z 9. na 10. marca 1939 sa zrealizoval, prezident Emil Hácha odvolal autonómnu slovenskú vládu a v lepšom prípade to vyzeralo na Tisovu dlhšiu pauzu od politiky. Tiso sa stiahol do ústrania v Bánovciach nad Bebravou, svojom kňazskom pôsobisku, a podľa slov osôb z jeho najbližšieho okruhu sa skutočne chystal na odchod z aktívneho diania (niektorým dokonca na rozlúčku venoval svoje podpísané fotografie). Desiateho marca ráno nič nenasvedčovalo tomu, že by o tri dni mal absolvovať svoj prvý medzinárodný let v živote, a to rovno do Berlína za Adolfom Hitlerom, kde bude prijatý s poctami na úrovni hlavy štátu a kde sa bude rozhodovať o osudovej otázke budúcnosti Slovenska.

Po tom, čo funkciu premiéra novej autonómnej vlády odmietol prijať Tisov stúpenec z tábora umiernených ľudákov Jozef Sivák, nachádzajúci sa v tom čase v Ríme na korunovácii pápeža Pia XII., dostal jedinečnú šancu prevziať líderstvo v slovenskej politike Karol Sidor, ktorý bol od 1. decembra 1938 podpredsedom centrálnej vlády a minister bez portfaje. Avšak životnú príležitosť definitívne izolovať Tisa a uchopiť mocenské kormidlo do svojich rúk premrhal. Tým, že 12. marca 1939 nadránom odmietol od vyslanej nacistickej delegácie (Arthur Seyss-Inquart, Josef Bürckel a Wilhelm Keppler) požiadavku vyhlásiť slovenskú nezávislosť, si nielen alegoricky podpísal začiatok svojho politického konca, ale pričínil sa aj o Tisovo reaktivovanie.³⁴ Pritom nebyť nevyberavého spôsobu komunikácie, ktorý Sido-

33 FABRICIUS, Miroslav, HRADSKÁ, Katarína (eds.). *Jozef Tiso. Prejav y a články, zv. II (1938 - 1944)*. Bratislava : AEPres, 2007, dok. 48, s. 69.

34 K udalostiam bližšie pozri BYSTRICKÝ, Valerián. *Zahraničnopolitické súvislosti vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939*. Bratislava : VEDA, 2014, s. 387-391.

ra urazil (rakúski nacisti naňho mali podľa jeho spomienok kričať),³⁵ udalosti sa mohli vyvíjať celkom iným kurzom. K Hitlerovi sa navyše dostal prekrútený Sidorov výrok počas bratislavského stretnutia s nacistickými emisármi, podľa ktorého sa označil za „vojaka Prahy“.³⁶ Keďže Hitler svojim delegátom bezmedzne dôveroval, toto prekrútené vyhlásenie plne stačilo na ukončenie akejkolvek ďalšej diskusie so Sidorom i možnosti jeho pôsobenia vo vládnej funkcii v štáte pod „ochranou“ Nemeckej ríše.

Česko-slovenská spravodajská služba sa nemýlila a to, o čom mala vedomosť už od začiatku marca, sa naozaj zakladalo na pravde – Nemecká ríša bola pevne rozhodnutá Česko-Slovensko ako štát zlikvidovať a pred svetovou verejnosťou potrebovala vyvolať propagandistické zdanie, že sa tak stalo v dôsledku vnútorného rozpadu. V tejto situácii sa Berlín rozhodol obrátiť na odvolaného predsedu autonómnej vlády. Nie z dôvodu, že by nacisti tento akt považovali za nelegitímny, ako to oficiálne tvrdili³⁷ (ak by ich mravno-právny kompas navigoval týmto smerom, Sidora by vôbec nekontaktovali), ale preto, lebo boli presvedčení, že Tiso ich na rozdiel od Sidora neodmietne.

Predpoklady sa naplnili. Trinásty marec 1939 sa pre Tisa stal zlomovým dňom jeho kariéry. V dynamike rýchlo plynúcich hodín prijal sériu rozhodnutí, ktoré rozhodujúco poznačili zvyšných osem rokov jeho politického i osobného života. Najskôr sa doobeda stretol so Sidorom, ktorému tlmočil nemeckú pozvánku do Berlína, a zachovajúc všetky úradné postupy, dostal od úradujúceho premiéra autonómnej vlády súhlas vycestovať na stretnutie s Hitlerom.³⁸ Sidora absencia pri kľúčových momentoch vyradila z hry, čo ďalší vývoj potvrdil. Aj keď sa formálne stal súčasťou prvej vlády Slovenského štátu, rezort vnútra nikdy neprevzal (oficiálne odstúpil 18. apríla 1939) a po poverení ujať sa postu vyslanca pri Svätej stolici vyše tisíc kilometrov od ortocentra diania na Slovensku³⁹ sa Tiso komfortne bez otvorených sporov konečne zbavil najväčšieho a v tom čase reálne jediného konkurenta

35 SIDOR, *Denníky 1930 – 1939*, s. 402. K priebehu schôdzky bližšie pozri SIDOR, Karol. *Takto vznikol Slovenský štát*. Bratislava : Odkaz – Ozveny, 1991, s. 119-122.

36 BYSTRICKÝ, *Zahraničnopolitické súvislosti*, s. 391.

37 BYSTRICKÝ, *Zahraničnopolitické súvislosti*, s. 391-392.

38 Dr. J. Tiso pozvaný k Adolfovi Hitlerovi. In *Slovák*, roč. 21, 14. 3. 1939, č. 61, s. 1.

39 K téme bližšie pozri napr. spomienky SIDOR, Karol. *Šesť rokov pri Vatikáne*. Bratislava : PostScriptum, 2013, 480 s.

v súboji o líderstvo v HSĽS i slovenskej politike. „Muž na pravom mieste“, ako Sidora ešte v rannom vydaní *Slováka* zo 14. marca 1939 nazval redaktor Vojtech Straka, sľubujúc „verne zachovávať jeho rozkazy, plniť jeho vôľu, aby sa Slovensko dostalo o veľký krok ďalej ku šťastnejšiemu svojmu zajtrajšku“,⁴⁰ skončil v čestnom ústraní a na Slovensko sa dlhodobo už nikdy nevrátil.

Rola hlavného protagonistu berlínskych rozhovorov s Ribbentropom a Hitlerom Tisovi vyniesla auru hrdinu prelomových udalostí. Hoci *Slovák* deň po vyhlásení samostatnosti prezentoval vznik Slovenského štátu ako naplnenie „Hlinkovho sna“,⁴¹ ten v skutočnosti nezávislosť nemal v programe a vyjadroval sa o nej veľmi hypoteticky a tajomne.⁴² Zásluhy za samostatnosť sa síce zosnulému predsedovi HSĽS pripisovali aj neskôr, no skutočným „mužom 14. marca“ sa v ľudáckom diskurze stal Jozef Tiso. Paradoxne, sám Tiso pritom žiadne štátnické rozhodnutie počas marcovej krízy neurobil a fakticky bol len vtiahnutý do vleku udalostí ako štatista: do Nemecka letel v právne nerelevantnej pozícii povereného predsedu najsilnejšej slovenskej politickej strany, v Berlíne si nemeckého ministra zahraničných vecí i kancelára vypočul bez zaväzujúcich politických príslubov, po návrate v referáte pred poslancami Snemu Slovenskej krajiny iba informatívne bez jasného odporúčacieho stanoviska, ako sa postaviť k nemeckému ultimátu *blitzschnell* vyhlásenia samostatnosti, zreprodukoval priebeh návštevy v Nemecku a obsah rozhovorov.⁴³

Napriek viac štafážnej než tvorivej role mu aktívne angažovanie sa v marcových udalostiach vydobylo neformálny prívlastok „otca zakladateľa“. Tisov dôverný kolega, predseda snemu Martin Sokol v laudácii k jeho zvoleniu za prezidenta 26. októbra 1939 napísal: „[...] V tejto najvážnejšej chvíli našich národných dejín, keď sa rozhodovalo o našom živote alebo smrti, ukázala sa znovu štátnická prezieravosť a politic-

40 STRAKA, Vojtech. Muž na pravom mieste. In *Slovák*, roč. 21, 14. 3. 1939, č. 61, s. 1.

41 Hlinkov sen skutkom: Slovenský štát! In *Slovák*, roč. 21, 15. 3. 1939, č. 62, s. 1.

42 Andrej Hlinka samostatnosť Slovenska nikdy nepresadzoval a počas jeho života sa táto myšlienka v HSĽS nestala ani len okrajovým prúdom. Jedinou známou výnimkou, keď k nej Hlinka nezaujal negatívne stanovisko, je jeho rozhovor z júna 1938 pre spravodajcu talianskej tlačovej agentúry Stefani: „A jestvuje na svete národ, ktorý by netúžil po samostatnosti?“ odpovedal na otázku redaktora ohľadom slovenských aspirácií na nezávislosť. SIDOR, Karol, VNUK, František. *Za Boha a národ. Náčrt životopisu Andreja Hlinku*. Toronto – Bratislava : Zahraničná Matica slovenská, 1990, s. 68.

43 BYSTRICKÝ, *Zahraničnopolitické súvislosti*, s. 404.

ká bystrosť nášho pána prezidenta. Nebyť jeho cesty do Berlína, dnes nebolo by slovenského štátu, Slovensko bolo by veľmi pravdepodobne rozdelené, a to by bolo znamenalo pomalú smrť, ale istú smrť slovenského národa.“⁴⁴

Ešte ďalej zašiel Alexander Mach, inak už onedlho Tisov kritik, no zároveň najpresvedčenejší stúpenec idey slovenskej nezávislosti ešte mesiace pred 14. marcom 1939, keď v povolebnej óde Tisa označil za nositeľa myšlienky suverenity počas celého obdobia dvadsiatich rokov prvej ČSR. „*Za čo bojovali sme všetci mladí i starí a za čo mreli naši najlepší, to [...] vybral a vliat do žulových základov štátu, dal krvi i myšlienke telo práve dnes zvolený prezident dr. Jozef Tiso. Pribinovo dielo obnovil on. Čo budoval prvý knieža náš v Nitre, to práve v Nitre začal obnovovať náš prezident. Prezident-budovateľ! [...] Azda by znelo blýska-vejšie prezident-osloboditeľ, prezident-tvorca, prezident-vodca [...]*“ rozplýval sa Mach.⁴⁵

Popri zdôrazňovaní obrazu Tisa zakladateľa však revoluční národní socialisti i konzervatívni nacionalisti v HSLS uznávali aj kľúčovú úlohu osoby, bez ktorej by Slovenský štát v danom čase nevznikol. Denník *Slovák* to medzi riadkami priznal v rozšírenom čísle, venovanom prvému výročiu 14. marca: „*Adolf Hitler zaznačil sa do našej histórie ako spravodlivý muž, ktorý uznal právo slovenského národa na život a slobodu a jeho právo na samostatný štát. A nezostal len pri uznaní tohto práva. Nad samostatnú Slovenskú republiku, ktorá vznikla vďaka jeho pomoci, vystrel aj ochrannú ruku, keď jej hranice garantoval. Preto aj dnes, v prvé výročie našej samostatnosti, slovenské zraky obracajú sa k nemu s vďakou.“⁴⁶*

Hitler bol ako „*veľký vodca, génius národnej hrdosti a jednoty*“, ktorému Slováci ďakujú a sľubujú vernosť za preukázanú dôveru,⁴⁷ štylizovaný s Tisom do spoločného dua, zjednoteného v úsilí „*oslobodiť Slovensko*“. Čím hlbšie ľudácka politika upadala do podriadenosti Nemecka, tým otvorenejšie spájala Hitlerovo meno s „*pomocou*“ pri vzniku Slovenského štátu. V gratulačnom článku k 52. narodeninám Hitlera anonymný autor o ňom s bázňou napísal: „*Jedine on pochopil historické snahy a poslanie slovenského národa v priestore Slováckmi obývanom, jedine on vycítil to, po čom túžili slovenské generácie od stá a tisícročí,*

44 SOKOL, Martin. Náš prvý prezident. In *Slovák*, roč. 21, 27. 10. 1939, č. 248, s. 2.

45 MACH, Šaňo. Prezident-budovateľ. In *Slovák*, roč. 21, 27. 10. 1939, č. 248, s. 2.

46 Vodca a rišský kancelár Adolf Hitler. In *Slovák*, roč. 22, 14. 3. 1940, č. 61, s. 4.

47 Vodca obrovskej vôle. In *Slovák*, roč. 21, 20. 4. 1939, č. 91, s. 1.

a jedine on uskutočnil jeho sen a jeho želanie.“⁴⁸ Prepojenie Nemeckej ríše a Slovenského štátu politickou pupočnou šnúrou si dobre uvedomoval aj Hitler a vždy, keď sa naskytla príležitosť, to dal rád nejakým gestom na zreteľ. Deň pred očakávaným jednohlasným zvolením Jozefa Tisa za prezidenta mu napríklad prostredníctvom nemeckého vyslanca v Bratislave Hansa Bernarda udelil najvyššie štátne vyznamenanie veľkokríž rádu Nemeckého orla.⁴⁹

Ako je známe, Tiso sa napriek neskorším drobným trhlinám vo vzájomnom vzťahu od Hitlera nikdy neodvrátil, čo možno vnímať ako opätovaný prejav vďačnosti za preukázanú dôveru. História nepozná „keby“, no pripomeňme, že bez Hitlera by v marci 1939 zostal opusteným bývalým predsedom slovenskej autonómnej vlády a nestál by ako ústredný aktér pri zrode Slovenského štátu, v ktorom znovu získal premiérsku a následne i najvyššiu, prezidentskú funkciu. Práve v nej sa začal Tisov mýtus pretvárať na kult a Hitler k jeho rozvíjaniu podstatnou mierou nepriamo prispel.

Aktívna účasť v marcových udalostiach roku 1939 Jozefovi Tisovi okrem toposu zakladateľa štátu vygenerovala taktiež spomínaný prívlastok „záchrancu národa“. Po vzniku Slovenského štátu, ale ešte väčšmi v povojnovej ľudáckej historiografii a publicistike sa rozšírilo tvrdenie, podľa ktorého by Slovensko v prípade neuposlušnosti nemeckého ultimáta bolo vojensky obsadené a prerozdelené medzi Maďarsko, Poľsko, prípadne i Nemecko a len Tisovo uistenie Hitlerovi 13. marca večer, že na slovenský národ sa môže spoľahnúť a jednohlasné odhlasovanie samostatnosti po vypočutí Tisovej správy pred plénom autonómneho snemu mali tento katastrofický scenár odvrátiť.

Tisov obraz „záchrancu“ vznikol len vďaka tomu, že poslancom tlmočil Hitlerove vyhrážky o maďarských teritoriálnych záujmoch voči Slovensku,⁵⁰ tí im jednoducho uverili a obsah reprodukovanej rozhovoru s Hitlerom vytvoril dojem, že iba Tisova taktná komunikácia zabránila riziku celoplošnej maďarskej invázie. Budapešť sa však nakoniec odhodlala len na limitovanú ozbrojenú akciu z juhovýchodného smeru, ktorej výsledkom boli ďalšie územné zisky, no okupácia celého Slovenska či jeho relevantnej časti podľa všetkého nefigurovala

48 Adolf Hitler a Slováci. In *Slovák*, roč. 23, 20. 4. 1941, č. 91, s. 1.

49 Najvyššie nemecké vyznamenanie predsedovi slovenskej vlády. In *Slovák*, roč. 21, 26. 10. 1939, č. 247, s. 1-2.

50 FABRICIUS, HRADSKÁ, *Jozef Tiso, zv. II., dok. 51, s. 97-100.*

v strategických plánoch maďarského generálneho štábu. Po anexii etnicky prevažne maďarských a zmiešaných území prvou Viedenskou arbitrážou Maďarsko mohlo len ťažko pomýšľať na obsadenie zvyšku Slovenska, kde by narazilo na tvrdý odpor a v prípade hypotetického vojenského víťazstva zrejme aj na dlhodobú rezistenciu. Napokon, rovnaký úsudok zastávala majoritná časť maďarských vládnych kruhov.⁵¹ Horthyho režim sa obával preniknúť do severnejších oblastí. Okrem nenávisť slovenského obyvateľstva by tam mohol čeliť partizánskej vojne, na ktorú maďarská armáda nebola adekvátne pripravená, a, v neposlednom rade, konflikt by nepochybne vyčerpával ekonomiku, nachádzajúcu sa beztak v zlej kondícii. Prioritou Maďarska bola jednoznačne Karpatská Ukrajina (bývalá Podkarpatská Rus), v čom Budapešť podporovala aj poľská strana, ako to dosvedčujú diplomatické dokumenty z turbulentného marcového obdobia.⁵² Novej vláde Pála Telekiho postupne dochádzalo, že pripojenie Slovenska je nerozumná a neschodná alternatíva bez podpory v Berlíne.⁵³ Ani Nemci nezvažovali „veľké“ intervenčné riešenie slovenskej otázky. V krajnom scenári počítali nanajvýš s demonštratívnym obsadením Bratislavy, aj to len v prípade, keby slovenská vláda uvažovala nad osamostatnením príliš dlho alebo sa ho priamo zdráhala. Rozsiahly vojenský prienik do hĺbky slovenského územia však rozhodne nebol na programe dňa.

Prirodzene, tieto vojensko-strategické reálie si dobová slovenská spoločnosť nemohla uvedomiť, pretože z kontextu križujúcich sa zákulisných medzinárodnopolitických záujmov videla len vytŕčajúcu špičku Ľadovca. Povojnová ľudácka emigrácia a jej domáci nasledovníci po roku 1989 si ich zasa nechceli priznať, pretože narúšali korene jedného z hlavných kultotvorných mýtov. Podstatná však nie je ani tak Tisova skutočná rola pri domnelej „záchrane Slovenska“ a miera jeho zásluh, ale obraz, ktorý sa o tom vytvoril a vpísal do historickej pamäti.

51 JANEK, István. Maďarské a slovenské revizionistické snahy a bilaterálne vzťahy v rokoch 1939 - 1940. In MITÁČ, Ján (ed.). *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 - 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, s. 82.

52 Pozri SEGEŠ, Dušan, HERTEL, Maroš, BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938 - 1939*. Bratislava : Pro Historia 2012, s. 502 a nasl.

53 DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 - 1939*. Bratislava : VEDA, 1991, s. 185.

Zvolenie Jozefa Tisa do funkcie prezidenta bolo *bodom zlomu*: znamenalo posun od idealizovaného imidžu politika predurčeného priviesť svoj národ k vyvrcholeniu dejín, za ktorý ľudáci považovali život v nezávislom Slovenskom štáte, k obrazu šalamúnskeho štátnika s puncom geniality obklopenej mýtickým dekórom. Po jednohlasnej voľbe poslancov Snemu Slovenskej republiky 26. októbra 1939 sa z právneho hľadiska nezmenilo vlastne temer nič – Tiso ako úradujúci predseda vlády aj predtým disponoval právomocami na úrovni prezidenta. Kľúčovou rozdielovou kvalitatívnou zmenou však bola *predstava*, ktorá o ňom vďaka zvoleniu do prezidentského úradu mohla vzniknúť a ktorú mohli spriaznené štruktúry HSLS pestovať, rozvíjať a šíriť. Bez takejto predstavy sa totiž mýtus (ktorý môže vzniknúť okolo akéhokoľvek politika) nemôže pretransformovať do kultu a už vôbec nie do kultu propagovaného štátom „zhora“, resp. jeho režimom ako v Tisovom prípade. Ani tí, ktorí tomuto kultu podľahli, neuverili v Tisa, ale v predstavu, ktorú zástupne reprezentoval.

Ľudácky režim hral od počiatku vabank. Jeho čelní predstavitelia si boli vedomí, že na to, aby dokázal pretrvať, potreboval okrem nemeckého víťazstva (alebo v najhoršom nemeckej neprehry) silnú podporu „zdola“. V najúspešnejších časoch v ére prvej ČSR podpora HSLS na Slovensku oscillovala okolo 30 %. V podmienkach demokratického štátu išlo nesporne o silný politický výtlak. Tieto preferencie však matematicky znamenali aj to, že 7 z 10 voličov Ľudákov nepodporovalo, a to v prostredí nedemokratického režimu ovládaného Ľudáckou hegemoniou po októbri 1938, resp. marci 1939 znamenalo problém. HSLS sa rada stavala do pozície „reprezentantky slovenského národa“, no ani v posledných voľbách založených na demokratických princípoch – obecných voľbách z mája a júna 1938 – nedokázala v žiadnom väčšom meste získať nadpolovičnú väčšinu hlasov, dokonca ani v tých, ktoré boli považované za autonomistické bašty. Z „hlavného mesta hnutia“ Ružomberka volebná komisia hlásila zisk 46,6 %, z Banskej Štiavnice 43,5 %, z Piešťan 38,8 %, zo Žiliny 37,2 %, z Banskej Bystrice 27 %, z Trnavy 21,1 %, z Nitry dokonca len 20,65 % a z Bratislavy 12,5 %.⁵⁴

54 BYSTRICKÝ, Valerián. Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku vo svetle obecných volieb roku 1938. In *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*, s. 134-135.

Pred ľudáckym aparátom tak stála zásadná výzva: aj v čase, keď sa voľby neuskutočňovali, presvedčiť slovenskú spoločnosť, že HSLŠ dokáže viesť štát, saturovať všetky jej sociálne a ekonomické požiadavky, ako aj politické či kultúrne túžby nenaplnené v epoche Československa, a tak obhájiť deklarovanú oprávnenosť „riadiť osud národa“. To okrem implementovania sľubov do praxe znamenalo nutnosť skonštruovať novú predstavu o prezidentovi, pod vedením ktorého mal byť tento program napĺňaný. Jeho mýtus čakal po 26. októbri 1939 prerod. Bolo potrebné vynájsť nového Jozefa Tisa.

V ZNAMENÍ HYBRIS

Formovanie a zušľachtovanie kultu lídra štátu „Novej Európy“

Britský historik Ian Kershaw, autor doposiaľ neprekonanej dvojdielnej biografie o Adolfovi Hitlerovi, pomenoval podtitul jej prvej časti, mapujúcej kariéru nacistického vodcu do roku 1936, slovom *Hybris*. Termín sa v starovekom Grécku používal na označenie sebastrednej pýchy, bezhraničnej samoľúbosti a arogancie, ktorá zákonite vyvolá hnev bohov a na človeka ovládnutého *hybris* v konečnom dôsledku privolá trest.

„Vedomie vlastnej veľkosti Hitlerovi vštepovali jeho obdivovatelia už od počiatku dvadsiatych rokov. Aury, ktorá mu bola pripisovaná, sa s chuťou chopil. Ponúkala nevyčerpateľnú zásobáreň živiacu jeho vznikajúce nismierne sebavedomie. [...] Stal sa prvým vyznávačom vlastného Vodcovho kultu. Samoľúba Hybris – oná bezbrehá spupnosť, ktorá privoláva katastrofu – bola nevyhnutná,“ konštatoval Kershaw.⁵⁵ Inými slovami, aktualizovanými podľa moderného politického slovníka, Hitler uveril vlastnej propagande.

Syndróm *hybris* opantal aj prezidenta Slovenského štátu. Jozef Tiso bol rád stredobodom pozornosti. Za prvej ČSR s obľubou vystupoval na verejnosti a patril k hlavným tváram ľudáckeho hnutia. Dlho, košato a energicky rečnil, popularitu si užíval. Historik Ivan Kamenec sa nemýlil, keď ho obrazne nazval *homo politicus* – človek politický. Za dvadsať rokov práce zanechal v ľudáckom hnutí istú pečať a nadobudol v ňom množstvo skúseností. Okrem toho bol v HSĽS jedným z najvzdelanejších, vynikal politickou inteligenciou a v roku 1938 už aj osobnostnými predpokladmi na štátnickú dráhu. V strane, ktorá pre Tisa nebola svojimi kádrami dostatočne konkurencieschopná ani koncom 30. rokov, nebolo ťažké ostatných zatieniť.

55 KERSHAW, Ian. *Hitler. I. díl, 1889 – 1936: Hybris*. Praha : Argo, 2015, s. 536.

Tiso pre politiku žil, a hoci sa kňazských povinností nezriekol (až do roku 1942 cez víkend pravidelne cestoval na svoju farnosť v Bánovciach nad Bebravou), svetské perspektívy začali nad postupom v cirkevnej hierarchii jasne dominovať. Tisovo klerikálne pozadie však nakoniec zavážilo pri formovaní prezidentovho kultu. Bez statusu Božieho služobníka by bola kultotvorná predstava o ňom v období rokov 1939 – 1945, ale predovšetkým po poprave 18. apríla 1947 ochudobnená o komponent umožňujúci prefabrikovať Tisa na mučeníka spájajúceho svetské i sakrálne v jednom synergicky sa prelínajúcom celku.

Kult, ktorý sa v prostredí slovenského politického monolitu utváral od októbrovej prezidentskej voľby v roku 1939, vyvierať z vnútornej potreby ľudáckeho režimu ukotviť vlastné ideologické hranice a navonok demonštrovať silu inštitútu prezidenta ako atribútu slovenskej štátnosti – štátnosti, o udržateľnosti ktorej stále mnohí pochybovali. Bez Tisovej súčinnosti na jeho vytváraní by úsilie investované do budovania značky *nového Slovenska* nebolo presvedčivé ani efektívne. Dynamika fašistickej „Novej Európy“ si vyžadovala charismatické osobnostné typy, vyžarujúce vôľu aktívne sa spolupodieľať na jej výstavbe a prispieť k utvoreniu mozaiky kontinentu nových hodnôt, kde pre liberálnu demokraciu ani marxistický socializmus nemalo byť miesta.

Niektorí politickí lídri akoby do tohto sveta nepatrili, vyskytli sa v ňom nešťastnou zhodou náhod a v štátnickej funkcii doslova trpeli. Emil Hácha, v rokoch 1925 – 1938 prezident Najvyššieho správneho súdu ČSR, sa považoval za štátneho úradníka starej rakúskej školy. Nevďačné funkcie posledného prezidenta Česko-Slovenska a štátneho prezidenta Protektorátu Čechy a Morava (ktorý, mimochodom, de jure nebol štátom) prijal bez entuziazmu ako „službu národu v ťažkých časoch“.⁵⁶ Svoje funkcie spočiatku vnímal ako dočasné, na nevyhnutný čas a paralelne udržiaval kontakt s exilovým prezidentom Edvardom Benešom, ktorého napriek jeho abdikácii a odchode do zahraničia uznával ako vrcholného reprezentanta štátu. Rovnako Philippe Pétain, po nemeckej invázii premiér a hlava neokupovaného Francúzska so sídlom vlády v kúpeľnom meste Vichy, nepatril medzi

56 K Háchovej politickej kariére v období druhej ČSR a Protektorátu Čechy a Morava pozri PASÁK, Tomáš. *Emil Hácha (1938 – 1945)*. Praha : Rybka, 2007, s. 42-341.

oduševnených zvestovateľov nových revolučných poriadkov. Pétain bol penzionovaný maršal, konzervatívec a tradicionalista, ktorý vo francúzskej spoločnosti požíval rešpekt za preukázané vojenské lídersstvo počas prvej svetovej vojny. Pétain svoje politické reaktivovanie reflektoval ako akt sebaobetovania, nie dokazovania si vlastného heroizmu, vitality a dovedy neobjaveného politického potenciálu. Pred májom 1940, keď prevzal najskôr úrad vicepremiéra a o necelý mesiac nato úrad premiéra od Paula Reynauda, odpočíval už temer šesť rokov na politickom dôchodku. S výnimkou krátkeho diplomatického pôsobenia v Španielsku chcel Pétain zostať od vrcholovej politiky bokom, avšak tlak domácich kruhov, volajúcich v skorom lete 1940 po návrate „hrdinu od Verdunu“ domov, rozhodol inak.⁵⁷

Jozefa Tisa nikto do politiky nemusel volať. Politika bola preňho sama osebe cieľom a životnou náplňou. Navyše, na rozdiel od Háchu a Pétaina, osôb autenticky obetárskych a unavených z dlhoročnej štátnej služby, bez ambícií, programu a futuristických projekcií, Tiso svojou dravosťou do „Novej Európy“ zapadal. Aj keď nebol fašistom (a ani napriek postupnému radikalizovaniu sa ním nikdy nestal), súhlasil so základným rámcom „anti-“ vymedzení proti liberálom, socialistom a Židom, chcel aktívne participovať na tvorbe nového kontinentu postaveného na kultúre paligenetického duchovného reštartu Európy a byť kreatívnym strojom nových poriadkov, čo ľudáckemu aparátu výrazne napomáhalo pri skicovaní jeho imidžu *konzervatívneho pokrokára*.

Tiso sa mohol stať ústrednou tvárou ľudáckej značky aj vďaka tomu, že sa nevyhýbal publicite a objektívne naplňal mnoho charakteristík narcistickej definície. Český neuropatológ František Koukolík opísal vo svojej knihe o mocenskej posadnutosti štruktúru tzv. Temnej trojice – troch najčastejších diagnóz politických vodcov, významne ovplyvňujúcich ich konanie, medzi ktoré patrí aj narcizmus. Velikášsky pocit vlastnej významnosti, presvedčenie o mimoriadnosti a výnimočnosti, chýbajúca empatia, zlé znášanie iných ľudí (najmä konkurencie) a presvedčenie, že iní ľudia zle znášajú nositeľa narcizmu, utláčanie iných osôb z pozície moci, pocit nárokovateľnosti a neodrieknuteľného práva na čokoľvek, domýšľavé, márnomyseľné

57 K Pétainovým osudom na pozadí doby pozri napr. CURTIS, Michael. *Verdict on Vichy. Power and Prejudice in the Vichy France*. London : Phoenix Press, 2004, 420 s.

a samofúbe správanie, doplnené o snahu dominovať⁵⁸ – to všetko korešpondovalo s Tisovými osobnostnými charakteristikami.⁵⁹

Egocentrický obraz ideálneho vodcu, kombinujúci imidž prezieravého svetského vizionára a sakrálneho kazateľa národného evanjelia, Tisovi pomáhal aj v boji na domácej scéne. Tá napriek Sidorovej politickej eliminácii nebola od konkurencie prezidentovej skupiny vyčistená. Už na prelome rokov 1939/1940 sa začali hlásiť o slovo mocibažní revoluční fašisti zastrešení Hlinkovou gardou. Ich pozícia v mocenskom konflikte, ťahajúcim sa v intenzívnej podobe bezmála tri roky, však bola o to ťažšia, že v ňom čelili práve Tisovi.

Otvorený útok či útoky v skrytej, no pre všetkých zrejmej podobe, napríklad v medzi riadkami zašifrovanej kritike v *Gardistovi*, predstavovali vyhlásenie politickej vojny. Revoluční fašisti roznieťli konflikt, z ktorého nemohli vyjsť víťazne. Vzbury rebelujúcich fašistov proti pragmatickým autoritárskym nacionalistom, preferovaných Berlínom, pre fašistov končili obvykle katastrofou. Keď sa Corneliu Codreanu, vodca najväčšieho rumunského fašistického hnutia Légia archanjela Michala, stal pre kráľa hrozbou, Karol II. ho jednoducho dal uväzniť a neskôr nebránil v jeho zinscenovanej fyzickej likvidácii, oficiálne prezentovanej ako „zastrelenie na úteku“. Politická kariéra Codreanovho nástupcu dopadla rovnako, len so šťastnejším koncom pre vzbúrenca. Po pokuse o prevrat proti autoritárskemu premiérovi Ionovi Antonescovi légium rozpustili a Horia Sima musel

58 KOUKOLÍK, František. *Mocenská posedlost*. Praha : Karolinum, 2018, s. 83-84.

59 Na druhej strane, Tiso nezapadal do kategórie psychopatov podľa psychologmi využívaného Hareovho a triarchického modelu a charakteristiky jeho správania rovnako nezodpovedali ani machiavellizmu – poslednej zložke tzv. Temnej trojice –, ktorý nemožno redukovať len na „vôľu k moci“. Tiso nepotreboval pre jej uchopenie a udržanie systematicky manipulovať, klamať, lichoťiť, podvádzat' ani obchádzať všetky morálne pravidlá politického boja. Jednotlivé skupiny faktorov Hareovho modelu zahŕňajú tieto vlastnosti: 1. *interpersonálne*: nápadná „výrečnosť“, povrchný pôvab, veľikášstvo, sebaaprečňovanie, patologické klamárstvo, manipulácia; 2. *afektívne*: neprítomnosť výčítiek svedomia (pocitu viny), sploštený afekt, bezcitnosť, odolnosť, neprítomnosť afektívnej empatie, neschopnosť prevziať zodpovednosť za svoje činy; 3. *behaviorálne*: potreba trvalej stimulácie zvonjšku, parazitný životný štýl, nudenie sa, absencia realistických dlhodobých cieľov, impulzivita; 4. *antisociálne*: zlá kontrola vlastného správania, problémy so správaním v detstve a/lebo dospievaní, delikventstvo v detstve a/lebo dospievaní, zrušenie podmieneného prepustenia, kriminálna univerzalita. Na rozdiel od Hareovho modelu triarchický model využíva triádu vzájomne previazaných neoddeliteľných znakov – smelosť, podlosť a stratu zábran. KOUKOLÍK, František. *Mocenská posedlost*, s. 66-68, 81-82.

utiecť do exilu, pričom neskôr ho zadržovali v časti koncentračného tábora Buchenwald, určenej pre prominentných politických väzňov.⁶⁰ Za kritiku Miklósa Horthyho trpko zaplatil aj vodca Strany šípových krížov Ferenc Szálasi. Maďarskí fašisti, známi ako nyilašovci, boli po voľbách roku 1939, v ktorých obsadili tretiu priečku, postavení mimo zákon a Horthy nechal Szálasiho preventívne uväzniť. Podrývanie autority kultovej osobnosti regenta vizionára, ktorý podľa mienky dobovej maďarskej majority krajinu „vyviedol z poníženia“ a „oslobodzovaním“ susediacich území obývaných etnickými Maďarmi začal liečiť trianonskú ranu, bolo vo všeobecnosti vnímané ako zákerný diverzný akt voči systému úspešného štátu, ktorý sa postupne otriasal z debakla roku 1918. V politicky jednofarebnej krajine (resp. tzv. iliberalnej demokracii, aká vládla v Maďarsku) sa jednoducho voči kultu neútočí – kult sa uctieva.

Principiálne podobne fungovali pravidlá hry aj na Slovensku. Akýkoľvek útok na Tisa a jeho víziu smerovania Slovenska s ním spriaznené osoby s relevantným vplyvom v politike, tlačí (vtedy spolu s rozhlasom najdôležitejšom komunikačnom prostriedku) či intelektuálnej sfére interpretovali nielen ako útok proti osobe, ale i štátu, režimu či cirkvi – teda proti všetkému, čo mal ako mýtizovaná personifikácia alegoricky reprezentovať. Nie Úrad propagandy, ktorý sa pod taktovkou gardistických radikálov ukázal ako dysfunkčná organizácia,⁶¹ ale Tisov *vnútorný okruh* – neinštitucionalizovaná skupina s prezidentom sympatizujúcich politických činiteľov, novinárov, publicistov, kultúrnych pracovníkov a umelcov – sa stal rozhodujúcou silou utvárajúcou a upevňujúcou jeho kult.

Moderný vládár ovenčený leskom slávnej minulosti

Dňa 31. októbra 1939 sa v Ružomberku konala veľká pietna slávnosť. Len päť dní po inaugurácii Jozefa Tisa do funkcie prezidenta v politickej metropole HSLS premiestnili telesné pozostatky Andreja Hlinku z jezuitskej krypty do novopostaveného mauzólea. Presun Hlinkovho tela do vtedy najpompeznejšieho politického pomníka ľu-

60 O spoluvládí fašistickej Železnej gardy s Antonescom bližšie v štúdii ȚIU, Ilarion. Romanian Fascism during World War II. The National-Legionary Government (September 1940 – January 1941). In *Cogito*, vol. 8, 2016, no. 1, s. 34-49.

61 SNA Bratislava, f. Ministerstvo vnútra, šk. 565, č. D2-1041.

dáckeho režimu nebol len obyčajným pietnym aktom. Ľudácka tlač pripravovanú akciu promovala už niekoľko dní vopred s magickým pátosom a prirovnaniami referujúcimi na kultu starovekého Egypta.

Mauzóleum ako „svätyňa odpočívajúceho vodcu“⁶² sa v regionálnom týždenníku HSLS dokonca dočkalo mystických prirovnaní s hrobkami egyptských faraónov. Publicista J. Adámy-Aren počastoval Ružomberok prívlastkom „slovenský Memphis“⁶³ a Hlinku ako osobu s „Bohom prideleným osudom“⁶⁴ pripodobnil k starovekým orientálnym panovníkom. Analogicky k tomu, ružomerské mauzóleum nemalo predstavovať len bežné miesto posledného odpočinku, ale „byť stíchleho človeka“ charakteru „kráľovskej hrobky“ v dobrých i zlých časoch, pretože Hlinka – ako tvrdil Adámy-Aren – navždy zostane „večným kňazom, vodcom, nie je mŕtvy“.⁶⁵ Mauzóleum sa stalo prvým a najvýznamnejším miestom politickej pamäti Ľudáckeho režimu. Mysticky prepájalo minulé so súčasným, myšlienku boja za nezávislosť s jej reálnym uskutočnením, odkaz „zvečneného“ politického lídra s jeho nástupcom.

Pietny akt uloženia Hlinkových pozostatkov do útrob mauzólea tak bol dôležitou manifestáciou, ktorá narysovala kontúry Tisovej reflexie ako politicko-sakrálneho vodcu, ktorého súčasné činy posväcuje slávna minulosť. Čerstvo zvolený prezident Jozef Tiso podnikol do Ružomberka svoju vôbec prvú cestu vo funkcii hlavy štátu, čo evokovalo nápadité konotácie s rituálom poklony nového stredovekého monarchu pri hrobe svojho predchodcu po prebratí úradu. Symbolický „posun žezla“ zdokumentoval filmový týždenník *Nástup* v reportáži s názvom *Posledná púť otca národa Andreja Hlinku*. Reportáž vykreslila Jozefa Tisa ako alegorického nástupcu na uprázdnenom tróne, ktorý si najskôr pamiatku zosnulého vodcu uctí v piete modlitbou a kontempláciou („prezident Tiso ako prvý pútnik prichádza k hrobu veľkého mŕtveho v Ružomberku“), aby následne na akadémii v kultúrnom dome „v Ružomberku, meste jednoty a rodolásky“ vzletne predniesol svoju prvú prezidentskú reč, v reportáži pomenovanú *posolstvom*.⁶⁶

62 Zvečnený Vodca Hlinka uložený v mauzoleu. In *Liptov*, roč. 1, 4. 11. 1939, č. 25, s. 1.

63 Memfis (Mennofer) bol prvým hlavným mestom zjednoteného Egypta a správnym mestom ríše počas celého staroveku.

64 AREN, J. Veľký „grave man“ Andrej Hlinka. In *Slovák*, roč. 21, 29. 10. 1939, č. 250, s. 5.

65 AREN, Veľký „grave man“, s. 6.

66 CIEL, Martin. *Film a politika. Ideológia a propaganda v slovenskom filme 1939 – 1989*. Bratislava : Vlna/Drewo a srd, 2017, s. 31.

Posolstvo nie je všedný prejav – je to smernica, odkaz, niečo, čo má v kolektívnej pamäti spoločnosti zarezonovať a príležitostne sa pripomínať ako niečo jedinečné. Posolstvo navyše svojmu publiku nevysielala ktokoľvek, ale líder hodný úcty, ktorého slová majú patričnú spoločenskú váhu.

Jozef Tiso bol s rolou zvestovateľa „národných právd“ stotožnený. Rovnako sa identifikoval v mystických obrazoch „nástupcu vladára“ odetých do sakrálnych podobenstiev. Naznačujú to aj jeho slová vo Veľkej dvorane ružomerského kultúrneho domu: *„Sarkofág zvečnelého Vodcu má byť a zostať občerstvujúcim pútnickým miestom celého slovenského národa. Prvý prezident Slovenskej republiky ako prvý pútnik k hrobke Andreja Hlinku začína požehnanú tradíciu národného osvietenia, čomu chce dať výraz i tým činom, že prvé svoje posolstvo k národu posielala od hrobky nesmrteľného Vodcu“*. Tiso zároveň Andreja Hlinku prirovnal k Mojžišovi, ktorý *„viedol svoj rod do zeme, zasľúbenej Stvoriteľom každému národu, do samostatnosti“*.⁶⁷

Ružomberok sa vďaka situovaniu Mauzólea Andreja Hlinku do mestského historického jadra stal neoddeliteľnou súčasťou spomienkovej kultúry režimu HSĽS, ktorý najnovšiu dominantu mesta od prvého dňa premenil na oporný bod jeho ľudáckej identity, poctený od polovice novembra 1940 stálou strážou vykonávanou príslušníkmi armády a HG, ktorú nechal zriadiť Tiso.⁶⁸ Tí mali ako „ochrancovia štátnosti“ dohliadať na pomník – politický svätostánok i na nedotknuteľnosť „duchovného pokladu“ zosobneného v politickej relikvii, Hlinkových telesných pozostatkoch, ktoré premošovali nemŕtvu zvečnelosť s vyvrcholením národnoemancipačného procesu vyjadreného v slovenskej štátnosti.

Ľudácky režim využil pietny akt na zdôraznenie idey, predostieranej verejnosti už od 14. marca 1939 – že štát *„nám on [Hlinka – pozn. aut.] pripravil“*⁶⁹ a „vladár“ Tiso jeho dielo dokončil, čo ho opodstatňovalo prevziať vodcovskú štafetu. Túto mantru počas procesu uloženia pozostatkov alegoricky vyjadrila salva 21 výstrelov z dela, symboli-

67 Prvé posolstvo prvého prezidenta Slovenskej republiky. In *Gardista*, roč. 1, 4. 11. 1939, č. 40, s. 15.

68 Pri hrobe Andreja Hlinku stála čestná stráž. In *Liptov*, roč. 2, 26. 10. 1940, č. 43, s. 1; Stráž pri hrobe Andreja Hlinku. In *Liptov*, roč. 3, 5. 1. 1941, č. 1, s. 1.

69 STRIEŽENEC, R. Otec vlasti vo svojom večnom príbytku. In *Gardista*, roč. 1, 11. 11. 1939, č. 41, s. 7.

zujúcich období rokov 1918 – 1939, interpretovaných Ľudákmi ako etapa vedomého boja HSLS, Hlinku a nakoniec Tisa za nezávislosť.⁷⁰ Kontinuum národných vodcov – „vodcu bojujúceho“ a „vodcu víťazného“ – sa následne akcentovalo prakticky pri každej Tisovej ceste do Ružomberka, keď sa návšteva mauzólea spojená so vzdaním holdu Hlinkovi stala jej obligátnou súčasťou.

Okrem skôr citovaných teologizujúcich komentárov, čerpajúcich z biblických a staroegyptských motívov, Jozef Tiso uviedol vo svojom ružomberskom prejave zaujímavé konštatovanie: „*Tento štát je výplodom tisícročného národného snaženia slovenského a nie troskou rozbitého štátneho zväzku česko-slovenského.*“⁷¹ Výrok poukazuje na dve veci: po prvé, Ľudácky príbeh o vzniku Slovenského štátu sa zrejme v širšej verejnosti neujal podľa predstáv (inak by Tiso nemal potrebu znovu verejne pretláčať jeho legitimitu), a po druhé, pre HSLS začala (nie prvýkrát) s cieľom obhajoby legitimacy svojej moci využívať samoskonštruovanú, politicky inštrumentalizovanú históriu – príbeh o slovenskom štáte obnovenom po „tisícročnom období temna“.

Pretláčanie obrazu Slovenského štátu ako priameho pokračovateľa Veľkomoravskej ríše sa v podaní štátom definovanej historickej pamäti stalo osou Ľudáckych národných dejín. Ak Slovenský štát nadväzoval na tradíciu stredovekej – oficiálne slovenskej – štátnosti, potom aj jeho prezident musel byť vykresľovaný ako nástupca veľkomoravských panovníkov. Prvá moderná syntéza slovenských dejín takúto líniu skutočne predostrela. *Obrázkové dejiny Slovenska* ponúkli obraz Jozefa Tisa ako „*vyčníkajúceho obhajcu samobytnosti slovenského národa a jeho práv*“,⁷² politika, ktorý „*popri Andrejovi Hlinkovi mal najväčšie zásluhy na tom, že slovenský národ v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane vybudoval si takú politickú silu, ktorá zachránila Slovensko*“,⁷³ ako štátnika, ktorý „*s múdrou rozvahou a pevnou rukou spravoval osud slovenského národa v búrlivých udalostiach medzinárodnej situácie*“ a „*po dlhom tisícročí nástupcu slovenských vládarov*“.⁷⁴ Autorom tohto prvého historiografického spracovania udalostí od praveku až po vtedajšiu prítomnosť bol

70 Druhý deň ružomberských slávností. In *Slovák*, roč. 21, 1. 11. 1939, č. 252, s. 3.

71 Vodcovovo slovo odznelo. In *Slovák*, roč. 21, 4. 11. 1939, č. 254, s. 3.

72 HRUŠOVSKÝ, František. *Obrázkové slovenské dejiny*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1942, s. 311.

73 HRUŠOVSKÝ, *Obrázkové slovenské dejiny*, s. 338.

74 HRUŠOVSKÝ, *Obrázkové slovenské dejiny*, s. 360.

František Hrušovský – historik a poslanec slovenského snemu, spolupodieľajúci sa na tvorbe tejto novej národnej mytológie.

K Hrušovskému sa svojimi prácami pridal filozof Štefan Polakovič, v čase vzniku štátu mladý 26-ročný čerstvý absolvent doktorského štúdia teológie na Lateránskej univerzite v Ríme. V diele *K základom slovenského štátu*, štartovacej čiare jeho filozofickej kariéry, potvrdil Tisov nárok na politické líderstvo a zároveň opätovne prízvukoval štátoprávne prepojenia Slovenského štátu s Veľkou Moravou: „Každá duchovná autorita bude sa v národe len natoľko prijímať, nakoľko bude v shode s trvalým vodcovstvom Andreja Hlinku. Dedičstvo autority a vodcovstva prešlo na Tisu.“ V záujme „zocelenia vôle po vlastnej štátnosti“ Polakovič propagoval myšlienku „sústavne nadväzovať vo výchove národa na dobu Pribinovu a Svätoplukovu“.⁷⁵

Viac do hĺbky ju rozvinul v spise *Slovenský národný socializmus*, ktorým reagoval na prebiehajúci mocenský spor vo vnútri HSLS, kde ako jeden z hlavných bodov identity Slovenského štátu vymedzil tzv. ideu svätoplukovskej koruny. Ako zdôraznil, „slovenský štát 20. storočia nie je historicky neodôvodnené nové, ale iba spravodlivým obnovením starého a slávneho slovenského štátu z 9. storočia [...]. Celkom odôvodnene vidíme v dnešnom slovenskom štáte obnovený štát svätoplukovský, [...] v dnešnom prezidentovi a vodcovi národa vidíme právoplatného nástupcu kráľa Svätopluka [...]“.⁷⁶

Polakovičove „ideologické rukoväte“⁷⁷ však kontext svätoplukovskej koruny neredukovali len na zdôvodňovanie Tisovej vladárskej kontinuity s veľkomoravskými panovníkmi. Prihlásenie sa k Veľkej Morave nebolo náhodné. V praxi mala byť táto asociácia adresovaná skôr zahraničnému než domácemu publiku. Včasnostredoveký slovanský štát, zasahujúci časť územia Slovenska, primárne odkazoval na historickosť Slovákov, ich štátoprávne prvenstvo v strednej Európe na území „medzi Dunajom a Tatrami“, kresťanskú tradíciu a, samozrejme, vyhranenie sa voči svätoštefanskej a svätováclavskej korune – teda uhorskému a českému kultúrnemu dedičstvu, čo možno

75 POLAKOVIČ, Štefan. *K základom slovenského štátu*. Turčiansky Sv. Martin : Kompas, 1939, s. 127, 142.

76 POLAKOVIČ, Štefan. *Slovenský národný socializmus (Ideové poznámky)*. Bratislava : Generálny sekretariát HSLS, 1941, s. 142, 153.

77 LYSÝ, Miroslav. „I Svätopluk sa zaslúžil o slovenský štát.“ Používanie stredovekých symbolov v 20. a 21. storočí. In *Historický časopis*, roč. 63, 2015, č. 2, s. 334.

vnímať ako signál odmietnutia myšlienky obnovy historického Uhorska a Československa.

Sekundárne, spájanie Slovenského štátu so svätoplukovskou Veľkou Moravou referovalo na vojenskú silu a teritorialitu (pripomeňme, že ríša dosiahla najväčší územný rozmach práve za Svätoplukovej vlády), čím ľudáci v prostredí zmilitarizovanej „Novej Európy“ vytvárali konštrukt vojenského ducha Slovákov ochotných prispieť ku kolektívnej obrane „európskych hodnôt“. Zároveň odvolávanie sa na veľkomoravskú, resp. svätoplukovskú tradíciu obsahovalo alegorické inotaje aj priamo vo vzťahu k Nemecku: „po tisíc rokoch obnovená slovenská štátnosť“ (idea „tisícročnej Tretej ríše“) alebo selektívne zdôrazňovanie konštruktívnych stránok spolupráce Svätopluka s Východofranskou ríšou ako stredovekou predchodkyňou Nemecka (dočasné spojenectvo s Arnulfom, dosadenie švábskeho duchovného Vichinga na stolec nitrianskeho biskupa a podpora jeho línie latinského kléru proti arcibiskupovi Metodovi). Ľudáci si pre potreby politického inštrumentalizovania dejín vypožičali dokonca aj salzburského arcibiskupa Adalama z predveľkomoravského obdobia. Po salzburských rokovaníach z júla 1940 mala propaganda režimu o námet viac a Salzburg, ktorý bol od marcového anšlusu roku 1938 súčasťou Nemecka, mohla vydávať za mesto, odkiaľ prišiel nielen vysvätitel prvého kresťanského kostola na území Slovenska, ale aj trojica „politických apoštolov“ Tiso, Tuka a Mach – proroci slovenského národného socializmu. Včasnostredoveké styčné body „slovensko-nemeckých“ vzťahov tak mali slúžiť ako odrazisko pre modernú dobu a premietnuť sa do vzťahu „novodobých vladárov“ a „nasledovníkov“ stredovekých monarchov – Jozefa Tisa a Adolfa Hitlera, ktorý korene nemeckej štátnej identity videl vo Svätej ríši rímskej a Karolovi Veľkom.

Obraz Tisa ako nástupcu veľkomoravských kniežat z prác ľudáckych autorov nevymizol ani po skončení vojny. Hneď prvá povojnová 623-stranová biografija Jozefa Tisa z pera publicistu Konštantína Čuleňa, vydaná roku 1947 Prvou katolíckou slovenskou jednotou v americkom Clevelande, niesla názov *Po Svätoplukovi druhá naša hlava*. Treba poznamenať, že svätoplukovský konštrukt stál už v dobe jeho vzniku na odborne neudržateľných pozíciách. Nevychádzal z vedeckého poznania, ale z romantických predstáv HSLS a jej aktuálnych politických potrieb. Medievalista Miroslav Lysý výstižne skonštatoval,

že pri živote ho udržiavali najmä autori, „ktorým síce hlbšie historické vzdelanie chýbalo, no darilo sa im ho nahradiť správnym nacionalistickým nadšením“.⁷⁸ V slovenskej profesionálnej historiografii medzivojnového obdobia neexistoval žiaden relevantný prúd presadzujúci takýto nacionálnym sentimentom pokrivený naratív. Súčasťou domnelého slovenského štátu sa necítili byť ani obyvatelia Veľkej Moravy. Hoci si, samozrejme, uvedomovali jazykovú odlišnosť od germánskych či staromadžarských kmeňov, ich hlavnou identitnou afiliáciou bolo puto k panovníkovi – nie štátu či národu v dnešnom chápaní. Dodajme, že obyvatelia Veľkej Moravy sa neidentifikovali ako „Veľkomoravania“ a názov ich štátu ovládaného mojmírovskou dynastiou zaviedol do používania až desaťročia po jeho zániku byzantský cisár Konštantín VII. Porfyrogenet v spise *O spravovaní ríše* (*De administrando imperio*).

Mýtus Jozefa Tisa ako nepokrvného pokračovateľa vladárskej dynastie mohol dlhodobo zapustiť korene len u najskalnejších podporovateľov HSĽS. František Hrušovský ho okrem syntézy preniesol do série učebníc *Dunaj* pre ľudové a *Slovenské dejiny* pre stredné školy,⁷⁹ no vzhľadom na krátku dobu ich používania (po roku 1945 boli vyradené z obehu) sa nedá predpokladať, že u žiakov zanechal hlbšiu stopu. Konštrukt, podľa ktorého slovenský národ vyčkával „celé stáročia chvíľu, [...] keď muž zo slovenskej krvi uchopí do svojej ruky žezlo, ktoré vypadlo poslednému slovenskému kráľovi Mojmírovi II.“⁸⁰ konvenoval v prvom rade jeho tvorcom a zámeru, pre ktorý ho vytvorili, avšak s historickou fakticitou nemal nič spoločné.

V zahraničí – obzvlášť v Nemecku – mali o dejinách strednej Európy inú predstavu, podstatne odlišnú od tej ľudáckej. Nemeckí archeológovia pod vedením profesora Nemeckej univerzity v Prahe Lothara Zotza realizovali na Slovensku v prvej polovici 40. rokov výskumný projekt zastrešený SS, ktorého samotný názov *Ahnenerbe* (Dedičstvo predkov)⁸¹ dostatočne jasne vypovedá o nacistickej reflexii slovenské-

78 LYSÝ, „I Svätopluk sa zaslúžil o slovenský štát“, s. 337.

79 Blížšie pozri napr. OTČENÁŠOVÁ, Slávka. Svätopluk ako symbol národa a ideál občianskych cností (v učebniciach dejepisu pre základné a stredné školy vydávaných v rokoch 1918 – 1945). In *Studia Historica Nitriensia*, roč. 25, 2021, č. 1, s. 102-105.

80 POLAKOVIČ, Štefan. Päť rokov viditeľnej hlavy. In *Slovák*, roč. 26, 26. 10. 1944, č. 244, s. 1.

81 KOLNÍK, Titus. Rakúska a nemecká archeológia na Slovensku v rokoch 1933 – 1945. In *Historický zborník 10*, 2000, č. 2, s. 64.

ho priestoru, vnímaného v Ríši ako germánske predpolie. To isté platí aj o nemeckých národopisných a vlastivedných výskumoch na Slovensku počas vojny, ktoré sa so štedrou podporou ríšskych inštitúcií zameriavali na skúmanie kultúry historických enkláv karpatských Nemcov – samozrejme, v kontexte *völkisch* ideológie,⁸² zdôrazňujúcej nemecké komunity ako ústredné kultúrnotvorné činitele žijúce v lone nevyspelých, natívnych slovanských kultúr.

Napriek sústavným návratom do minulosti a hľadaniu alegórií v hĺbinach včasného stredoveku ľudáci uznávali, že brodenie sa v časoch „*prvého slovenského kráľa, [...] najmocnejšieho, najvojbojnnejšieho slovenského panovníka, aký nemal viac páru v dejinách slovenského národa*“,⁸³ nemôže byť esenciou legitimizačnej stratégie nového režimu. Priznávali, že „*len jemu [Svätoplukovi – pozn. aut.] bolo dožičené utvoriť štát taký, aký slovenský národ nikdy viac nebude mať*“, a po roku 1939 „*sa [...] nemôžeme chváliť takou ríšou, akú on mal*“.⁸⁴ To však neznamenalo prekážku vo vynachádzaní takého Tisovho obrazu, ktorý by funkčne kombinoval jeho vodcovský majestát opretý o historickú legitimitu, zrkadlený v imidži moderného a progresívneho lídra.

Vo fašistickej Európe Adolfa Hitlera mala mýtizovaná história v kolektívnych identitách jednotlivých národov silné miesto. Idealizovaná história určovala prítomnosť a prítomnosť determinovala nádej na svetlejšie zajtrajšky. Z historickej slávy vyžarujúca predurčenosť *byť veľkým* (teritoriálne, kultúrne alebo oboje súčasne), riadiť tok vývoja, doslova hýbať prežívanými dejinami, spoluutvárať ich a nielen pasívne prijímať, patrili k trendom doby, na ktorých sa chcel podieľať každý národný líder. Okruh Jozefa Tisa investoval značné úsilie do vytvorenia predstavy, v ktorej by prezident predstavoval *most* medzi minulosťou a súčasnosťou. V adoračnej gratulácii ku každoročne pripomínanému 13. októbru (dňu prezidentových narodenín) sa autor v roku 1943 nadchýna: „*Dr. Jozef Tiso v minulosti slúžil národu a slúži národu i dnes. Pripomíname si túto skutočnosť z príležitosti 56. narodenín Vodcu [...]. On svojou prezieravosťou a s nevšedným rozhľadom národ vedie po ceste, o ktorej dejiny vždy musia vyriečiť, že bola jedine správna, že ona*

82 PANCZOVÁ, Zuzana, KILIÁNOVÁ, Gabriela, KUBISA, Tomáš. *Národopis na Slovensku v službách Tretej ríše*. Bratislava : Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Marenčin PT, 2021, s. 134.

83 Kráľ Svätopluk – hlásateľ slovenskej moci. In *Gardista*, roč. 2, 17. 10. 1940, č. 42, s. 3.

84 Kráľ Svätopluk, s. 3.

priviedla Slovensko k rozkvetu a zaručila mu nehatený rozvoj a napredovanie i v ťažkých vojnových časoch [...].“⁸⁵

Aj iné gratulačné články pri príležitosti Tisových narodenín či zvolenia za prezidenta rozvíjali konštrukt syntézy minulosti a súčasnosti, z ktorých vyviera moderný líder. „Slovenský národ po mnohých storočiach môže mať na svojom čele ako predstaviteľa štátnosti muža vlastnej krvi, z vlastného slovenského koreňa,“ tešil sa denník *Gardista* na Tisovo polokruhľe jubileum.⁸⁶ Okrem štylizovania Tisa do pozície „muža obratu“, otvárajúceho národu po dlhom období príkoria okno do šťastnej budúcnosti, sa tu zároveň objavujú aj krvné, teda rasové asociácie. V roku 1942, v čase vrcholiacich deportácií, bol líder „čistej rasy“ synonymom moderného vodcu pokrokovej prítomnosti. Svojím aktivizmom prispieval k novej podobe etnicky i duchovne zásadne rekonštruovanej Európy. Tiso, keď pochopil svoje politické poslanie, v nej vystupoval ako „lodivod v rozbúrenom mori“. Zaujímavé, že *Gardista* ako režimový denník do istej miery odsunul prezidentovo civilné povolanie kňazstva, ktoré muselo ustúpiť vyšším cieľom politiky, a Tisov život rozdelil na dve etapy – kňazskú a politickú.⁸⁷

Nezávisle od dátumu publikovania prakticky všetky laudácie na Tisa počas rokov 1939 – 1944 vo svojej jednote vytvárali konštrukt prezidenta modernistu, odhodlaného zápasíť za blaho národa a štátu, za ktorým stojí minulosť – jeho osobná i národná, mýtizovaná, predurčujúca ho *dokončiť dejiny*. „Boli ste nám dobrým hospodárom. Starostlivým otcom. Láskavým dobrodincom, ktorý vždy a všade pomáhal. Spravodlivým vladárom. [...] Vy, podpreť našou láskou, pozdvihnite našu vlasť k starej sláve pred tisícročia [...]. Poznáme cenu slobodného života pod Vašou berlou. Nikdy sa ho neovzdáme!“⁸⁸ – dušoval sa oslavný text v *Slovákovi* pri príležitosti štvrtého výročia Tisovho zvolenia za prezidenta. Okrem odkazov na starú slávu a vladársky status sa v ňom objavuje motív berly, ktorá ako alegorizovaný symbol klerikálnej moci vytvárala predstavu „politického biskupa“ – národu oddaného kresťanského panovníka, nadväzujúceho v politickej i cirkevnej línii na mýtizovanú heroickú minulosť pre rovnako povznášajúcu budúcnosť.

85 V šľapajach Vodcových. In *Slovák*, roč. 25, 13. 10. 1943, č. 235, s. 1.

86 Pán prezident 55-ročný. In *Gardista*, roč. 4, 13. 10. 1942, č. 234, s. 1.

87 *Gardista*, roč. 5, 13. 10. 1943, č. 234, s. 1.

88 Hold suverénovi. In *Slovák*, roč. 25, 26. 10. 1943, č. 246, s. 3.

Modernistický entuziazmus „národného vladára“ sa prejavoval aj v ďalších mozaikách. Politicky uvedomelý Tiso, dobre poznajúc neľudskosť marxisticko-leninskej ideológie a zločinnosť sovietskeho režimu, bojom proti boľševizmu zápasí za budúcnosť Slovenska,⁸⁹ ako najvyšší veliteľ vkladá všetku energiu do duchovného preporodenia národa, aby sa očistil od dôsledkov vplyvu „nenárodných“ ideológií, ktoré sa v nedávnej minulosti podpísali pod všestranný národný úpadok,⁹⁰ ako „Bohom dosadený“ vodca vedený „činmi Prozreteľnosti“ zjednocuje slovenský národ pre jeho vnútorné stmelenie v náročných skúškach budúcnosti a ako skúsený líder ho vedie neistou dobou „na hlbokom základe kresťanských ideí“ do lepších zajtrajškov.⁹¹ Šéfredaktor *Slováka* Aladár Kočiš tento Tisov vodcovský modernizmus zaobalil do alegórie, pripisujúcej prezidentovi atribút „svetla v tme“ (*lux in tenebris*), objavujúcej sa v Evanjeliu podľa Jána: všade naokolo Slovenska vyčíňa „hrozná svetová hrmavica“, európske národy kolíšu na „ťažkom vlnobití“, avšak Slovensku vďaka zásahu „Božskej Prozreteľnosti“ sa 26. októbra 1939 rozostreli oblaky a nastal preň slnečný deň.⁹²

Koniec starej éry, zánik zhýralého sveta, zmeteného vírom vojny, však ľudákov nezarmucovali. Naopak, boli predzvesťou nových začiatkov vydobytých (aj) zásluhou neúnavného úsilia moderného národného lídra.

Predurčený na vodcovstvo Geniálny štátnik a vizionársky filozof

Jozef Tiso sa v ľudáckom politickom myslení stal koncom roka 1939 nespochybniteľným stelesnením strážcu národnej slobody a slovenskej samostatnosti. Zároveň bol vodcom, ktorý, podporovaný mýtizovanou organickou národnou pospolitosťou, nielen bráni hodnoty a zastavuje rozvrat,⁹³ ale aj produktívne tvorí: cez kázané „národné evanjelium“ určuje, čo je dobré a zlé, udáva tempo a vydáva smernice, ako ďalej. Stáva sa tak kultovou postavou, ku ktorej sa upierajú zraky, vkladá sa do nej nádej a *verí sa v ňu*.

89 *Garďista*, roč. 3, 14. 10. 1941, č. 235, s. 1.

90 Hold národa prezidentovi Dr. Jozefovi Tisovi. In *Slovák*, roč. 22, 15. 10. 1940, č. 245, s. 3.

91 Vodcovi k narodeninám. In *Slovák*, roč. 24, 13. 10. 1942, č. 234, s. 1.

92 Dva roky pri kormidle. In *Slovák*, roč. 23, 26. 10. 1941, č. 248, s. 1.

93 Bojom a prácou za rozkvet štátu. In *Slovák*, roč. 26, 26. 10. 1944, č. 244, s. 3.

Vytváraným optimistickým obrazom zdravého, sviežeho, odhodlaného a prezieravého vodcu, plného telesných i duševných síl,⁹⁴ prezidentov okruh na jednej strane Jozefovi Tisovi upevňoval imidž ikonického totemu, no na druhej strane naňho podprahovo vyvíjal obrovský tlak. Fašistická „Nová Európa“ kládla na vodcov požiadavku všestrannej dokonalosti. Tiso mal oproti iným lídrom v tomto smere limity. Na rozdiel od Benita Mussoliniho, ktorého talianska propaganda prezentovala ako nadčloveka schopného vykonávať prakticky akúkoľvek duševnú alebo telesnú činnosť a preukázať v nej obdivuhodné zručnosti, bol repertoár Tisových zdatností zúžený. Tisove telesné proporcie a kňazský stav bránili tomu, aby ho médiá po vzore fašistického *duceho* ukazovali ako obratného automobilového jazdca na športovom aute, pilota alebo atléta.⁹⁵

Objektívna prekážka napodobňovať takúto líderskú kalokagatiu – absolútnu dokonalosť duše i tela – Tisov okruh nútila siahnuť po konzervatívnejšej stratégii, zdôrazňujúcej jeho politické jasnovidectvo a stvorenosť pre politicko-duchovné vedenie národa. Podobným typom športovo nenadaného lídra bol aj Adolf Hitler. Ian Kershaw si všimol, že jedna z prvých životopisných publikácií z roku 1924 Hitlerovi prisudzuje kladné politické charakteristiky a duševné vlastnosti, pričom úplne zaneviera na fyzickú estetiku. Názvy jednotlivých kapitol publikácie Georga Schotta *Das Volksbuch vom Hitler* (teda knižky určenej doslova „ľudu“) hovoria samy za seba: *Veštec, Génius, Zanietný veriaci, Vyžarujúci skromnosť, Verný, Človek vôle, Politický vodca, Vychovávateľ, Buditeľ, Osloboditeľ*.⁹⁶

Nacistická propaganda Hitlera primárne promovala ako priekopníka duchovnej obrody nemeckej spoločnosti, no vodcovský kult pomáhala dotvárať aj jeho osobnostná charizma, prerastajúca až do erotického očarenia. Ako vyplynulo z výsledkov povojnových výskumov, mnohé Nemky počas Hitlerových vášnivých vystúpení zachvačovali orgazmické stavy. Vedomie erotickej príťažlivosti, získavajúcej mu podporu časti populácie, Hitlera zrejme viedlo k rozhodnutiu nevstúpiť do manželského zväzku až do posledných dní života, hoci vzťah s Evou Braunovou bol verejným tajomstvom. Napriek tomu,

94 Verne a oddane s Vodcom. In *Slovák*, roč. 26, 13. 10. 1944, č. 233, s. 1.

95 MILZA, Pierre. *Mussolini*. Praha : Volvox Globator, 2013, s. 310.

96 KERSHAW, *Hitler. I. díl*, s. 221.

že Tiso sa podľa už v úvode zmieňovaných indícií mohol zapliesť do milostnej avantúry, základy jeho vodcovského šarmu boli postavené výlučne na éterickom duchovne opretom o mýtus vrodeneho talentu a vodcovských schopností, ktoré vo vrcholovej politike rozvinul na úroveň strategicky uvažujúceho štátnika a mysliteľa dávajúceho národu svojou ucelenou filozofiou politickú víziu i návod správneho života.

Ukotvenie obrazu rozvážneho vodcu hlbavých ideí si vyžadovalo v prvom rade určité taktické korektúry Tisovej mediálnej prezentácie v porovnaní s obdobím spreď 6. októbra 1938. Kunsthistorička Bohunka Koklesová, ktorá analyzovala fotografie Slovenskej tlačovej kancelárie (STK), oficiálnej tlačovej agentúry v období vlády HSĽS, postrehla, že fotografická vizualizácia Jozefa Tisa v agresívnych pózach, ako napríklad známy záber rozhorčeného burácajúceho rečníka vyhotovený počas plamenného prejavu z 5. júna 1938, postupne ustala. Demonštrácia vodcovstva nadobudla po 14. marci, resp. 26. októbri 1939 umiernennejšie podoby, korešpondujúce so skôr spomínanou stratégiou derevolucionalizovania Tisovho obrazu.

Tiso sa na fotografiách objavuje ako dôstojný štátnik a kňaz v jednej osobe, ktorému národ s rešpektom načúva. Vystupuje ako zvestovateľ dôležitých politických posolstiev, usmievavý líder s blízkym vzťahom k ľudu, ktorý sa neobáva ani najužšieho kontaktu s národom.⁹⁷ Skutočne, len niektoré snímky z bohatej databázy fotoarchívu STK vyobrazujú Tisa v excentrickej gestikulácii. Z ostatných vyžaruje autorita, dominantnosť, mentorstvo, neúnavná pracovitosť, no zároveň aj ľudskosť, srdečnosť, vľúdnosť i ľudovosť, vyjadrená v úprimnej vôli stretávať sa s bežnými ľuďmi a načúvať ich problémom. Reprezentatívnejšie zo snímok sa dostali k verejnosti na stránkach obrázkových časopisov. Tie mali popri kultúrnom a zábavnom poslaní aj politicko-výchovný aspekt. Publikovanie ostatných, nehodiacich sa do šablóny Tisovho kultu, zastavil autocenzúrny úsudok redakcií či príslušných štátnych inštitúcií.

Sprostredkovaný kontakt s objektom kultu prostredníctvom jeho všadeprítomnej fotografickej vizualizácie by však bol iba nemou výpoveďou, keby predurčenosť k vodcovstvu nerozvíjala tiež propa-

97 KOKLESOVÁ, Bohunka. *V tieni Tretej ríše. Oficiálne fotografie Slovenského štátu*. Bratislava : Slovart, 2009, s. 53-54.

gandistická literatúra. V roku 1941 vyšla z pera dvojice Albert Šimončič – Jozef Polčín vôbec prvá Tisova biografia. Autorská dvojica v knihe s názvom *Dr. Jozef Tiso – prvý prezident Slovenskej republiky*⁹⁸ – podľa jej slov „*prvom ucelenom dielku o živote a práci prvého prezidenta Slovenskej republiky*“⁹⁹ – hlavného hrdinu vykreslila ako človeka, ktorý mal už od útleho veku vďaka svojej letore, mravnej, národnej a kresťanskej výchove všetky predpoklady prevziať v dospelosti veľké úlohy: „*Už ako malý chlapec bol akousi zvláštnosťou. Z jeho očí žiarila istá vážnosť. Bol poslušný a nebolo ho treba prísno karhať, hoci aj on ako ostatní jeho rovesníci rád sa pobavil na všelijakých veselých príhodách [...]. Jeho rodičovský dom, ako i jeho okolie boli teda od základov zjavne slovenské a národne uvedomené. V tomto prostredí rástol malý Jožko. Táto skutočnosť nezostala bez blahodarného vplyvu na utváranie jeho mladej, vnímavej slovenskej duše a charakteru*“.¹⁰⁰

Autori, pôvodcom z Kolároviac neďaleko prezidentovej rodnej Veľkej Bytče, mali počas príprav knihy možnosť rozprávať sa s viacerými osobami spätými s Tisovým životom, a tak oslavný obraz politickej kariéry vykryštalizovanej do funkcie štátnika dofarbiť historikami poľudšťujúcimi jeho osobnostný profil. Zámer humanizovať prezidentov charakter je očividný zo zaradenia spomienok Tisovho učiteľa z bytčianskej ľudovej školy. „*Zo všetkých svojich žiakov, ktorých som cez toľké generácie učil, podnes vidím najlepšieho a najzácnejšieho [...]. Vidím jeho nevinné očka, jeho spokojné tváričky bez starosti o budúcnosť [...]. Malý Jožko Tiso ako žiak nesklamal ma nikdy. Len jedno ma hnevalo: mnoho šuškal. Nestrel totiž, keď jeho sused na niektorú otázku nevedel odpovedať. Preto rád pomáhal [...]. Čo je najcharakteristickejšie: malý Jožko mal rád prírodu, svoj kraj, v ktorom vyrástol, miloval vtáči spev a nedopustil, aby dakto ničil vtácie hniezda. Už vtedy jeho tichá a skromná duša vnímala všetko, čo bolo dobré, šľachetné a užitočné*“¹⁰¹ vyzdvihol Tisov pedagóg Alojz Brunner. Ironia osudu neskôr zariadila, že Tiso sa v laviciach bytčianskej ľudovej školy s týmto menom nestretol poslednýkrát. Rakúsky nacističan Alois Brunner, „pravá ruka“ Adolfa Eichmanna a spoluzodpovedný manažér tzv. riešenia židovskej otázky v Európe, zakotvil po

98 ŠIMONČIČ, Albert, POLČÍN, Jozef. *Dr. Jozef Tiso – prvý prezident Slovenskej republiky*. Bratislava : Sväz slovenských kníhkcpcov a nakladateľov, 1941, 105 s.

99 ŠIMONČIČ, POLČÍN, *Dr. Jozef Tiso*, s. 7.

100 ŠIMONČIČ, POLČÍN, *Dr. Jozef Tiso*, s. 8.

101 ŠIMONČIČ, POLČÍN, *Dr. Jozef Tiso*, s. 13-14.

anabázach v okupovanom Rakúsku, Grécku a Francúzsku na Slovensku, kde od septembra 1944 do marca 1945 velil židovskému koncentračnému táboru Sered', podieľal sa na druhej vlne deportácií slovenských Židov a spoluprácu s Tisom si taktiež pochvaľoval.

No skôr než Tisova štátnická kariéra dospela k tragickému vyvrcholeniu, keď administratívu nad jeho krajinou prevzali dôstojníci *Sicherheitspolizei*, *Sicherheitsdienst* a *Waffen-SS*, neboli vyhliadky jeho štátnického renomé pred domácou verejnosťou najhoršie. Po počiatkovej neistote sa ľudácky režim pomerne dobre stabilizoval. Z pohľadu radového príslušníka majority, nevidiaceho zákulisný kontext politiky, nový štát pod vedením HSLS evokoval zdanie úspešnosti: ubránil sa maďarskej agresii, napriek obavám si udržal štatút samostatnosti, jeho ekonomika v rozpore s kuvičmi hlasmi neskolabovala a zahraničie s ním postupne nadväzovalo diplomatické styky. Kombinácia uvážených krokov národohospodárov, ľudáckeho sociálneho populizmu a dočasných benefitov zo začlenenia do veľkopriestorového hospodárstva Nemeckej ríše dokonca vyvolali predstavu, že Slovensko vykročilo na cestu blahobytu.¹⁰² Všeobecné zlepšenie životnej úrovne kresťanskej majority oproti obdobiu prvej ČSR, zastavenie trendu trvalej ekonomickej emigrácie na Západ a takmer úplné eliminovanie nezamestnanosti viedlo k vytvoreniu ilúzie sociálneho štátu. Slovenská spoločnosť za všetkými pozitívami koreniacimi do značnej miery vo vojnovej konjunktúre¹⁰³ videla štátnický um prezidenta, čo sa pretavilo do zľudoveného hesla „*Za Tisa plná misa*“. Druhou stra-

102 K otázke propagandistickej bubliny blahobytu a jeho relatívnosti pozri napr. SABOL, Miroslav. Až na dno blahobytu (Hojnosť alebo chudoba slovenských rodín v Slovenskej republike 1939 - 1945). In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 - 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 376-389. Hospodársky historik Miroslav Sabol v závere štúdie konštatuje: „V podmienkach Slovenskej republiky 1939 - 1945 nastalo v začiatkoch jej existencie hospodárske oživenie ako dôsledok pôsobenia viacerých priaznivých faktorov, predovšetkým v dôsledku vojnovej hospodárskej konjunktúry. Ekonomický rast priniesol dočasné zlepšenie sociálnych pomerov veľkej časti slovenských rodín. Bol však spojený s deformáciami vojnovej ekonomiky, s kontroverzným hospodársko-politickým pozadím a s prenikaním hospodárskeho vplyvu nacistického Nemecka. Pochmúrnou stránkou hospodárskeho vývoja bolo vyvlastnenie majetku židovskej komunity. Od roku 1942 nastáva postupne hospodárska recesia, ktorá sa neustále prehľbuje až do konca vojny. Tento stav má negatívny vplyv na život bežných slovenských rodín, ktoré zvädzajú boj o základnú existenciu.“

103 MIČKO, Peter. *Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 - 1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, s. 43.

nou mince, ktorú si už nie každý dokázal či chcel uvedomiť, bola rozporuplná cena prosperity „zariadenej Tisom“ (rýchle zbohatnutie na úkor židovskej komunity prostredníctvom arizácií a likvidácií podnikov, odstránenie nezamestnanosti vďaka sezónnym prácam v Ríši a zvýšeným objemom zákaziek pre nacistické vojnové hospodárstvo).

Idyla pokryteckej kampane *Usmievané Slovensko* z budovateľského obdobia štátu, postavená na dvojsečnom konštrukte „slovenského hospodárskeho zázraku“, mohla mať životnosť len dovtedy, dokým sa krajina nekonfrontovala s prvými ťažkosťami v zásobovaní, spoločnosť si nezačala uvedomovať podstatu genocídnej vojny, do ktorej sa štát od jej prvého dňa vplietol na strane agresora, a kým nečelila ničivým dôsledkom bojových operácií na vlastnom území. Ako Tisov kredit politika štátnických rozmerov spočiatku stúpala, s pribúdajúcimi problémami strmhlavo klesal. Bytostné prepojenie medzi Jozefom Tisom a Slovenským štátom nebolo výmyslom komunistov po roku 1945, ktorí mali chcieť toto previazanie vytvoriť z propagandistických dôvodov, aby v procese pred Národným súdom súčasne Slovenský štát i Tisa ako jeho symbol.

V zjednodušenom vnímaní spoločnosti bol prezident (od októbra 1942 oficiálne Vodca) priamo alebo sprostredkovane svojou „neviditeľnou rukou“ sprítomnený vo všetkých úspechoch režimu. Rovnako však aj v jeho zlyhaniach smerujúcich k rozkladnej korózii. Táto politická patogenéza zároveň znamenala začiatok konca mýtu Tisovej štátnickej geniality a dôvery majoritnej spoločnosti v Tisov vedenú HSLS, jej režim, resp. štát, keďže išlo o nerozlučne previazané subjekty.

Keď český historik Michal Pullmann vo svojej diskutovanej knihe *Konec experimentu* (2011) označil za hlavnú príčinu pádu komunizmu v Československu roku 1989 postupný rozpad spoločenského konsenzu, čím poprel paradigmu nenásilného zvrhnutia utlačovateľského komunistického režimu utlačovanými masami prostredníctvom Nežnej revolúcie, z radov bývalých disidentov a osôb angažovaných v novembrových udalostiach sa proti tejto téze zdvihla frenetická vlna kritiky.¹⁰⁴ Lenže, ako naznačujú dobové pramene, daný prípad

104 Historik Jan Mervart v jednej z početných recenzií na Pullmannovu knihu pomenoval diskusie okolo nej „mediálnym životom“. MERVART, Jan. PULLMANN, Michal. Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu (rec.). In *Securitas Imperii*, 19, 2011, č. 2, s. 318.

nemusi byť jediným v dejinách Slovenska, keď sa systém zrútil v dôsledku evolučného rozleptania fungovania vzťahov.

Napriek všetkým svojim subjektívnym limitom, predstavujú veľmi zaujímavý prameň pri analýze atmosféry vojnovjej slovenskej spoločnosti situačné hlásenia okresných náčelníkov. Okresní náčelníci ako najvyšší stranícki činitelia posielali za každý z 57 okresov mesačnú správu o politických, etnických, náboženských či hospodárskych pomeroch vo svojom pôsobisku, ktoré následne putovali ústredným orgánom v Bratislave. Pri štúdiu týchto správ je zaujímavé, že približne od prelomu rokov 1940/1941 v nich možno temer plošne pozorovať prvé náznaky nespokojnosti obyvateľstva, prerastajúce pozvoľna do aktívnej pasivity a trucovitosti. Súčasne sú kľúčom na pochopenie rozbitia predstavy o geniálnom štátnikovi Tisovi, ktorý pod váhou boja proti gardistickej opozícii v HSĽS nedokázal ustrážiť vnútorný front a stabilitu štátu.

Najskôr napätie spôsobovalo pomalé tempo riešenia sociálnych otázok, ktoré ľudacky režim sľuboval napraviť. „*Sociálna otázka členov HG je teraz najpálčivejšia. Od riešenia židovskej otázky si sľubujú zlepšenie svojho postavenia [...]. Sociálne slabšie vrstvy, najmä z radov gardistov, sú naladené protižidovsky [...]. Gardisti žiadajú, aby sa vraj začalo s riešením židovskej otázky, pretože židia ešte aj teraz majú obchody v rukách,*“¹⁰⁵ hlásil okresný náčelník v Banskej Bystrici koncom roka 1940. Keď napokon došlo na arizácie a likvidácie židovských podnikov, z ktorých bonitnejšie skončili v rukách funkcionárov strany a gardy, zákonite to vyvolávalo zúrivosť obracajúcu sa voči vláde i prezidentovi. Na jar 1942 sa o „záslužné“ začali hlásiť frontoví veteráni. Generálny sekretariát HSĽS, vedomý si vyššieho dopytu po židovskom majetku, než bola ponuka, chcel zabrániť explózii odistenej sociálnej rozbušky odňatím arizačných výmerov pridelených manželkám dobre zarábajúcich mužov, resp. aspoň členov manažmentu podnikov a organizácií s nadštandardnými zárobkami.¹⁰⁶

Kritika arizačnej politiky, ktorá viedla k oslabeniu Tisovho mýtu vynikajúceho štátnika, sa nedotýkala len veľkých miest, ale napríklad

105 Štátny archív (ŠA) Banská Bystrica, f. Pohronska župa (PŽ), šk. 4. Hlásenie okresného náčelníka v Banskej Bystrici, november 1940.

106 SNA Bratislava, f. Kancelária prezidenta republiky (KPR), šk. 109, č. 3770/1942. Oznam Generálneho sekretariátu HSĽS adresovaný Kancelárii prezidenta republiky, 13. 4. 1942.

aj provinčnej Kremnice, kde mala HSĽS v medzivojnovom období silné postavenie: „Po Slovensku ľud ostro odsudzuje a ostro kritizuje tých lakomcov, ktorí sa všade pchajú za členov do správnej rady veľkých podnikov, továrni atď. Rozpráva sa o závažných príjmoch niekoľko ľudí činných v politickom živote a vo vyšších úradoch. Sú to vraj nie raz také osoby, ktoré v minulosti nemali nič spoločné s bojom tej strany, ktorá nastolila dnešný režim. Ľud sa čuduje tomu, že to strpia hore tie kruhy, ktoré stále hlásajú národný socializmus, ale nezakročia proti týmto nenasytným osobám, ktoré kumulujú nezaslúžené vysoké príjmy, kým na druhej strane statoční, verejní a usilovní úradníci musia živoríť, lebo ich plat nestačí na krytie ich súkromného živobytia.“¹⁰⁷ V ešte menšom okrese Dobšiná sa okresný náčelník agilne zastrájal: „S funkcionármi HSĽS a HG pričínim sa všemožne, aby sme vzpružili skeslú myseľ slovenského obyvateľstva.“¹⁰⁸ Nie v posledných mesiacoch vojny – v januári 1942. Začiatkom roka 1944 sa kremnický okresný náčelník opätovne sťažoval na situáciu v obci Kosorín: „Mnohí hľadajú alibi v opustení pozdravu ‚Na stráž‘ a vracajú sa nazpäť k iným pozdravom predtým užívaným, ba mnohí sú takí, ktorí nechcú ani zdraviť ‚Na stráž‘ ani ‚Dobrý deň‘ a zdravia pozdravom ‚Pochválen, p. Ježiš Kristus‘.“¹⁰⁹

Ešte sužujúcejšie museli na vedenie HSĽS pôsobiť fámy rozšírené medzi ľuďmi z druhej polovice roku 1943, podľa ktorých malo byť Slovensko obsadené Nemeckom a pretvorené na obdobu Protektorátu Čechy a Morava. Banskobystričania takto uvažovali na základe tradovaných informácií, že pri poslednej Tisovej návšteve u Hitlera slovenský prezident odmietol Nemecku poskytnúť ďalší kontingent vojakov na ťaženie na východnom fronte a následne sa v mestských hostincoch začali odstraňovať portréty slovenských štátnikov¹¹⁰ – Hlinku, Tuku a predovšetkým prezidenta Tisa. Išlo samozrejme len o nepodložený chýr, no pre ľudácky režim museli byť cirkulujúce pochybnosti o udržateľnosti Slovenského štátu extrémne nepríjemné.

107 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ, šk. 12. Hlásenie okresného náčelníka v Kremnici, jún 1941.

108 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ, šk. 21. Hlásenie okresného náčelníka v Dobšinej, január 1942.

109 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ, šk. 46. Hlásenie okresného náčelníka v Kremnici, marec 1944.

110 ŠA Banská Bystrica, f. PŽ, šk. 32. Hlásenie okresného náčelníka v Banskej Bystrici, júl, september a november 1943.

Hoci sa vyčítky na Tisovu adresu v hláseniach priamo neobjavujú, sú prítomné v každom z nich. Sedliacky rozum totiž uvažoval v zásade správne: na začiatku i konci rozhodovacieho reťazca o strategických otázkach stál vždy Tiso ako vodca, štátnik, hýbateľ vývoja a garant pozitívnej budúcnosti. „Je čas, aby začali bohatnúť Slovinci a treba preniesť túto teóriu do ozajstného života. Vláda robí každý deň opatrenia, pracuje na tom, aby krivdy cudzích režimov boli odstránené,“¹¹¹ vyzýval v prešovskom prejave 9. marca 1940 generálny tajomník HSLS a jeden z Tisových naj dôvernejších spolupracovníkov Jozef M. Kirschbaum. Ak teda vláda neplnila dané sociálne sľuby adekvátne, politickú zodpovednosť za to musela niesť osoba na vrchole mocenskej pyramídy.

Najneskôr od prelomu jari a leta 1941 pociťovali skepsu k muštre „geniálneho štátnika“ aj sociálne najslabší, ktorí si nenárokovali na lukratívne majetky židovskej komunity či tzv. politických zbohatlíkov z éry prvej ČSR, ale chceli predovšetkým prežiť. V dôsledku regulačných opatrení úradov a otvorenia nových frontov na Balkáne a v Sovietskom zväze zasiahla Slovensko panika, ústiaca do preventívneho skupovania potravín a masívneho hromadenia zásob obilnín. To na trhu vyvolalo nedostatok základných komodít, najmä múky. Prídelový systém začal zlyhávať. V mnohých regiónoch chýbal konzumovateľný chlieb. S veľkým omeškaním zasielané dodávky múčnej suroviny boli také nekvalitné, že sa z nich chlieb nedal upiecť ani v domácich podmienkach.¹¹² Spontánne vznikol ďalší, tentokrát vyčítavo-cynický ľudový slogan „Tiso, Tuka, kde je múka?“. Vytrácala sa nielen vidina hojnosti, ale aj mýtus geniálneho štátnika Jozefa Tisa, schopného zabezpečiť duchovné vedenie národa i materiálny dostatok.

Tisovi sa od polovice roka 1941 rozpadal domáci front. Problémy so zásobovaním znásobilo vypuknutie nemecko-sovietskej vojny – vojny, do ktorej sa Slovensko aktívne zapojilo na strane útočníka, hoci v nej na rozdiel od poľského ťaženia zo septembra 1939 nemohlo

111 *Slovák*, roč. 22, 12. 3. 1940, č. 59, s. 1.

112 K téme bližšie pozri štúdie: SCHVARC, Michal, HALLON, Ľudovít, SABOL, Miroslav. „Tiso, Tuka, kde je múka?“ (Kríza v zásobovaní chlebovými obilninami v lete 1941 z pohľadu nemeckého vyslanectva). In SYRNÝ, Marek a kol. *Slovensko v roku 1941. Politika, armáda, spoločnosť*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, s. 165-181; tiež ŠKORVANKOVÁ, Eva. „Tiso, Tuka, kde je múka?“ Blahobyť alebo život na prídel? In HYRJA, Jozef (ed.). *Tisovi poza chrbát. Príbehy odporu voči ľudáckemu režimu*. Bratislava : Hadart Publishing, 2020, s. 133-151.

mať racionálne zdôvodniteľný cieľ. Deklarovaný príspevok Slovenska k „boju proti boľševizmu“ vyznieval veľmi vágne a neúmerne stratám na slovenských životoch. V čase začínajúcej sa žatvy bolo zmobilizovaných vyše 68 tisíc záložníkov¹¹³ – do nepopulárnej vojenskej kampane, s ktorou sa Slováci napriek Tisovej argumentácii¹¹⁴ mohli len ťažko stotožniť ako so „svojou vojnou“. Účasť dvoch divízií slovenskej armády v „Operácii Barbarossa“ otvárala aj ďalšiu otázku, ktorá v konečnom dôsledku spochybňovala vodcovskú genialitu prezidenta: Čo vlastne dokázal Tiso u Hitlera vyobchodovať? Prečo za nemecké imperiálne ambície prelievajú krv Slováci? Ak išlo o minimalizáciu nasadenia Slovákov za cudzie záujmy, ako Tiso tvrdil pred Národným súdom,¹¹⁵ potom bola zaplatená daň v podobe 1235 mŕtvych, 2243 nezvestných a 3198 ranených¹¹⁶ privysoká.

Eskalácia nemecko-sovietskych vzťahov do otvorenej vojny sa napokon ukázala byť osudnou aj pre ľudácky režim a jeho prezidenta. Priebeh vojny na východnom fronte spoločne s ničivými priamymi i sekundárnymi dôsledkami viedli k pokračujúcej deštrukcii konsenzu vo vnútri slovenskej spoločnosti. Nedajme sa pomýliť štatistikou. Aj napriek vnútornej kríze Tisovho režimu stále rastúci počet členov HSĽS, ktorý kulminoval v roku 1943 na číslo približne 300 tisíc,¹¹⁷ nepredstavoval vyjadrenie podpory samovládnucej strane (koniec koncov, situačné hlásenia trend dramatického úpadku činnosti HSĽS i HG v okresoch explicitne potvrdzujú). Ľudia sa do strany nehlásili z presvedčenia. Jednoducho si zvykli na protekčný systém, ktorý pri obsadzovaní pracovných pozícií či arizáciách uprednostňoval straníkov a gardistov.

Navonok však Tisov vodcovský obraz nemohol byť narušený. Ak už Tiso nedokázal z objektívnych i subjektívnych príčin doviest národ do štádia ekonomickej nirvány, kde zmiznú sociálne nerovnosti i chudoba, prezidentovmu mýtu predurčenia k vodcovstvu bolo potrebné vdýchnuť aspoň nový stimul, aj keď jeho výstupy sa obmedzovali predovšetkým na intelektuálne publikum.

113 CSÉFALVAY, František. Branná moc v rokoch 1939 – 1945. In HRADSKÁ, Katarína, KAMENEC, Ivan (eds.). *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : VEDA, 2015, s. 330.

114 FABRICIUS, HRADSKÁ, *Jozef Tiso, Zv. II.*, dok. 217, s. 370-371.

115 BAKA, Igor. *Slovenská armáda vo vojne proti Sovietskemu zväzu a slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2019, s. 49.

116 KLUBERT, Tomáš. *Slovenská armáda v druhej svetovej vojne*. Bratislava : Perfekt – Ústav pamäti národa, 2016, s. 210.

117 MORAVČÍK, Anton. Organizačný rozvoj HSĽS. In *Kalendár HSĽS 1944*, s. 50.

Filozof Štefan Polakovič začal už od roku 1939 vydávať sériu politických spisov, venujúcich sa aktuálnym politickým otázkam, ako aj vzťahu kresťanstva a nacionalizmu. Okrem vlastnej koncepcie vývoja národa a jeho duchovna Polakovič vydal v roku 1941 diela *Tisova náuka* a *Z Tisovho boja*. Ich zeditovaním sa snažil Tisa vykresliť ako politika s autentickou, jasnou a systematickou koncepciou filozofie národa a štátu. Ak opomenieme prezidentove brožované prejavy a úvahy publikované Generálnym sekretariátom HSLS,¹¹⁸ Polakovičove diela predstavovali najpodrobnejšiu syntézu Tisových politických článkov a prejavov. Reálne však boli len zhromaždením prameňov bez náležitého okomentovania a vedeckej analýzy. Skutočnú analýzu implementovania prezidentových pohľadov na politiku a hodnotové otázky priniesol až Polakovičov spis *Slovenský národný socializmus. Ideové poznámky*,¹¹⁹ ktorý vznikol ako reakcia na prebiehajúci mocenský zápas medzi kresťansko-autoritárskymi nacionalistami a revolučnými fašistami vo vnútri strany.

Treba však skonštatovať, že Tiso počas svojho života reálne žiadnu originálnu filozofickú koncepciu nevytvoril. Podľa historika Martina Pekára, Polakovičov úspech v spektre iných slovenských filozofov, sociológov a teológov doby spočíval v tom, že sa stal dvorným systematizátorom a interpretátorom Tisových názorov.¹²⁰ Tým funkciami zaneprázdneného Tisa povýšil do panteónu filozofujúcich národných dejateľov, hoci prezident sám žiaden filozofický traktát či ani pokus oň nikdy nenapísal. Polakovičovi bol však za jeho oddanosť a reklamu zdarma nepochybne zaviazaný.

Tisovo názorové ukotvenie, v intenciách ktorého uvažoval, inak vychádzalo z novotomistickej filozofie, nadväzujúcej na odkaz sv. Tomáša Akvinského, ktorá sa roku 1879 stala oficiálnym učením katolíckej cirkvi. Tiso, podobne ako celé ľudácke hnutie, sa rovnako hlásil ku

118 TISO, Jozef. *Napred*. Trenčín : B. v., 1939, 23 s.; TISO, Jozef. *Za jednotu národa*. Bratislava : HSLS, 1941, 32 s.; TISO, Jozef. *Vernosť k svojmu rodu*. Bratislava : Generálny sekretariát HSLS, 1941, 15 s.; TISO, Jozef. *Nič pre seba, všetko pre národ*. Bratislava : HSLS, 1943, 8 s.; TISO, Jozef. *Svojho štátu sa nezriekneme*. Bratislava : B. v., 1944, 8 s.

119 POLAKOVIČ, *Slovenský národný socializmus*, 157 s. K charakteru a dynamike tohto mocenského súboja na pozadí ideologického sporu pozri bližšie napr. PEKÁR, Martin. Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu. In FIAMOVÁ, Martina, HLAVINKA, Ján, SCHVARC, Michal a kol. *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 137-154.

120 PEKÁR, Štátna ideológia a jej vplyv, s. 143.

kresťansko-sociálnemu učeníu pápeža Leva XIII., obsiahnuté v jeho encyklike *Rerum novarum* (1891).¹²¹

Ak sa v pokročilej fáze vojny našli priaznivci HSĽS stále veriaci v obsah „národného katechizmu“, ako Tisov politický program nazval Aladár Kočiš,¹²² idea jeho úspešného naplnenia sa s pribúdajúcimi mesiacmi čím ďalej, tým viac rozplývala. Mýtus geniálneho štátnika a vizionárskeho filozofa predurčeného na vodcovstvo bol konfrontovaný s realitou vojenskej okupácie „spriatelenu“ mocnosťou, počas ktorej sa prezident stal očitým štatistom nacistickej ľubovôle, vraždenia vlastných občanov a hospodárskeho pľundrovania krajiny. Padla aj symbolika úsmevného postrehu anonymného vinšovníka k Tisovým 53. narodeninám v októbri 1940. Ten postrehol, že október je Tisov šťastný mesiac – 13. októbra 1887 sa narodil, 6. októbra 1938 vyhlásil autonómiu Slovenska, 1. októbra 1939 bol oficiálne potvrdený vo funkcii predsedu HSĽS a 26. októbra 1939 ho snem zvolil za prezidenta.¹²³ Ceremonia z 30. októbra 1944 na Námestí Andreja Hlinku v Banskej Bystrici sa medzi októbrové šťastie rozhodne nezapísala. Tragický výjav Jozefa Tisa, rečníaceho na tribúne pod čiernou vlajkou s runovým znakom SS, signalizoval, že je dokonané.

Predstava komplexnej politickej dokonalosti prezidenta Slovenského štátu, ktorú o ňom jeho okruh šíril, bola navzdory ambíciám ovplyvniť aj zahraničie v konečnom dôsledku základom mýtu smerovaného hlavne dovnútra slovenskej spoločnosti. Ak nebudeme za meritórne považovať formálne úctivé gestá preukazované aj iným lídrom spriatelovaných štátov fašistickej Osi počas oficiálnych návštev, v Berlíne Tisa ako štátnika vôbec nerešpektovali. Tiso vo vzťahu k Hitlerovi vystupoval vždy submisívne. Prakticky vo všetkom mu okrem krátkych zábleskov nesúhlasu bez väčšieho zdráhania vyhovel. K požiadavkám – nech akokoľvek hrubo zasahovali do slovenskej suverenity – mal len technické pripomienky a v zásadných veciach napokon vždy ustúpil. A hoci o jeho údajnej vzdorovitosti a hrození demisiou vznikli po roku 1945 hotové legendy, Tiso sa

121 RYCHLÍK, Jan. Ideové základy myšlení Jozefa Tisa a jejich politický dopad. In BYSTRICKÝ, Valerián, FANO, Štefan (eds.). *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, s. 263.

122 KOČIŠ, Aladár. Hlas slovenského Genia. In *Slovák*, roč. 21, 3. 11. 1939, č. 253, s. 1.

123 Október v živote prezidenta Dr. Tisu. In *Slovák*, roč. 22, 13. 10. 1940, č. 244, s. 3.

k rezignácii na žiaden zo svojich postov nikdy neodhodlal. Hybris vyjadrená v láske k funkciám, moci a presvedčeniu o vlastnej neomylnosti bola silnejšia.

Mučeník za štát, národ a vieru

Na vládnom krízovom štábe po vypuknutí Slovenského národného povstania (SNP) Jozef Tiso zúril. Podľa účastníkov schôdze bol nervózny, kričal, búchal päťou do stola a údajne použil aj miernejšie vulgarizmy. Cítil sa byť oklamáný a zradený – vlastným ministrom obrany gen. Ferdinandom Čatlošom, armádnymi dôstojníkmi i národom. Napriek tomu, že v rozhlasovom prejave z 30. augusta 1944 povstalcov pohrdavo nazval „partizánskou čeliadkou“,¹²⁴ vážnosť a rozsah ozbrojeného vystúpenia si dobre uvedomoval.

Tiso sa zo dňa na deň stal politicky stratenou existenciou.¹²⁵ Starostlivo budovaný profil jeho osoby a štátu pod Tisovým vedením, prezentovaný napríklad v španielskom periodiku *Pueblo* v apríli 1943, bol nenávratne zničený: „Slovensko, ako aktívny účastník terajšieho vojenského konfliktu, od samého počiatku stojí ako kompaktný celok za dôstojnou a Prozreteľnosťou určenou postavou Dra. Tisu, ktorého spôsobilosť vládnuť a obetovať sa, zdôraznená jeho čistou a príkladnou minulosťou, sú istou zárukou pre slovenský národ, že – vďaka jeho obratnému politickému vedeniu – má nádej dosiahnuť nielen víťazstvo vo svojom boji proti netvorovi bolševizmu, ale aj splnenie spravodlivých požiadaviek, ku ktorým je ako rasová a duchovná individualita v rámci európskej pospolitosti oprávnený.“¹²⁶

Vypuknutie SNP v Tisovej mysli aktivovalo pravdepodobne po prvýkrát v čase výkonu prezidentskej funkcie pocit strachu. V obave zo vzbury bratislavskej posádky alebo výbuchu nepokojov v hlavnom meste s úľavou prijal nemeckú ponuku stráviť noc v bezpečí Viedne.¹²⁷ Pre politika, ktorý predtým chodil po Bratislave bez ochranky, to bol zásadný zvrat osobného bezpečnostného komfortu.

124 Vodca Dr. Jozef Tiso: Nemecké vojsko neprichádza Slovensko obsadiť. In *Slovák*, roč. 26, 31. 8. 1944, č. 196, s. 1.

125 K udalostiam a Tisovým krokom bezprostredne po vypuknutí SNP pozri napr. WARD, *Jozef Tiso*, s. 288-290.

126 SNA Bratislava, f. KPR, šk. 109, č. 1644/43. Správa chargé d'affaires Slovenskej republiky v Madride o článku v časopise „Pueblo“, 12. 4. 1943.

127 *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945 / Slowakisch-deutsche Beziehungen 1941 – 1945 in Doku-*

Spoločne so strachom sa Tisa zmocnila paranoja a sebaľútosť. Po – z jeho pohľadu – zrade Ferdinanda Čatloša, jedného z najobľúbenejších ministrov, do ktorého vkladal bezhraničnú dôveru, si už nemohol byť istý nikým. Navonok na sebe nedával poznať známky slabosti, no z viacerých signálov je zrejmé, že sa začal vnútorne opúšťať. V beznádejných situáciách začal podliehať viere vo *vis maior* – vyššiu moc, ktorá nečakane zasiahne a otočí koleso nepriaznivého vývoja. Keď sa povojnová budúcnosť slovenskej štátnej samostatnosti po frontových a diplomatických udalostiach rokov 1943 – 1944 dostala do hypotetickej roviny, Tiso začal vkladať veľké nádeje do amerických Slovákov. Očakával od nich, že tí najvplyvnejší z nich presadia obrat prístupu Štátneho departmentu k Slovensku a Spojené štáty americké v zmysle Atlantickej charty podporia udržanie nezávislosti Slovenska¹²⁸ – štátu, ktorý nikdy neuznali a ktorý im po japonskom útoku na Pearl Harbor prostredníctvom individuálnej akcie Vojtecha Tuku formálne vyhlásil vojnu. A, v neposlednom rade, štátu, ktorému, ako dokazujú spravodajské dokumenty, Nemci po 29. auguste 1944 ponechali privilégium samostatnosti najmä z propagandistických dôvodov.

Utiekanie sa k iracionálnosti oživilo Tisovo teologické myslenie v biblických obrazoch. Bol to predstupeň uverenia vo vlastné martýrium prinášané na oltár vlasti, národa a rímskokatolíckej cirkvi. Príkladov máme celý rad. Nechajme teda prehovoriť samotného Jozefa Tisa.

Už v prvom rozhlasovom prejave po vypuknutí SNP volal späť do národného košiaru „*márnotratných synov*“ (povstaleckých vojakov a partizánov), sľubujúc im odpustenie, ak sa dobrovoľne prihlásia a odovzdajú zbraň.¹²⁹ Reálne to nebolo gesto úprimnej veľkodušnosti, inšpirovanej biblickým podobenstvom Evanjelia podľa Lukáša (Lk 15:11-32), ale politickej slabosti. Minimálny záujem o prejavenu ponuku milosti následne Tisa uistil v pocite, že bol hrubo podvedený.

menten II. Vom Krieg gegen die UdSSR bis zum Untergang der Slowakischen Republik im Jahr 1945. Prešov : Universum, 2011, dok. 222, s. 720.

128 K hypotetickým kalkuláciám o možnostiach zachovania Slovenského štátu po vojne pozri napr. KAMENEC, Ivan. Pokusy reprezentantov Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945 o hľadanie východísk v záverečnej etape druhej svetovej vojny. In BYSTRICKÝ, Valerián, FANO, Štefan (ed.). *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy)*. Bratislava : Historický ústav SAV – Národná rada SR, 1994, s. 36-48.

129 HRADSKÁ, Katarína, FABRICIUS, Miroslav (eds.). *Jozef Tiso. Prejav y a články, zv. III (1944 – 1947)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, dok. 1, s. 8-9.

S pribúdajúcimi mesiacmi si Tiso uvedomoval, že sa blíži koniec. Jeho mysl'ou museli v tomto čase nevyhnutne preblysnúť prvé predstavy násilného skonu. Počet štátov, ktoré jeho vládu uznávali, sa dramaticky znižoval, československý exil sa netajil plánmi ľudákov potrestať. V takejto situácii by akékoľvek zapieranie bezvýhodiskovosti nebolo namieste. Zdá sa, že Tiso prijal realitu a začal sa systematicky pripravovať na rolu mučeníka ešte dávno pred vyhlásením rozsudku v jeho procese 15. apríla 1947.

V reči prednesenej pred veliteľmi pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy v Bratislave 8. decembra 1944 okrem povzbudivých slov pripustil, že buď „*zvíťazíme, alebo aspoň čestne padneme*“. Nevyhol sa pritom opäť biblickým konotáciám – padnúť sa malo za „slovenskú pravdu“. „*Verím vo víťazstvo, lebo viem, že mám pravdu [...]. Túto myšlienku máme si niesť so sebou do svojho každodenného života,*“ zastrájal sa prezident a najvyšší veliteľ HG v jednej osobe.¹³⁰ Poznajúc Tisovo myslenie, len ťažko sa možno ubrániť domnienke, že by sa Tiso neinšpiroval Evanjeliom podľa Jána, podľa ktorého Ježiš na pochybovačnú otázku Tomáša („*Pane, nevieme, kam ideš. Ako môžeme poznať cestu?*“) odpovedal: „*Ja som cesta, pravda i život*“ (Ján 14:6).

Zakrátko nato vo vianočnom posolstve národu (vôbec poslednom, ktoré predniesol) pripodobnil povstalecké udalosti k hriechu Adama a Evy. Čaro biblického edenu, vytvoreného na Slovensku ľudovou stranou, podľa Tisovho podania narušili lákania zvonka. Rolu hada pokušiteľa v ňom preberajú cudzie, neslovenské, zahraničné sily, deštruujúce „slovenský raj“: „*Raj bol rajom, zvláštnou doménou Božou, a predsa strhla sa v ňom pekelná revolta zvonku rozvírená. I do slovenského pokojného života bola hodená vonkajšími záškodníkmi bomba, ktorá ho mala zničiť.*“¹³¹

Tiso sa tu zástupne ako nositeľ myšlienky slovenskej štátnosti stylizuje do pozície dobromyseľného „tvorcu raja“, ktorého dielo bolo zákerne zničené. Výpočet nepriateľov je siahodlhý: „*bolševici*“, „*malá slovenská zradcovská klika*“, „*ruskí parašutisti*“, „*utečenci zo zajateckých táborov*“, „*ubehlí civilní a východní robotníci zo všetkých zemí*“, „*Židia*“ a „*predovšetkým Česi*“.¹³² Táto reťaz údajných iniciátorov SNP, ktorú

130 Verím vo víťazstvo. In *Slovák*, roč. 26, 10. 12. 1944, č. 280, s. 1.

131 Žije v nás viera a nádej v požehnanú budúcnosť. In *Slovák*, roč. 26, 26. 12. 1944, č. 292a, s. 1.

132 Dôsledne proti bolševizmu. In *Slovák*, roč. 26, 22. 10. 1944, č. 241, s. 1.

uviedol tesne pred jeho vojenským potlačením v rozhovore so spravodajcom propagandistickej jednotky SS-*Standarte „Kurt Eggers“* Walterom Kalweitom, sa potom stala niťou príbehu, rozvíjaného ľudáckym politickým exilom, exilovými historikmi i publicistami. Tradovaný naratív, podľa ktorého mohli za likvidáciu slovenskej samostatnosti a v konečnom dôsledku aj Tisovo odsúdenie jedni a tí istí „nepriatelia národa“, exulantom umožnil pospíetať konšpiračný výklad „umučenia“ prezidenta i idey nezávislosti v jednom príbehu, tiahnucom sa od 29. augusta 1944 po 18. apríl 1947.

Na šieste výročie vyhlásenia Slovenského štátu Jozef Tiso pri príležitosti štátneho sviatku tradične udelil štátne vyznamenania a do *Slováka* napísal svoj posledný úvodník. „14. marec začal uvoľňovať otrokársku kazajku z duše slovenského človeka,“¹³³ zhodnotil presvedčene v bilancujúcom súhrne uplynulého poltucta rokov vlády HSĽS. Čas sa krátil a Tiso plne prepadal eschatologickým predstavám – myšlienkam na *posledné veci*. V druhej polovici marca 1945 sa front prevalil cez Slovensko a v deň vstupu sovietskych vojsk do Nitry, za ktorou už smerom na Bratislavu nestála žiadna obranná línia, sa vládna kolóna s prezidentom na čele rozhodla opustiť hlavné mesto.

V exile Tiso absolvoval rečnícku derniéru počas svojho pobytu na slobode. Prejav z rozhlasového vysielača v Kremsmünsteri 27. apríla 1945 obsahoval opäť biblicko-mučenícke alegórie. Slovenskú vládu prirovnal ku Svätej rodine: Vláda, ktorá rovnako ako Jozef s Máriou a malým Ježišom utiekli pred Herodesovým prenasledovaním do Egypta, uniká so svojou najdrahšou hodnotou – ideou slovenskej samostatnosti – do zahraničia, aby ju tam chránila „pred tlamou českého imperializmu“.¹³⁴ Tiso sa v poslednom prejave taktiež nepriamo identifikoval s pápežom Gregorom VII.¹³⁵ Ten, ako je známe, musel po svojom zosadení nemeckým cisárom Henrichom IV. a dosadení protipápeža Klementa III. povolať na pomoc pred dobytím Ríma normanské vojská a následne, znenávidený Rimanmi, sa utiahol do Kampánie, kde zatrpknutý zomrel.

Tiso nespomenul osud Gregora VII. a jeho výrok („*Miloval som spravodlivosť, nenávidím nepravosť, preto zomieram vo vyhnanstve.*“) len

133 Idea 14. marca. In *Slovák*, roč. 27, 14. 3. 1945, č. 61, s. 1.

134 HRADSKÁ, FABRICIUS, *Jozef Tiso. Prejavy a články, zv. III (1944 – 1947)*, dok. 21, s. 46-47.

135 HRADSKÁ, FABRICIUS, *Jozef Tiso. Prejavy a články, zv. III (1944 – 1947)*, dok. 21, s. 46.

tak náhodou. V teologických schémach uvažujúci bývalý prezident videl v údele rímskeho pontifika analógiu so sebou samým. Pápežský mandát Gregora VII. sa niesol v znamení sporu o investitúru, teda obrany slobody a práv rímskej cirkvi pred svetskými uzurpátormi, čo si nepochybne dával do porovnávacieho súvisu so zápoleniami dvojíc Tiso – Beneš, Slovenský štát – Československá republika, národné sebaurčenie – čechoslovakizmus. Detronizovaný pápež napokon po prechodnom pobyte v kláštore Monte Cassino dožil v Salerne, meste na juhu Apeninského polostrova ďaleko od Ríma, čo akoby symbolicky kopírovalo Tisovu púť územím kolabujúcej Veľkonemeckej ríše.

Po prechodnom pobyte pod ochranou mníchovského kardinála Michaela von Faulhabera sa ukryl v kapucínskom kláštore v pútnickom mestečku Altötting. Tam bol po neopatrnosti svojho tajomníka Karola Murína vyzradený, zatknutý americkou kontrarozvedkou CIC a koncom októbra 1945 po pobytoch v internačných táboroch na území Bavorska vydaný na trestné stíhanie do Československa.¹³⁶ Pád do zajatia znamenal koniec Tisových nádejí na optimistický scenár záchrany, hoci s ním príliš nepočítal. Skúsenosti z internačných táborov pod americkou správou v ňom umocnili samostvorený obraz trpiaceho mučeníka, s ktorým sa už od povstaleckých udalostí každým dňom čoraz viac zžíval. Podľa spomienok Alexandra Macha a Karola Murína mal byť Tiso v lágroch psychicky i fyzicky týraný. Nevyhýbali sa mu urážky a bitky, ako väzeň musel na dvore cvičiť a hnaný bičom pobeťovať na povel poklusom. Na dôvažok mu americkí vojaci tmavej pleti roztrhali breviár, z jeho listov si urobili loptu a pred Tisovými očami s ňou hrali futbal.¹³⁷ Takéto zaobchádzanie muselo byť pre exprezidenta a kňaza, stojaceho predtým na opačnej strane mocenskej barikády, akiste veľmi ponižujúce. Zároveň však posilňovalo jeho masochistické presvedčenie, že mystická krížová cesta sa práve začala.

Na rozdiel od niektorých iných ľudáckych vládnych činiteľov, ktorí po prepustení z väzenia napísali memoáre alebo aspoň ich písomné koncepty, o Tisovom vnútornom svete a jeho myšlienkových

136 Blížšie pozri BLEHOVÁ, Beáta. Prípady „Jozef Tiso“: Útek, internácia, vydanie. In RYDLO, Jozef M. (ed.). *Fidei et Patriae. Jubilejník na počesť 80. narodenín Františka Vnuka*. Bratislava : Post Scriptum, 2008, s. 84-95.

137 MACH, Alexander. *Pred rozsúdkom. Denníky 1945 – 47*. Bratislava : Marenčin PT, 2017, s. 99; MURÍN, *Spomienky a svedectvo*, s. 207-209, 215.

pochodoch v posledných dvoch rokoch života toho vieme pomerne málo. Hybris mu nedovoľovala prejsť katarziou, priznať chyby, zodpovednosť a už vôbec nie čokoľvek oľtovať. Pojednávania pred senátom Národného súdu sa rozhodol nepoňať ako obhajobu, ale ako možnosť poslednýkrát vystúpiť na pomyselnú rečnícku tribúnu a za pozornosti celého Slovenska zanechať po sebe odkaz.

Vystupovanie v súdnej sieni v procese vedenom od 2. decembra 1946, ako aj spomienky obhajcu Ernesta Žabkaya, ktorý s ním bol v najužšom kontakte, naznačovali, že Tiso nič iné než rozsudok smrti neočakával. Žabkay spomínal, že žiadosť o milosť pre istotu spracovával už v predstihu, po skončení záverečných rečí a pred vynesením rozsudku. Tiso podľa jeho slov prijal s až neuveriteľne stoickým pokojom nielen rozsudok, ale tiež správu o zamietnutí žiadosti zo strany prezidenta Beneša („Zamietol? No dobre.“).¹³⁸ Aj z následného rozhovoru deň pred popravou, už po oznámení verdiktu, nadobudol dojem, že obžalovaný vlastne po martýrskom konci podvedome túžil: „Tiso je presvedčený o svojom poslaní a nevyhnutnosti obete pre myšlienky, pre ktoré žil. Videl som v ňom akýsi mesianizmus, lebo neprejavil zaváhanie ani pred smrťou, aspoň nie navonok [...]. Tiso zdôraznil, že jeho smrťou sa tieto myšlienky len utordia, budú spojené i s jeho menom a jeho obeťou budú sankcionované, preto mu nie je ťažké zomrieť [...]. Tiso povedal, že je vnútorne vyrovnaný, vie, čo ho čaká.“¹³⁹

Všetky indície nasvedčujú, že Tiso vo väzení jednoducho so svojou blížiacou sa smrťou počítal. O tejto možnosti hovorí v právne nulitnom *Dekréte prezidenta republiky*, ktorý ako vtedy už samozvaný prezident neexistujúceho Slovenského štátu vydal 15. septembra 1946 v bratislavskej väznici krajského súdu a odovzdal svojmu spoluväzňovi, tajomníkovi Karolovi Murínovi.¹⁴⁰ Po tom, čo senát Národného súdu 15. apríla 1947 vyhlásil rozsudok bez možnosti odvolania sa, narýchlo vznikli posledné tri Tisove odkazy, ktoré zhodne odkazujú na martýrsku autoreflexiu.

„Národu slovenskému posledný môj pozdrav: Tebe som sa usiloval slúžiť verne a poctivo; prinášam i poslednú obeť na oltár Tvojho prirodzeného prá-

138 Proces s dr. Jozefom Tisom očami obhajcu. In *Proces s dr. Jozefom Tisom. Spomienky obžalobcu Antona Rašlu a obhajcu Ernesta Žabkaya*. Bratislava: Tatrapress, 1990, s. 103-104.

139 Proces s dr. Jozefom Tisom očami obhajcu, s. 106.

140 Závet prezidenta dr. Jozefa Tisu. In MURÍN, *Spomienky a svedectvo*, s. 271.

va na svojský, slovenský život,"¹⁴¹ uviedol Tiso v pozdrave slovenskému národu zo 16. apríla. O deň neskôr, len pár hodín pred popravou pri rozlúčke s obhajcom Žabkayom na hárok papiera vytrhnutého z obhajcovho notesu napísal a vlastnoručne podpísal posledný odkaz: „Svornosť národa nech je pokrstená mojou obetou. Cítim sa byť mučeníkom slovenského národa a protibolševického stanoviska.“¹⁴² V rovnakom tóne sa niesol aj odkaz nadiktovaný spovedníkovi pátrovi Hilárovi: „V duchu tejto obety, ktorú prinášam, odkazujem slovenskému národu, aby bol svorný a jednotný v sledovaní veľkej zásady – za Boha a za národ – vždy, všade a v každom ohľade [...]. Tomuto zákonu slúžil som celý život, a preto sa považujem za mučeníka v prvom rade tohto zákona Božieho. V druhom rade cítim sa byť mučeníkom obrany kresťanstva proti bolševizmu,"¹⁴³ uzavrel vo svojom neformálnom testamente. V posledných 48 hodinách pred popravou, čo bola úradná lehota na výkon rozsudku povojnového ľudového súdництва, si teda Jozef Tiso sám stanovil, v akých súradniciach sa vníma a v akých chce byť vnímaný svojimi nasledovníkmi.

V historiografii nepoznáme odpovede na otázku „Čo by sa stalo, keby...?“ (a historici na špekulatívne otázky neradi odpovedajú), avšak je temer isté, že pokiaľ by prezident Beneš udelil Tisovi milosť a ten by dožil kdesi vo väzení alebo kláštornej internácii, ďalšie časti tejto knihy by boli podstatne stručnejšie a niektoré by zrejme vôbec nevznikli. Neprirodená smrť prezidenta prvého slovenského štátu a katolíckeho kňaza na šibenici predstavovali pre ľudácky politický exil ťažko stráviteľnú potupu, ktorú na jednej strane odsudzovali, no na druhej strane ju využívali ako súčasť sebalegitimizačnej stratégie. „Náprava krívd“ spáchaných na slovenskom národe širokou skupinou sprisahancov (Česi, komunisti, evanjelici atď.) a „obnovenie prezidentovho diela“ – samostatného slovenského štátu – sa po roku 1945 stali hlavnými heslami ľudákov v zahraničí. Pestovaný kult Jozefa Tisa bol v naplnení týchto cieľov objektom i prostriedkom.

141 Cit. podľa *Zahraniční Slováci a ich činnosť za slovenskú štátnosť. Svedectvá pravdy. III. diel*. Trnava : Optima, 1999, s. 653-654.

142 Cit. podľa ĎURICA, *Jozef Tiso 1887 – 1947*, s. 517.

143 Cit. podľa ĎURICA, *Jozef Tiso 1887 – 1947*, s. 519.

Pod obrazom „zvečnelého vodcu“ Andreja Hlinku sedí Jozef Tiso po boku svojho rivala Karola Sidora

*Vojtech Tuka, Tisov úhlavný sok v zápase o vedúcu pozíciu
v slovenskej politike po 14. marci 1939*

Pohrúžený v oddanej práci pre národ – tak štruktúry ľudáckeho režimu Jozefa Tisa vykresľovali od doby, keď sa HSĽS na jeseň 1938 dostala k moci

Roztvorená náruč alegoricky odkazuje na obraz otca ochotného prijať všetkých, ktorí prejavia záujem stať sa súčasťou nového národa

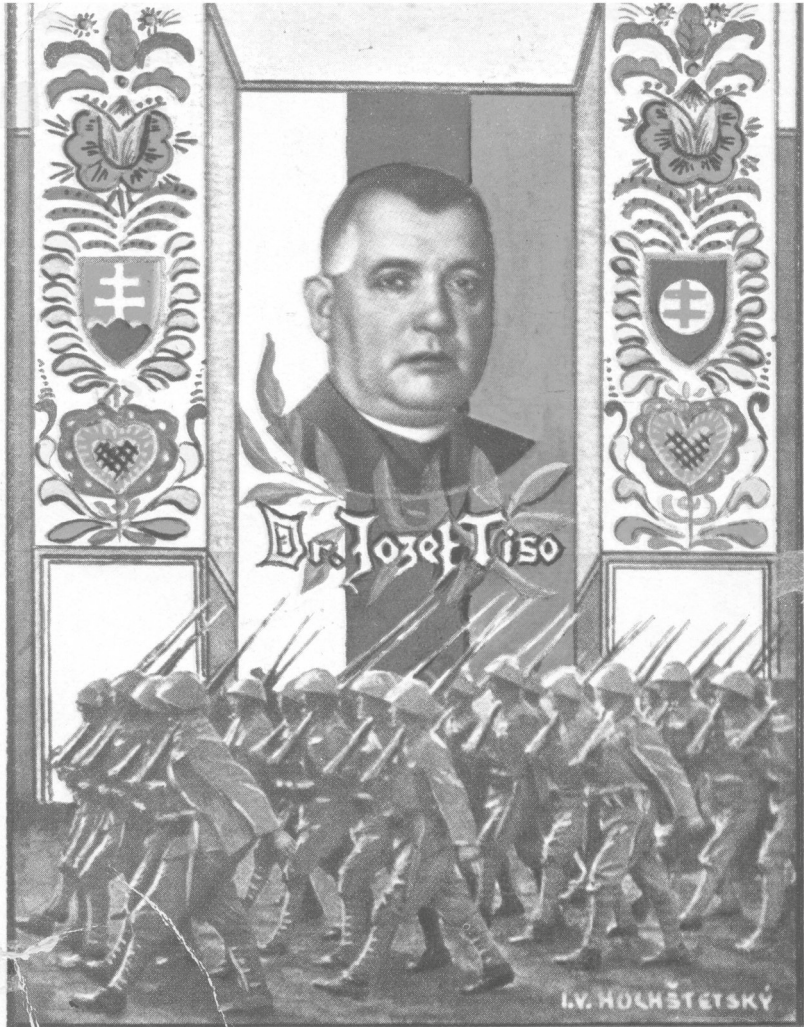
Ani dobové hlasy zvnútra ľudáckeho režimu nespochybňovali významný podiel Adolfa Hitlera na vzniku Slovenského štátu, ktorý mal spoločne s „otcom-zakladateľom“

Nespochybniteľný líder strany a štátu. Jozef Tiso potvrdený vo funkcii predsedu HSLŠ na VIII. zjazde v Trenčíne z 30. septembra – 1. októbra 1939.

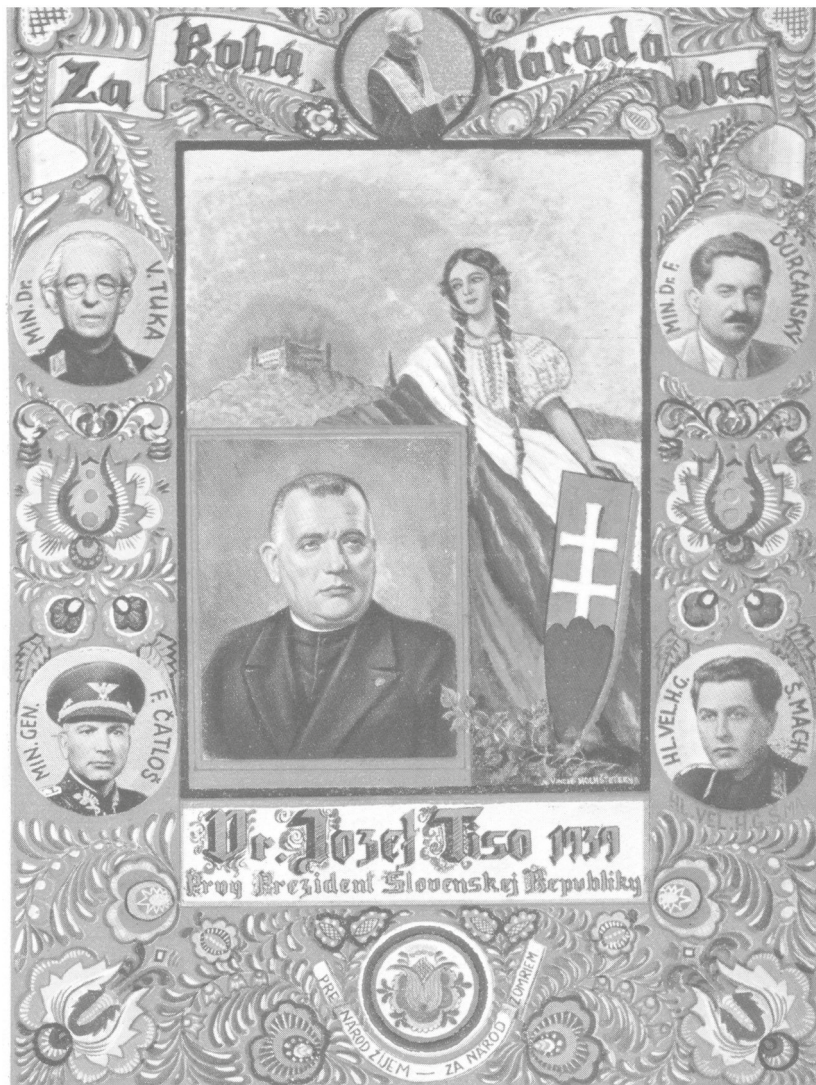

*Symbolický rituál „odovzdania žezla“ a „poklony predchodcovi“:
Tiso ako čerstvo zvolený prezident odprevádza Hlinku na poslednej ceste
počas prenesenia jeho pozostatkov z jezuitskej krypty do novopostaveného
mauzólea v Ružomberku dňa 31. októbra 1939*

Prvý prezident Slovenskej republiky

Pohľadnica vydaná pri príležitosti zvolenia do úradu hlavy štátu

Na maľovanej pohľadnici vyobrazený ako vládca, ktorý národu priniesol slobodu a vzkriesil štát, kráčajúci v šlapajach Hlinku a hesiel zdôrazňujúcich obeť ako hlavný princíp života

Hostenie chlebom a soľou od krojovanej devy zdôrazňovalo Tisovu úctu k tradíciám. Na fotografii je zachytený v atypickom bielom plášti prekrývajúcom obligátny čierny kňazský odev.

*Zvestovateľ „nového národného evanjelia“.
Vo svojich prejavoch rád kombinoval sakrálné so svetským,
vďaka čomu sa stierala línia medzi vierou a politikou.*

Ideologicky sa Jozef Tiso s fašizmom v jeho nemeckej mutácii nestotožňoval. K idei „Novej Európy“ sa však okázalo hlásil, čoho výrazom je aj preberanie jej gest, v tomto prípade pozdravou.

Národom zbožňovaný a pozdravovaný vodca

*Bozkanie ruky predstavuje formu úctyhodného pozdravu,
ale zároveň aj znak hierarchickej poslušnosti*

Jozef Tiso ako pomyselný dozorca tempa práce

*Pri prehliadke vojska, ktorého bol vrchným veliteľom.
Tento atribút v čase svetovej vojny posilňoval Tisovu spoločenskú autoritu.*

*Pri svojej fare v Bánovciach nad Bebravou.
Fotografia mala v očiach cieľového publika zdôrazniť, že napriek
politickému zaneprázdneniu Tiso neprestal byť kňazom.*

Priateľ detí.

Snímka má za cieľ navonok dokazovať Tisovo „splynutie s národom“.

Záber z rodného domu vo Veľkej Bytči, demonštrujúci synovskú lásku politika, ktorý nezabúdaval, odkiaľ pochádzal, a popri všetkých povinnostiach si našiel čas aj na návštevu rodičov. Tento uhol pohľadu sa však zrejme zdal byť málo reprezentatívny a do obehu sa nedostal.

Ani táto fotografia neprešla cenzúrou. Vodcu Jozefa Tisa znázorňuje v submisívnom postavení voči hlavnému veliteľovi Hlinkovej gardy Alexandrovi Machovi, čo nebolo v záujme propagandy.

Počiatky obrazu martýrstva. V spútanom Tisovi, privezenom v októbri 1945 späť do Československa, videli jeho priaznivci symboliku spútaného Slovenska.

Bývalý mocný vodca bezmocný. Tisovi podporovatelia vnímali proces pred Národným súdom z rokov 1946/1947 v prenesenom význame ako proces s ideou slovenskej samostatnosti a ľudáckou myšlienkou celkovo.

*Jozef Tiso tušil, aký osud ho čaká.
Keďže sa chcel natrvalo zapísať do dejín ako neohrozený vodca národa,
obhajobu poňal ako svoje posledné verejné politické vystúpenie.*

2.

EXILOVÉ SVĚTÉ PRAVDY

MODELOVANIE NADČASOVÉHO MARTÝRA

Jozef Tiso ako mystický motív ľudáckeho politického exilu a krajaných organizácií

Poprava Jozefa Tisa 18. apríla 1947 na Slovensku nevyvolala vážnejšie politické otrasy,¹⁴⁴ no nezaobišla sa bez odozvy. Trest smrti povrazom umŕtвил bývalého prezidenta ako osobu a politika, no súbežne dal bezprostredný impulz na rozvoj Tisovho kultu, resp. na jeho obrodienie v novej podobe. Popravený Tiso sa v očiach priaznivcov ľudáckeho režimu stal symbolickým nositeľom slovenskej štátnej samostatnosti, za ktorú sa oplatí prinášať najväčšie obete, a sakralizovaným archetypom svätého národného hrdinu. Ako priznal predseda Slovenskej ligy v Amerike Ľudovít Pavlo, spôsob Tisovej smrti vyhovoval domácej ľudáckej ilegalite a zahraničnej emigrácii z pohľadu ich povojnových politických cieľov viac než jeho prípadné odsúdenie na doživotie alebo dlhoročné internovanie v zabudnutí.¹⁴⁵ Tento „mučenícky paradox“ pretrváva v diskurze prezidentových priaznivcov dodnes. Tak ako antisemiti už od stredoveku označujú Židov za bohovrahov, argumentujúc, že zabili Krista (pričom bez jeho mučeníckej smrti na kríži by nemohlo dôjsť k naplneniu Ježišovho pozemského poslania – spásy ľudstva cez utrpenie), aj tvorcovia Tisovho kultu na jednej strane nevedia prísť na meno širokému spektru osôb obviňovaných z jeho odsúdenia a popravy, avšak zároveň si vôbec nedomýšľajú, že bez smrti na šibenici by Jozef Tiso mohol v ich mytológii sotva požívať status svetsko-sakrálneho mučeníka, s akým vo svojom naratívne operujú. Inak povedané, keby Tiso nezomrel na popravisku,

144 SYRNÝ, Marek. *Slovenskí demokrati '44 – 48*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010, s. 286-287.

145 PAVLO, Ľudovít. Proces s prezidentom dr. Jozefom Tisom. In HOFFMANN, Gabriel (ed.). *Zamlčaná pravda o Slovensku*. Partizánske : Garmond, 1996, s. 338.

permutácie jeho kultu by nenabrali taký martýrsky kurz. Keďže však dejiny slovo *keby* nepoznajú, vráťme sa do reality.

Udalosti rokov 1945 a 1948 vyvolali exodus niekoľkých desiatok tisíc občanov za hranice Slovenska. Postupujúci front druhej svetovej vojny a s ním blížiaci sa porážka režimu HSĽS, ako aj nástup Komunistickej strany Československa (KSČ) k moci o tri roky neskôr podnietil časť slovenskej spoločnosti k dočasnej či trvalej emigrácii na Západ. Súčasťou oboch emigrantských vln boli politickí funkcionári, kultúrni činníci a sympatizanti vojnového režimu, ktorí si do zahraničia so sebou alegoricky vzali aj ľudácke ideové dedičstvo. Na rozdiel od obnoveného Československa, vyznávajúceho neotrasiteľný antifašizmus naprieč celým politickým spektrom, prostredie demokratickej západnej Európy, Severnej a Južnej Ameriky emigrantom umožňovalo kontinuálne pestovať obraz v ich očiach zlatého obdobia národného rozkvetu a taktiež rozvíjať svet politických mýtov, rituálov a kultov stvorených v období rokov 1938 – 1945, keď HSĽS kumulovala vo svojich rukách všetku politickú moc na Slovensku pod bedlivým protektorstvom nacistickej Nemeckej ríše.

V demokratickej cudzine mimo sovietskeho vplyvu sprvu nachádzali dočasný pobyt na území Rakúska, Bavorska a Talianska, neskôr vo Francúzsku, Španielsku i Kanade. Keď sa definitívne vykryštalizovala geopolitická situácia, okrem exulantských skupín, ktoré zotrvali v Európe (predovšetkým v Nemeckej spolkovej republike a Taliansku), sa z bezpečnostných dôvodov presúvali do zámoria, najmä do Argentíny poskytujúcej za Perónovej éry útočisko utečencom z krajín bývalej fašistickej Osi, ďalej do Kanady a v menšej miere USA.¹⁴⁶ V týchto štátoch postupne vznikali pobočky dvoch proľudáckych exulantských politických organizácií – Slovenského akčného výboru (premenovaného na Slovenský oslobodzovací výbor – SAV/SOV) vedeného Ferdinandom Ďurčanským a Slovenskej národnej rady v zahraničí (SNRvZ) vedenej Karolom Sidorom.¹⁴⁷ Hoci SAV/SOV a SNRvZ roz-

146 VONDRÁŠEK, Václav, PEŠEK, Jan. *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970. Mýty a realita*. Bratislava : VEDA, 2011, s. 179-186; LETZ, Róbert. *Slovenský politický exil a komunizmus v európskom kontexte*. In JAŠEK, Peter (ed.). *Politický exil z krajín strednej a východnej Európy. Motívy, stratégie, aktivity a perspektívy na Východe a Západe*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2017, s. 22.

147 Obsiahly spravodajský materiál z agendy III. odboru Povereníctva vnútra vyhodnotil Ďurčanského SOV ako organizáciu, ktorej sa podarilo „zdrúžiť všetky radikálne protičeskoslovenské skupiny slovenských emigrantov“. SNRvZ na rozdiel od nich

deľovali odlišné pohľady na budúce štátoprávne postavenie Slovenska, stratégie boja proti komunizmu a predovšetkým osobné rozpory medzi ich čelnými predstaviteľmi, v kultúrnych otázkach medzi nimi v zásade panovala jednota. Styčným bodom, s ktorým sa obe inštitúcie bezvýhradne stotožňovali, bol idylizovaný obraz Slovenského štátu a jeho prezidenta Jozefa Tisa, stavaného do pozície mučeníka slovenského národa a katolicizmu.

Kým SNRvZ najmä od 60. rokov postupne prešla na reálpolitickéjšie pozície, SOV zostával mentálne zakliesnený vo vojnovnej minulosti. Zatiaľ čo prvá organizácia pôsobila diplomatickejšie a prístupnejšie pre partnerov z demokratického Západu, Ďurčanského stúpenci držali nekompromisnú líniu ľudáckeho nacionalizmu. Bývalý minister zahraničných vecí a vnútra Slovenského štátu a predseda SAV vytvoril bezprostredne po vojne konštrukt, v rámci ktorého presadzoval tézu, že komunistický režim bol na Slovensku zavádzaný postupne už od 29. augusta 1944, obnovenie Československa bolo z hľadiska medzinárodného práva nelegitímne a naďalej trvá kontinuita Slovenského štátu, ktorý je územím pod „čechobolševickou okupáciou“.¹⁴⁸ Ďurčanský v korešpondencii so Sidorom tvrdil, že najneskôr v septembri 1945 vypukne nová svetová vojna, tá sa skončí rýchlou porážkou Sovietskeho zväzu a Vianoce už budú oslavovať doma.¹⁴⁹ V kontraste s Ďurčanského prehnaným optimizmom sa Sidor ku geopolitike staval podstatne triezvejšie. „Vnucovanie sa nepomôže našej veci, ale jej iba poškodíme. Náš čas príde, preto nestrácať trpezlivosť a nervy,“¹⁵⁰ radil svojim spolupracovníkom. Stratégia vyč-

vnímal ako „menej hlučných“ a „veľmi systematických“ klerikálnych nacionalistov. Československé orgány považovali obe exilové politické organizácie za vonkajšiu bezpečnostnú hrozbu, pretože mali potenciál ovplyvňovať situáciu a nálady na Slovensku. Archiv bezpečnostných složek Praha, 310-20-19. Politická situácia na Slovensku, koniec mája 1947.

148 Ďurčanský toto stanovisko zastával dlhodobo. Napríklad aj v koncepte *Ohlasu Slovenskej oslobodzovacej rady verejnosti slobodného sveta* v roku 1964 pri príležitosti 25. výročia vzniku Slovenského štátu uvádzal: „Slovensko je obeťou cudzovlády a jeho obyvatelia nútení sú žiť pod komunistickým systémom, ktorý im cudzinci nanútili. Od 1945 Slovensko stalo sa spoločnou kolóniou Prahy a Moskvy. Je cudzincami ovládané a nimi vykorisťované. Nikdy nebol osud Slovákov tak ťažký a život ich tak neznesiteľný ako dnes.“ SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 11, inv. č. 287, Materiál *Návrh – Ohlas*, rok 1964.

149 SIDOR, Karol. *Vyznanie a stanoviská k politike exilu*. Zürich : Odbočka Združenia priateľov Slovenska v Zürichu, 1974, s. 17.

150 SIDOR, *Vyznanie a stanoviská*, s. 9.

kávať a „netlačiť na pílu“ sa pretavovala aj do metód tematizovania Tisovho kultu, ktorý mal v prostredí SNRvZ o čosi umiernenejšiu a menej expresívnu podobu než u radikálnejších aktivistov SOV.

Ľudácky exil, pravdepodobne v snahe dodať svojim argumentáciam určitú vážnosť nielen dovnútra komunity, ale aj pred medzinárodným fórom, začal od konca 40. rokov rozvíjať obraz Jozefa Tisa ako osoby „zločinne odstránenej z vedenia slovenského národného a politického života“. Hlavným realizátorom „koncentrovanej zločinnosti a pomsty“ sa v tomto naratíve stal československý prezident Edvard Beneš a komunisti. Bývalý slovenský diplomat Jozef Cieker v jubilejnom zborníku k výročiu v tom čase už nejestvujúcej Slovenskej republiky na okraj súvislostí Tisovej osoby a popravy poznamenal: „*Mučenícka smrť Jozefa Tisu a oslávenie jeho nedá sa a nebude sa dať oddeliť od tohto pozadia, na ktorom, vo sväzku zpečatenom smluvou zrady, krvi a zločinu, pohybuje sa a večne sa bude pohybovať odporná, slinou pomsty označená tvár Eduarda Beneša, na ktorej žiadny maliar, žiadna propagačná procedúra úsmev čistého svedomia nikdy nevyľúdi...*“¹⁵¹

Podobné konštatovania o Benešovom eminentnom záujme Jozefa Tisa zlikvidovať v komplete pripravovanom spoločne s Kremľom prostredníctvom československej justície ovládanej komunistami utvorili základ príbehu, vďaka ktorému získal Tisov kult výrazne protičeský obsah. Edvard Beneš bol vykresľovaný ako hlavná osoba zodpovedná za vykonaný trest smrti, pričom závažné obvinenia vznesené voči Tisovi v spojitosti s výkonom jeho štátnických a stranických mandátov neboli v kultotvorných naratívoch reflektované ako podstatné alebo objektívne. V radikálnom antibenešizme sa odzrkadľovala neinformovanosť i tradičné vymedzenie voči „českému“, ktoré katolícki krajanovia a exulanti automaticky asociovali s husitizmom a neprajnosťou voči Slovákom.

Odrhnutosť časti krajanských komunít od európskej reality dokumentuje pozvánka na spomienkovú akciu v kanadskom Windsore z 28. mája 1950, kde si prítomní chceli uctiť Jozefa Tisa ako „*martýra-prezidenta Slovenskej republiky*“ a Milana Rastislava Štefánika ako „*prvú obeť benešovskej demokracie z roku 1919*“. „*Príd'te vzdať hold slovenským rodoľubom, ktorí za práva a slobodu národa obetovali svoje životy,*“ vyzýval článok

151 CIEKER, Jozef. Prvý prezident Slovenskej republiky. In ŠPRINC, Mikuláš (ed.). *Slovenská republika 1939 – 1949*. Whiting : Ján Lach, 1949, s. 93.

v krajskom periodiku *Jednota*.¹⁵² Antibenešovský resentment, ktorý bol v kruhoch politickej emigrácie i časti slovenských krajanov v zahraničí veľmi silný, staronového československého prezidenta prakticky vinil z objednávky fyzickej likvidácie dvoch slovenských „národných bohatierov“.

Nenávisť emigrantov k Benešovi plodila vskutku perfídne konštrukty. V nemeckom článku publikovanom v *ABN Korrespondenz*, periodiku Antiboľševického bloku národov pod vedením ukrajinských banderovcov, Ďurčanský vysvetľoval popravu Jozefa Tisa tým, že bol „nebezpečný pre Benešom zavedený komunistický režim na Slovensku“.¹⁵³ Ešte ďalej do sveta absurdít zašiel anglicky vychádzajúci *Slovak Newsletter*, ktorý Beneša dokonca pasoval za „vodcu českých nacistov“.¹⁵⁴ Posadnutie Benešom ako strojom Tisovej smrti neopadlo ani po rokoch. V Kanade žijúci emigrant kňaz Imrich Stolárik vo výročnom kalendári Jednoty na rok 1981 zdôvodňoval vykonanie rozsudku tým, že „mu [Tisovi – pozn. aut.] slobodný murár a český husita odoprel udeliť milosť“.¹⁵⁵

Táto optika umožňovala prezentovať aj Tisov proces, jeho odsúdenie a popravu ako spolitizované divadlo objednané „lžiprezidentom“ Benešom a zrežirované komunistami. Ľudácky exil ho často zlieval do jednej nádoby spoločne s obeťami skutočných komunistických monsterprocesov od prelomu 40. a 50. rokov. „Najlepší synovia nášho národa sú dnes po žalároch a koncentrákoch a mnohí vydali svedectvo krvi a svojej vernosti voči Slovenskej republike. Avšak z utrpenia sa rodí sloboda. Slovenská krv tečie, nad Slovenskom ležia tmavé mračná, ale idea Slovenskej republiky dnes prežiaruje všetky bolesti a trpkosti chvíle,“¹⁵⁶ písal Ďurčanský v ohlase SAV ku Slovákom publikovanom aj v krajskom periodiku *Slovenská obrana v USA*.

Slovenský oslobodzovací výbor zohral pri formovaní a šírení nového exulantského mýtu Tisa ako „obete čechoboľševikov“ dôležitú úlohu. Ďurčanského a aj niekdajší Tisov blízky spolupracovník Štefan

152 Oslava Tisu a Štefánika vo Windsore. In *Jednota*, roč. 60, 24. 5. 1950, č. 3070, s. 1.

153 DURCANSKY, Ferdinand. Eine immer aktuelle Botschaft. In *ABN Korrespondenz*, Jhrg. 5, 1953, Num. 3-4, s. 7.

154 *Slovak Newsletter*, vol. 10, 1958, no. 114, s. 1.

155 STOLÁRIK, Imrich. Od Tisovej smrti uplynulo už 23 rokov. In *Kalendár Jednota 1981*, s. 64.

156 Archiv Ministerstva zahraničních věcí (A MZV) Praha, f. Teritoriální odbory – obyčejné (TO-O), Itálie 1945 – 59, šk. 11. Materiál *Odboj za obnovenie Slovenskej republiky*.

Polakovič vytvoril hneď v roku 1947 materiál nazvaný *O diele, usmrtení a spálení dr. Tisa*, kde nielenže spochybnil opodstatnenosť všetkých bodov obžaloby, ale zároveň vyzval k naštartovaniu kampane za očistenie mena a „posvätnej pamäti prezidenta dr. Tisa [...], nadovšetko vynikajúceho syna svojho národa prekonavšieho všetky historické postavy Slovenska“.¹⁵⁷

Jednotlivé state tohto materiálu distribuovaného Slovenským akčným výborom Jozefa Tisa častovali najhonosnejšími superlatívmi, napríklad: *Kresťanský milovník slobody, Prirodzeného práva verný sluha, Príklad človeka kresťanského stavu, Tvorca sociálnej reformy, Obhajca viery* či *Obhajca kresťanstva*. Materiál súčasne rozvádzal príbeh „umučeného“ a „potupeného“ Tisa v intenciách radikálnej protičeskej a protiboľševickej doktríny SAV. Ďurčanského politická organizácia sa v záujme mobilizácie Slovákov nestránila otvoreného šírenia klamstiev. Distribuovaný materiál vyhotovený Polakovičom totiž o Tisovi tvrdil, že „aby dielo nenávisť bolo dovŕšené až k poslednému, dali Česi a komunisti jeho telo spáliť, aby sa jeho hrob nestal slovenskému národu posvätným miestom. Jeho telo bolo preto prevezené do českého mesta Brna a tam v krematóriu hanebným spôsobom v prach obrátené [...]. Činom týmto bola zneuctená nielen pamiatka Dr. Tisa, ale tiež pobožný všetkých katolíkov celého sveta zvyk pochovávaní mŕtvych“.¹⁵⁸

Tisovu popravu a nepravdivú historiku o osude jeho telesných pozostatkov dokument SAV navyše vzťahoval na celú komunitu katolíkov ako urážku ich všetkých, čím dodal dovtedy viac-menej nacionálne rámcovanému mýtu konfesiónálny aspekt.¹⁵⁹ Ako neskôr dokázali výsledky exhumácie hrobu z roku 2007, Tisove telesné pozostatky po tajnom pochovaní nikto nevykopal ani nespálil. Účel svätíl prostriedky – aj za cenu vypustenia hoaxy prežívajúceho v rôznych obmenách dlhé desaťročia.

157 A MZV Praha, f. TO-O, USA, 1945 – 59, šk. 23. Materiál *Posvätní památce vysoce vynikajícího muže...*. Pozri tiež POLAKOVIČ, Štefan, VNUK, František. *Zahraniční akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*. Lakewood : Slovak Research Institute of America, 1988, s. 164-166.

158 A MZV Praha, f. TO-O, USA, 1945 – 59, šk. 23. Materiál *Posvätní památce vysoce vynikajícího muže...*

159 Nepravdivú správu o spopolnení Tisových pozostatkov poskytol redakcii *Katolíckych novín* anonymný zdroj odvolávajúci sa na informácie priamo z vládných kruhov. MIKLOŠKO, František. *Slovenské hroby*. In RYDLO, *Fidei et Patriae*, s. 534.

Povojnové mýty, rozširujúce Tisov kult o nové dimenzie, však zväčša vznikali spontánne, nie ako zámerný výtvar ideológov politických organizácií ľudáckeho exilu alebo exilových historikov. Tí ich iba nekriticky preberali a archívnymi dokumentmi dokazovali ich vierohodnosť, čo je presne opačný metodický postup, akého by sa mal historik vo svojej práci pridržiavať. Takmer všetky neskôr ustálené mýty sa pôvodne kreovali ako produkt ľudových predstáv. Historiografia ich len spopularizovala a zoficializovala, teda povýšila na kvázi odbornú úroveň.

Kondenzačným priestorom takýchto predstáv bolo najmä zámorie. Slovenskí krajanovia v USA mali pod vplyvom štátnej doktríny vyhraňovania sa voči komunizmu v kontexte rodiacej sa studenej vojny tendenciu uveriť obrazom ponúkajúcim „alternatívne pravdy“ o Tisovi – obzvlášť tým, ktoré ho vykresľovali ako mučeníka v boji proti ateistickému boľševizmu, ohrozujúceho súčasne katolicizmus i demokraciu.¹⁶⁰ Navyše, v americkom prostredí uplatňujúcim princíp absolútnej slobody, šíriteľom nehrozilo spoločenské ostrakizovanie alebo prinajmenšom morálne odsúdenie ako v povojnovej Európe obohatenej o priamu skúsenosť s fašizmom a kolaborantskými režimami.

Ako exemplárny prípad možno spomenúť napríklad cirkevné zhromaždenie zorganizované 30. mája 1947 v Bedforde. Organizátori z radov amerických Slovákov podujatie slávnostne zasvätili Jozefovi Tisovi. Počas omše v kaplnke Panny Márie Levočskej, celebrovanej clevelandským biskupom Edwardom F. Hobanom, sa krajanskej komunite prihovril básnik, katolícky kňaz a čerstvý emigrant Mikuláš Šprinc. Šprincov prejav obsahom korešpondoval s obrazom Tisa ako „hrádze voči zlu“, ktorý musel zomrieť pre svoje presvedčenie. Tiso bol podľa Šprinca nielen záchrancom cyrilo-metodského dedičstva, prekážkou proti „vlkom novopohanstva“, ale aj záchrancom slovenských Židov, z ktorých mu údajne tisícky ďakovali za záchranu života(!). Počas poobedňajšieho pokračovania akcie účastníci umiest-

160 Publicisti, angažovaní v exilových politických organizáciách, sa doslova predbiehali v hľadaní čo najstarších koreňov boja Slovákov proti komunizmu. Aktivista SNRvZ a bývalý šéfredaktor *Slováka* Jozef Paučo počiatky protikomunistického zápasu národa datoval už do čias pôsobenia štúrovskej generácie. PAUČO, Jozef. *Slováci a komunizmus*. Whiting : Ján J. Lach, 1957, s. 18.

nili k pomníku padlých vojakov veľký Tisov portrét a vyzdobili ho vencami.¹⁶¹

V bulletine s príznačným názvom *Slovenský martýr*, vydanom pri príležitosti bedfordského stretnutia, boli z Tisovej popravy obvinení slobodomurári a komunisti, ktorí mali zariadiť jej vykonanie, „*aby zničili jak slovenské povedomie, tak i katolícku silnú vieru v Krista*“.¹⁶² Hľadanie vinníkov, sledujúcich popri Tisovej likvidácii aj sekundárne vedľajšie ciele (pomstiť sa Slovákom, pokoriť slovenský národ, ponížiť rímskokatolícku cirkev),¹⁶³ posunulo mýtus obete na nový level. Mýty tvoriace prezidentov kult nikdy predtým neoperovali s paranoidným konšpirátorstvom. Pandorina skrinka sa otvorila.

Americkí krajanovia aj povojnoví emigranti zo Slovenska za „veľkou mláskou“ sa pred svetovou verejnosťou usilovali formovať obraz Jozefa Tisa ako obete komunistov a súčasne navodiť dojem, že jeho poprava nebola popravou vykonanou za objektívne dokázané zločiny v riadnom (hoci retribučnom) súdnom procese, ale politickou vraždou, argumentujúc inými paralelami z krajín utvárajúceho sa východného bloku (proticirkevná politika a dlhoročné prenasledovanie kňazov v Sovietskom zväze, proces s arcibiskupom Alojzijem Stepinacom v Juhoslávii, antiklerikálne kampane talianskych komunistov atď.).¹⁶⁴ Uvedený postup počítal s tým, že vtiesnanie Jozefa Tisa do polohy obete komunistických represálií môže byť v atmosfére zaťažujúcej sa železnej opony Západom akceptované a môže sa stať impulzom na revíziu chladného amerického postoja k slovenskej samostatnosti (len pripomeňme, že Washington vznik Slovenského štátu nikdy neuznal de jure ani de facto).

Manipulatívne konšpirátorstvo a prenášanie zodpovednosti za Tisovu smrť na Beneša, ktorý mal právo, no nie povinnosť odsúdenca omilostiť, zďaleka neuzatvárali bludný kruh predstáv. V nádeji na „vietor zmeny“ začali krajanové periodiká vychádzajúce v USA vo zvýšenej miere Tisa prezentovať nielen ako neprávom odsúdeného

161 A MZV Praha, f. TO-O, USA, 1945 - 59, šk. 23. Správa generálneho konzula ČSR v USA ministerstvu zahraničných vecí a veľvyslanectvu ČSR vo Washingtone, 10. 6. 1947.

162 A MZV Praha, f. TO-O, USA, 1945 - 59, šk. 23. Bulletin *Slovenský martýr*, 30. 5. 1947, s. 5.

163 Porovnaj VONDRÁŠEK, PEŠEK, *Slovenský poválečný exil*, s. 250.

164 A MZV Praha, f. TO-O, USA, 1945 - 59, šk. 23. Bulletin *Slovenský martýr*, 30. 5. 1947, s. 5.

a popraveného antikomunistu, ale aj ako demokrata.¹⁶⁵ Sám Tiso sa pritom prinajmenšom v období pôsobenia vo vysokých funkciách za demokrata vôbec nepovažoval a už na jeseň 1938 celkom otvorene posielal politické strany „do čerta“, osobujúc si výhradné právo „*tlmočiť vôľu a hlas ľudu*“.¹⁶⁶ Proľudáckym krajským organizáciám ani ľudáckym exulantom však obraz Tisa autoritára z politických dôvodov nevyhovoval. Americké úrady mali o charaktere režimu HSLS vlastné poznatky neskreslené krajskou propagandou a nerobili si o ňom žiadne ilúzie. Na spôsob, akým clevelandská pobočka Slovenskej ligy v Amerike a Slovenskej katolíckej federácie naďalej prezentovali Tisovu osobnosť, to však nemalo žiaden vplyv.

Pri prvom výročí poprav oba spomínané spolky opätovne v Bedforde usporiadali pamätný deň, ktorého súčasťou bola smútočná svätá omša celebriovaná na počesť Tisovej pamiatky. Bezprostredná vlna politického instrumentalizovania poprav bývalého slovenského prezidenta nezoslabila ani po roku. Dňa 18. apríla 1948 vystúpil v slovenskom vysielaní clevelandského rozhlasu pri tejto príležitosti benediktín Ondrej Pier, ktorý na margo „*národného hrdinu, mučeníka a neohrozeného bojovníka za slobodu a demokraciu*“ s teologickým pátosom poznamenal: „*Jeho čistá duša, svätá duša sa odpútala od tela a vzlietla vysoko k nebu, kde ho nebeský Otec zaiste prijal do zboru svätcov a odkiaľ bude pomáhať úbohým a ztročeným svojim slovenským bratom v ich ďalšom boji za samostatný slovenský štát.*“ Okrem toho Jozef Tiso – podľa Piera – vykonal „*veľkú humanitnú službu v prospech Židov, ktorí utekali na Slovensko z Nemecka, Poľska, Maďarska a z ostatných zemí obsadených nacistami*“.¹⁶⁷ Bolo to najobludnejšie prekrútenie Tisovho podielu na

165 Toto konštatovanie však platilo aj pre exulantské organizácie pôsobiace v Európe. Pozri napr. SEČANSKÝ, Ján. Tiso bol za demokratické zriadenie. In *Slobodné Slovensko*, roč. 40, 1985, č. 2, s. 4 a i.

166 Vlna nadšenia sa valí Slovenskom. In *Slovák*, roč. 20, 1. 11. 1938, č. 249, s. 1-2.

167 A MZV Praha, f. TO-O, USA, 1945 - 59, šk. 23. Správa generálneho konzula ČSR v USA ministerstvu zahraničných vecí a veľvyslanectvu ČSR vo Washingtone, 20. 4. 1948. Zo strany Ondreja Piera išlo o značne poprekrúcaný výklad migrácie Židov smerom na Slovensko. Z Nemecka, Poľska a ostatných krajín na Slovensko počas vojnových rokov neprúdili žiadne spomenutia hodné počty Židov. Určitú výnimku predstavovali maďarskí Židia, aj to však len v období, keď v Maďarsku prebiehali deportácie (máj - júl 1944) a na Slovensku boli, naopak, dočasne pozastavené (október 1942 - september 1944). Inak sa migračné tendencie židovského obyvateľstva prejavovali hlavne smerom zo Slovenska do cudziny i vzhľadom na skutočnosť, že slovenské protizidovské zákony a perzekučné opatrenia boli jednými z najdrastickejších v celej

politike holokaustu v celej histórii povojnových fabulácií, ktorým sa zo spolupáchateľa stal záchranca. Išlo o takú očividnú lož, že si ju nedovolili prevziať a uspošobiť ani organizácie ľudáckeho exilu, ani Tisovi exulantskí životopisci.

Medzi časťou uctievatel'ov Tisovho kultu sa však predstava prezidenta ako akéhosi „slovenského Schindlera“ skutočne udomácnila, aj keď nebola postavená na Pierových výrokoch, ale nesprávne interpretovaných nemeckých diplomatických dokumentoch o 30 tisíc prezidentských výnimkách z paragrafov tzv. Židovského kódexu (Tiso podľa zistení historikov nevydal ani tridsatinu z toho).

Insitná apológia, ktorá škandalózne znásilňovala základné historické fakty, mohla byť do určitej miery poznačená neinformovanosťou amerických Slovákov o vývoji na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Americkí Slováci mohli vnímať niektoré skutočnosti o ľudáckom režime hlavne pod vplyvom nastupujúceho studenovojuvového rozpoltenia sveta ako komunistickú propagandu – obzvlášť, ak ich v tom utvrdzovali aj politickí exulanti. Odmietali si pripustiť politické zlyhania slovenskej vlády takého závažného charakteru, akou bola participácia na genocíde vlastných občanov alebo na vojnových zločinoch proti civilistom po potlačení SNP. Mienka demokratického Západu o Tisovom režime sa však ani v dôsledku krajankej podpory kultotvorných naratívov nezmenila.

Periodikum SOV *Slovenská republika* v prvom čísle z roku 1949, narážajúc na osud prezidenta Slovenského štátu, konštatovalo, že „*tí, čo prešli hranicu smrti mučeníckej, ožili pre večnosť [a] našich mučeníkov nezaclonila smrť*“.¹⁶⁸ Časom však aj najaktívnejší obhajca slovenskej samostatnosti Ferdinand Ďurčanský pochopil, že povyšovanie Jozefa Tisa do roviny teologických predobrazov politického svätca je, berúc na zreteľ jeho aktivity vo vojnových rokoch, úplne kontraproduktívne. Štát, ktorého bol Tiso hlavným predstaviteľom, sa okolnosťami svojho vzniku, lojalitou k nacistickému Nemecku a vyhlásením vojny Spojeným štátom americkým v decembri 1941 tak skompromitoval, že stanovisko Washingtonu k nemu aj jeho predstaviteľom v exile zo-

Európe. K problematike perzekúcie Židov na Slovensku a otázke záchranu časti z nich formou emigrácie/úteku pozri syntézu KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, 285 s.; NIŽNANSKÝ, Eduard. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2016, 496 s.

168 Česť mučeníkom! In *Slovenská republika*, roč. 1, 1949, č. 1, s. 1.

stalo skalopevne nemenné. Nadmerné akcentovanie Tisovho kultu na úkor aktuálnejších problémov sa pre SOV stávalo príťažou, čo si Ďurčanský uvedomil len postupne.¹⁶⁹

Čím výraznejšie pokročil historický výskum, tým ťažšie bolo udržať podporné argumenty ľudáckych exulantov. V druhej polovici 60. a ešte aj začiatkom 70. rokov, kým normalizačná šed' nezatienila úspešný rozlet historiografie z obdobia odmäku spoločenských pomerov, vyšlo v Československu hneď niekoľko zásadných vedeckých prác, ktoré pre kultotvornú historizujúcu spisbu znamenali prakticky odborný knokaut. Prelomové diela Ľubomíra Liptáka,¹⁷⁰ Jozefa Jablonického, Vilema Prečana, prvotiny Ivana Kamenca či Ladislava Suška sa dostali i na Západ. Kriticky uvažujúceho čitateľa veriaceho kultotvorným mýtom museli prinajmenšom vážne zneistiť. Poctivým výskumom podkuté knižné publikácie ničili ilúzie o ľudáckom režime v takej miere, že udržiavanie Tisovho kultu sa definitívne stalo otázkou viery.

Pokračujúce kampane v exilovom prostredí, späť zväčša s rôznymi výročiami, sa usilovali, aby živý Tisov kult nebol len záležitosťou intelektuálov, ale aby prenikol do širokých vrstiev slovenských komúní. Exilové organizácie v demokratickom svete produkovali najrozličnejšie spomienkové predmety s prezidentovou podobizňou – napríklad obrazy do domácností, nálepky, pohľadnice, tlačené modlitebné skladačky, ba dokonca aj kreslený komiks. Osemstránkový komiks od Paula C. Fallata vydaný nákladom Prvej katolíckej slovenskej jednoty v Middletowne na svojich stránkach líči prostomyseľný príbeh Jozefa Tisa od 14. marca 1939 až po jeho smrť. Tiso je v ňom vyobrazovaný ako slovenským národom milovaný, zbožný katolík a dobrotný človek, ktorý sa úporne prieči nacistickej zahraničnej politike voči Slovensku, aktívne zachraňuje Židov a nakoniec po odmietnutí ponuky Sovietov stať sa hlavou Slovenskej sovietskej republiky padá na úteku v exile do ich zajatia. Po politickom procese usmerňovanom

169 Pozri napr. *ABN Correspondence*, Vol. 13, 1962, č. 1, s. 1-2.

170 František Vnuk častiam Liptákovej knihy, zaoberajúcich sa medzivojnovým a vojnovým obdobím, venoval dokonca rozsiahlu recenziu: VNUK, František. Slovensko v 20. storočí II. (1919 - 1945). In *Literárny almanach Slováka v Amerike 1970*, s. 109-120. Na záver skonštatoval: „Som veľmi zronený aj Liptákovým nihilistickým postojom k všetkému, čo sa nedá zatiahnuť na socialistické kopyto. Nečakal som od neho také púste slovo v takom vážnom čase, o takej vážnej veci. Jeho triedne stanovisko ho dovedlo k zvrátenej interpretácii hodnôt, k haneniu a zaznávaniu toho, za čo bojovali a o čo usilovali generácie našich otcov. Chce sa mi opakovať so Sládkovičom: „Ruhači... viete vy, akú hanbu vy z tých slov na vlastnú hlavu sypete?““

Sovietmi zomiera mučeníckou smrťou, kopírujúc v posledných hodinách a minútach života Kristove repliky a správanie pred ukrižovaním vrátane záverečnej hlášky „Bože, odpusť im, lebo nevedia, čo činia“, ktorú Tiso v skutočnosti pred obesením nepovedal.¹⁷¹

Zahraničná Matica slovenská pod predsedníctvom gréckokatolíckeho vikára v Kanade Františka Fugu nechala pre krajanské kultúrne domy, úradovne a stretávacie miesta vytlačiť veľký farebný portrét Jozefa Tisa. Redaktor *Kanadského Slováka* Marián Jankovský dal pri príležitosti vyhláseného Slovenského dňa Jozefa Tisa pre Múzeum Zahraničnej Matice slovenskej vyhotoviť obrovský Tisov obraz v rozmeroch 2 x 1,5 metra. Argentínski Slováci zasa Tisovi odhalili mramorovú tabuľu s plaketou a vyrytým posledným odkazom. V kostoloch v americkom Lakewoode a kanadskom Ontáriu sa Tisov portrét dokonca stal súčasťou chrámovej výzdoby.¹⁷²

Špecifickú formu sakrálneho uctievania kultu Jozefa Tisa jeho stúpenkami v exile predstavovali spomínané púte v Altöttingu, pútnikom mestečku v Bavorsku a mieste posledného pobytu bývalého slovenského prezidenta na slobode, kde bol v júni 1945 v tamojšom kapucínskom kláštore zatknutý orgánmi americkej vojenskej kontrarozviedky CIC.¹⁷³ Stretnutia v Altöttingu mali voľne nadväzovať na každoročne organizované slávnosti 14. marca, usporadúvané Ďurčanského SOV, a na prvú púť do Puchheimu dedikovanú Jozefovi Tisovi, ktorú v apríli 1948 usporiadali slovenskí utečenci žijúci v Rakúsku.¹⁷⁴

Iniciátor altöttingkých pútí Štefan Valko sa pri počiatočných snahách o založenie pútnickej tradície stretával v politických i cirkevných kruhoch s neporozumením. Valko nakontaktoval predstaviteľov exulantských organizácií so zámerom, „aby mi pomohli zistiť a vyhľadať všetky miesta, v Nemecku a v Rakúsku, kde sa zdržiavali naši vládni predstavitelia, aby sme tam mohli robiť spomienkové oslavy a aby sme sa dozvedeli, kde a čo sa dialo s naším prezidentom, kde a kedy začala jeho krížová cesta po amerických koncentrákoch a českých väzniciach“.¹⁷⁵

171 Pozri FALLAT, Paul C. *Slovakia's National Martyr. Father Tiso*. Cleveland : First Catholic Slovak Union, 1978, 8 s.

172 ELIÁŠ, Ján (ed.). *Prezident Jozef Tiso*. St. Catharines : Ján Eliáš, 1978, s. 206-209.

173 ĎURICA, Jozef *Tiso 1887 - 1947*, s. 466.

174 ELIÁŠ, *Prezident Jozef Tiso*, s. 206.

175 VALKO, Štefan. *Spomienky na slovenský politický exil*. S. 1.: Štefan Valko vl. n., 2003, nepaginované.

Odmeraný postoj západonemeckých a rakúskych úradov a cirkevných inštitúcií k akciám, na ktorých organizátori v pozitívnom svetle komemorovali predstaviteľov nacistickej „Novej Európy“, bol celkom pochopiteľný. Nemecká spolková republika i Rakúsko zhodne Hitlerov režim odsúdili. Verejné prejavy glorifikácie osôb, ukotvených v kolektívnej pamäti v pozícii kolaborantov a vojnových zločincov, mohli štátne orgány tolerovať len ťažko. Pre myšlienkový svet organizátorov púti v Altöttingu je príznačné vyjadrenie Štefana Valka, ktorý si úradné prekážky v povoľovaní stretnutí vysvetľoval po svojom: podľa Valkovej mienky pripomínanie si Tisovej pamiatky nehatali nemecké a rakúske úrady, ale československá Charta 77, „sionisticko-neokomunistická mafia“ ovplyvňujúca mienku západného sveta a platforma zastrašujúca slovenské exulantské organizácie v „slobodnom prejavení slovenského ducha“. Domnelé chartistické aktivity proti povoleniu púti ho údajne ešte viac nabudili a utvrdili v správnosti jeho zámeru.¹⁷⁶

Neúnavnému Štefanovi Valkovi sa napokon podarilo presvedčiť predstavenstvo kapucínskeho kláštora v Altöttingu a dňa 21. apríla 1979 sa tu mohol uskutočniť prvý zo série devätnástich ročníkov púti. Púte sa konali až do roku 1997, keď predseda Konferencie biskupov Slovenska (KBS) Rudolf Baláz informoval Štefana Valka, že na základe uznesenia plenárneho zasadnutia z 24. – 25. marca 1997 KBS nemôže prijať záštitu nad púťou.¹⁷⁷ Po strate duchovnej záštity pútnická tradícia zanikla.¹⁷⁸

Počas jednotlivých púti v Altöttingu bol pre návštevníkov okrem zádušnej svätej omše za Jozefa Tisa pripravený aj sprievodný program. Pútnici mali možnosť navštíviť izbu, v ktorej sa Tiso na jar 1945 ukrýval pred zatknutím. V izbe bol vystavený veľký Tisov portrét, zarámaný posledný odkaz pred popravou a niekoľko jeho osobných predmetov, ktoré ako pomyselné národné relikvie dotvárali sakrálny rámec podujatia. Po prehliadke Tisovej izby sa návštevníci odobrali

176 VALKO, *Spomienky*.

177 CAGÁN, Igor. Slovenské národné púte za mučeníka Jozefa Tisu do Altöttingu. In *Memoriál mučeníka Jozefa Tisu*. Prešov : Nové slobodné Slovensko, 2014, s. 3, 8.

178 Po roku 1990 sa v Altöttingu stretávali nielen exulanti, ale prirodzene už aj Tisovi priaznivci zo Slovenska, ktorí mohli prezidentov kult v komunistickom Československu pestovať len v ilegalite. K téme pozri napr. LACKO, Martin. Tiso v podzemí a u politických väzňov po roku 1945. In LACKO, Martin (ed.). *Dr. Jozef Tiso v pamäti národa*. Partizánske : Múzeum ozbrojených zločiek SR 1939 – 1945, 2019, s. 41–64.

do miestnej kaplnky, kde sa modlili za pád komunizmu, obnovenie samostatnosti Slovenska a Tisovo blahorečenie. Kolorit púti dotvárali veriaci nesúci na svojich pleciach veľký drevený kríž, alegoricky odkazujúci na paralely medzi Kristovým a domnelým Tisovým mučenictvom. Spirituálnu časť dopĺňala kultúrna akadémia a prednášky o Tisovom živote, ladené v kultovom diskurze.¹⁷⁹

Každoročné altöttingské procesie predstavovali klasický príklad rituálov, pre ktoré sa v historických a politických vedách ustálil termín *politická omša*. Jej účastníci, súručenstvo *veriaci* v politickú entitu obklopenú sakrálnym mystériom, spoločne prežívanými emóciami a vykonávanými obradmi vzdáva úctu kultu, ktorý reprezentuje podstatne viac než len zomrelú osobu. Púte do Altöttingu boli doslova alegorickým apoštolským vyznaním viery – iba s tým rozdielom, že nie k „jednému Bohu, Otcovi všemohúcemu, Stvoriteľovi neba i zeme“, ale jedinému prezidentovi, stvoriteľovi Slovenského štátu a jeho režimu so všetkými prislúchajúcimi atribútmi. Jozef Tiso bol po odštartovaní pútnickej tradície vyše tri desaťročia mŕtvy. Jeho politický odkaz však v exulantoch žil a tí verili, že sú vyvolení ho šíriť a naplniť v podobe obnovenia slovenskej samostatnosti a návratu „tisovského ducha“ do slovenskej spoločnosti. Práve tento pocit vytváral medzi oceánmi rozdelenými exulantmi obrovský pocit spolupatričnosti a generoval zjednocujúcu ideu v ich politickom zápase. Boje za mystický „vyšší cieľ“ posvätil aj krajanský časopis *Jednota*, keď na prvé okrúhle výročie popravy označil všetkých prezidentových sympatizantov za „tisovských apoštolov“ a „novodobých rytierov slovenských“.¹⁸⁰ Kto z vysoko motivovaných proľudáckych exulantov by nechcel byť nositeľom takýchto šľachetných titulov?

Miera posmrtného sakralizovania Tisovho kultu bola vskutku bezprecedentná. Žiadna hlava štátu Hitlerovej „Novej Európy“ si nevyslúžila toľko mystického dekóra ako práve on. Popravení vodcovia – maďarský *nemzetvezető* Ferenc Szálasi i rumunský *conducător* Ion Antonescu – skončili v nenávisťnom zatratení. Francúzska spoločnosť časom po opadnutí oparu vojnových emócií dokázala pochopiť Pétaina, no nepomenúva po ňom ulice či námestia. S Emilom Háchom, ktorý bol rovnako ako Pétain hlboko veriacim katolíkom, česká spo-

179 VALKO, *Spomienky*.

180 Desať smutných rokov. In *Jednota*, roč. 66, 17. 4. 1957, č. 3430, s. 1.

ločnosť po roku 1989 našla zmiar, avšak z jeho smrti 27. júna 1945, urýchlenej nesporne aj psychickými traumami z obdobia nemeckej okupácie, nikto nedoloval martýrske konštrukty. Telesné pozostatky Miklósa Horthyho síce v roku 1993 exhumovali z portugalského Lisabonu a s pompou pochovali v rodnom Kenderesi, no napriek silnému kultu v nacionalistickom spektre maďarskej spoločnosti¹⁸¹ sa neobjavili pokusy vytvoriť z jeho snažení o obnovu teritoriálnej integrity svätoštefanskej koruny, postavenej na tisícročnej kresťanskej tradícii, akéhosi kresťanského vojvodu, ktorého treba blahorečiť.

Kult Jozefa Tisa sa uberal iným smerom. Sústredené aspirácie povýšiť ho na oltár rímskokatolíckej cirkvi a tým súčasne rehabilitovať aj štát, ktorý viedol, v exile vychádzali nezriedka z kňazských kruhov. Reverend Jozef Kováč pripravil na vydanie leták s *Modlitbou za blahorečenie slovenského mučeníka Jozefa Tisu a za oslobodenie slovenského národa*, kde je Tiso vyzývaný, aby spoločne so Sedembolestnou patrónkou Slovenska Pannou Máriou a svätým Cyrilom a Metodom orodoval za modliacich sa i slovenský národ a vyprosil mu slobodu.¹⁸²

Predpokladom na povýšenie Jozefa Tisa na oltár rímskokatolíckej cirkvi boli zázraky – lekársky nevysvetliteľné vyliečenia, ku ktorým malo dôjsť po tom, čo chorí orodovali vo svojich modlitbách u „nebeského strážneho anjela“ Jozefa Tisa. Ten mal svojimi intervenciami u Boha pomôcť s vyliečením rakoviny hrdla Františka Fugu, očných nádorov Augustína Zaňa a zázračne zachrániť život Pavlovi G. Dobišovi¹⁸³ (vo všetkých prípadoch išlo o katolíckych kňazov). Posled-

181 K téme pozri TURBUCZ, Dávid. *A Horthy-kultusz 1919 – 1944*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015, 462 s.

182 Púte k úcte Jozefa Tisu. In *Slobodné Slovensko*, roč. 38, 1983, č. 3, s. 4; tiež ELIÁŠ, Ján (ed.). *Mučeníci a národovci*. St. Catharines : Ján Eliáš, 1988, s. 83-85; *Jozef Tiso. Slovenský rodofub: Prihovárajú sa za nás i za slovenský národ a vypros mu úplnú slobodu a samostatnosť*. New York : Osada Sv. Jána Nepomuckého, 1981, 8 s. Išlo o toho istého Jozefa Kováča, ktorý v zborníku *Mučeníci a národovci* oprášil staré konšpiračné mýmy: „Čech Eduard Beneš mal v sebe satanskú zlobu proti Slovákom Jozefovi Tisovi, nielen že ho dal obesiť, ale postaral sa o to, aby nezostal hrob po prezidentovi Slovenskej republiky. Mŕtvolu mučeníka dal spáliť a popol rozmetať do vetra“. KOVÁČ, Ján. Jozef Tiso, ThD. In ELIÁŠ, *Mučeníci*, s. 81.

183 Urobené zázraky na orodovanie O. Jozefa Tisa. In *Slovenský rodofub Dr. Jozef Tiso (1887 – 1947)*. Trenčín : Ivan Štelcer, 1992, s. 165-171. Pavol G. Dobiš patril k najhorlivejším Tisovým uctievačom. Po svojej návšteve kláštora v Altöttingu v roku 1952 spísal rozsiahlu správu, kde uviedol, že „pri vstupe do izby ma ovanulo ovzdušie Tisovho ducha“. Spreádzajúci páter Rhaban sa pred ním mal vysloviť, že „v tomto kláštore sme všetci už vtedy považovali Dr. Tisu za svätca“. SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 11, inv. č. 264, zložka Pavol G. Dobiš. Materiál *Tajný pobyt Dr. Jozefa Tisu odhalený*, s. 7.

nému menovanému sa dokonca Tiso podľa jeho tvrdení roku 1989 zjavil vo sne: „Tiso – ako vždy – v tmavom obleku, po jeho pravej strane tri brány, vedľa ktorých Tiso pomaly kráčal. Pri každej bráne vyslovil pojem – VÝKJET. Pri tretej bráne svoj krok spomalil [...]. Počas štúdia Tisovho zjavenia som do tohto rozboru zapojil aj vedeckú zrovnávaciu metódu: Oné tri brány sa týkali najprv Slovenska, potom Európy a celého Zámoria [...]. Tisovo zjavenie má byť poukazom na to, aby doma nastala tá skutočná prestavba, t. j. spolupráca ľudí i spoločnosti, budovať požadovaný výkvet ľudí, elitu, charakter i zodpovednosť jednotlivca i spoločnosti.“¹⁸⁴

Analýza paranormálnych javov z posledného odseku presahuje odborný horizont vedeckých vysvetlení (prinajmenšom nemedicínskych a nepsychiatrických odborov), a preto ich výpovednú hodnotu ponechajme bez komentára s príznačnými troma bodkami...

184 Tisovo zjavenie Dobišovi. In *Slovenská pravda*, roč. 2/15, 24. 4. 1992, č. 14, s. 13.

TANGO S POLITIKOU

Mýtus a kult Jozefa Tisa v exilovej poézii, historiografii a historickej publicistike

Dôležitú rolu v procese pestovania a rozvíjania kultu Jozefa Tisa zohrávala tvorba osobností kultúrneho života, ktoré si po roku 1945, resp. 1948 zvolili emigrantský údel a ktorých spájalo s režimom Slovenského štátu hlboké emočné puto, flagrantne sa prejavujúce aj v ich literárnej produkcii. Do tejto skupiny patrili predovšetkým básnici z prostredia katolíckej moderny pokračujúci v písaní kresťansko-nacionálne ladenej poézie i v zahraničí. Poézia na stránkach emigrantských periodík, autorských zbierok, antológií či príležitostných multizánrových zborníkov od konca 40. rokov až do pádu železnej opony pomáhala v exulantských komunitách sympatizantov režimu HSĽS udržiavať kultotvorný naratív ľudáckeho dejinného príbehu. Umelcom sekundovala personálne málopočetná, avšak pomerne vplyvná historiografia a historická publicistika. Tie v exilovom prostredí vytvárali zdanie odbornej opory kultotvorných konštruktov, ktoré samy preberali.

Exilová poézia

Hoci tematické zameranie nacionálne orientovanej tvorby exilových básnikov zviazaných so Slovenským štátom bolo vcelku pestré, jeden z ich spoločných priesečníkov prakticky od samého počiatku pôsobenia v cudzine predstavovala osobnosť Jozefa Tisa. Jozef Tiso sa po druhej svetovej vojne a obzvlášť po jeho poprave dňa 18. apríla 1947 stal jedným z ústredných námetov exilovej poézie. Ak v nej aj nebol bytostne sprítomnený, vo veršoch sa v podobe inotajových referencií odrážalo domnelé „národno-budovateľské“ a „štátnické dielo“, ako aj hodnoty reprezentované Tisom a jeho režimom. Napriek tomu, že politické preferencie v exile tvoriacich básnikov duchovne spriaz-

nených so Slovenským štátom nie sú tajomstvom, táto zložka ich tvorby je pomerne málo známa.

Vznik mučeníckeho rámca, sugestívne verbalizujúceho obeť a násilnú smrť rukou bezbožných nepriateľov kresťanstva, ktorý silno poznačil poetickú tvorbu exulantských básnikov, podnietil sám Jozef Tiso v *Poslednom pozdrave* zo 16. apríla a *Poslednom odkaze* z 18. apríla 1947 bezprostredne pred vykonaním trestu smrti obesením. Tieto eschatologické riadky vytvorili základ pre „posmrtný život“ bývalého prezidenta Slovenského štátu. Jeho sympatizanti si ich medzi sebou aktívne šírili, čo podporovalo obraz Tisa ako martýra národnoštátnej myšlienky a protikomunistického stanoviska.¹⁸⁵

Prakticky okamžite po výkone rozsudku smrti sa mučeníckeho motívu zmocnil Ľudácky exil a začal ho touto optikou intenzívne tematizovať vo svojich tlačovinách, obvykle v súvislosti s výročiami Tisovho života (narodenie 13. októbra 1887, úmrtie 18. apríla 1947) či Slovenského štátu (vznik 14. marca 1939), ktorý Tiso ako jeho najvyšší predstaviteľ reprezentoval. Jubilejné pertraktovanie týchto námetov bolo charakteristické práve pre ich umelecké spracovania. Téma návratov do glorifikovanej minulosti však často rezonovala aj mimo výročí. V každom prípade, pravidelná umelecká podpora, lemujúca ako kultúrna vsuvka exulantské publikácie a politické články v periodikách, potvrdzuje tézu Blažej Beláka, podľa ktorej „*slovenská exilová poézia ako umelecká aktivita osobností a názorových zoskupení má svoj nezávislý, od politických dejín slovenského exilu oddelený život, avšak jestvuje nemálo dokladov o ich blízkom, miestami až paralelnom vývine*“.¹⁸⁶

Úvodnú príležitosť poetickej reflexie Tisovej osobnosti poskytol prvé výročie jeho popravy v apríli 1948. V tejto dobe sa Ľudácki exulanti vrátane kultúrnej zložky v zahraničnom prostredí ešte stále len etablovali. Energii investovali predovšetkým do definitívneho usídlenia sa v bezpečných destináciách, budovania zázemia pre nový život, výstavby a rozširovania siete exulantských organizácií, z dôvodu čoho vydavateľská a umelecká činnosť stáli v úzadí na úkor existenčných otázok.

185 LACKO, Martin. Dr. Jozef Tiso v pamäti národa. (Náčrt problematiky). In HRABOVEC, Emília (ed.). *Jozef Tiso. Kňaz a prezident*. Bratislava : Post Scriptum, 2017, s. 202.

186 BELÁK, Blažej. Poézia slovenského exilu po roku 1945. In CHOVAN-REHÁK, Juraj, GRÁCOVÁ, Genovéva, MARUNIAK, Peter (eds.). *Slovenský povojnový exil*. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 419.

Priekopníkom exilovej kultotvornej poézie s motívom Tisa mučeníka sa stal príležitostný básnik Andrej Hora s básňou *Pozdrav domov k 18. aprílu*, publikovanou v strojopisnom samizdatovom časopise *Slobodné Slovensko*, ktorá sa na jeho titulnej strane objavila aj o rok neskôr. Hora zo slobodného Západu pozdravoval Slovensko „v deň pokorenia“, spájaným s výročím Tisovho obesenia. Napriek ľútoti nad útrpným údelom vlasti, bitej „korbáčom nových Tvojich drábov“ a gniavenej „zradou dnešných mamelukov“ Hora dáva vo svojich veršoch Slovensku nádej na nový, „slobodný“ začiatok: „Z krvi a muk vyrastieš nám nová - / očistená ohňom, zhartovaná v boji. / Nebude márna obeta Tisova - / len v jeden šík sa, rodáci moji!“¹⁸⁷

Horove verše sú exemplárnou galériou motívov, s ktorými vo svojom politickom myslení operovali hnutia fašistickej „Novej Európy“, HSĽS nevynímajúc. V prvom rade je to odkaz na potrebu *spirituálnej regenerácie* Slovenska prostredníctvom likvidácie povojnového statusu quo – komunistického režimu. Toho – ako naznačuje Hora – sa spoločnosť musí zbaviť aj ozbrojenou cestou, pričom tento zápas má byť nástrojom *očisty* spojenej s *obetami*, ktoré však napokon nebudú márne, pretože povedú k *zmŕtvychvstaniu národa*. Tento mýtus, pre ktorý Roger Griffin zaviedol politologický neologizmus *palingenéza*,¹⁸⁸ tvorí najústrednejší komponent ideológie fašizmu, ako aj fašizmom inšpirovaných strán a hnutí vrátane Ľudákov.

Podobne nezlomnú vieru, obohatenú dokonca o výzvy do krvavého zápasu za „oslobodenie Slovenska“, obsahuje *Marcová omša* publikovaná ako umelecký doplnok k úvodníkom Ernesta Žatka (Jána E. Bora) a Rudolfa Dilonga v aprílovom vydaní *Slovenskej republiky*, periodika SOV založeného v roku 1949. Rovnako ako Žatkova a Dilongova esej, báseň od Mojmíra Zvona operuje s motívom obetí a slávy

187 HORA, Andrej. Pozdrav domov k 18. aprílu. In *Slobodné Slovensko. Orgán Tisovho tovarišstva*, roč. 3, 15. 4. 1948, č. 4, s. 1; HORA, Andrej. Pozdrav domov k 18. aprílu. In *Slobodné Slovensko. Orgán Tisovho tovarišstva*, roč. 4, 23. 4. 1949, č. 17, s. 3.

188 Termín, pochádzajúci z gréckeho základu (*pálin* + *genesis*), sa pôvodne používal prevažne v biológii, filozofii a teológii. Griffin ho však v zásadnej práci *The Nature of Fascism* (1991) zakomponoval aj do svojej jednovetnej definície fašizmu, ktorá sa stala široko akceptovanou, čo bolo zároveň impulzom na jeho „objavenie“ a heuristickú účelnosť v politických vedách či historiografii. Podobnejšie pozri: ROBERTS, David D. Palingenesis and Totalitarianism in Roger Griffin's Interpretation of Fascism. In IORDACHI, Constantin, KALLIS, Aristotle (eds.). *Beyond the Fascist Century. Essays in Honour of Roger Griffin*. London : Palgrave Macmillan, 2020, s. 29-50.

„hrdinov mŕtvych“. Namiesto doloristického utápania sa v tragédiách minulosti vyzýva neoplakávať Tisa „v čiernom ornáte“ na znak smútku, ale volá po aktivistickom prístupe reprezentovanom ozbrojeným bojom: „Marcové stráže volajú nás do zmeny / volanie poľníc ozvena už roznáša / a ústie pušky zasa bude zakvitať...“¹⁸⁹

Mojmír Zvon ponúka ako symbol zápasu Ťudáckeho exilu metáforu červenej zástavy a ornátu – zástupných symbolov vlasti a kresťanstva alegoricky premočených krvou, pričom tiež využíva motívy archanjela Michala a kresťanskej piesne *Glória*. Táto biblická symbolika v danom kontexte nie je náhodná, ale ukrýva v sebe silné inotaje. Archanjel Michal, vychádzajúc zo starej talmudistickej tradície, tu reprezentuje bojovníka proti satanovi zosobnenom v komunizme. *Glória* ako slávnostný hymnus symbolizuje vďaka vykúpeného ľudstva Bohu (resp. Svätej Trojici), čo v desakralizovanej politickej percepcii opäť referuje na mýtus znovuzrodenia, silne prítomný v Ťudáckych politických imagináciách.

Príznačné je prepojenie spievania *Glórie* „pozďľž Dunaja na karpatskom hrebení“ na slávu tria „politických mučeníkov“, ktorí boli Národným súdom v Bratislave odsúdení na trest smrti. Okrem Jozefa Tisa („prvému Tebe veliteľ a prezident“) mala táto Zvonova politicky percipovaná *Glória* znieť aj dvom ďalším členom „svätej martýrskej trojice“, ktoré inak exilová poézia ani publicistika príliš netematizovala – veliteľovi nitrianskej posádky plk. Jánovi Šmigovskému („... a potom Tebe, Janko Šmigovský“) a poslednému náčelníkovi Hlinkovej gardy Otomarovi Kubalovi („... a Tebe ešte, kamarát Otomar“).¹⁹⁰

189 ZVON, Mojmír. Marcová omša. In *Slovenská republika*, roč. 1, apríl 1949, s. 1.

190 Ján Šmigovský personifikoval v očiach Ťudáckeho exilu „prvého mučeníka“ povojnového retribučného súdництва. Šmigovský sa so svojou vojenskou posádkou v Nitre odmietol pridať k Slovenskému národnému povstaniu, za čo bol 25. septembra 1945 odsúdený (trestný čin *zrada na povstaní*) a 9. októbra popravený zastrelením. Rovnako skončil 28. augusta 1946 Otomar Kubala. Jeho zakomponovanie do exilovej poézie je vzácné zriedkavé a vo Zvonovej básni predstavuje sporadický prípad, keďže Kubala počas Slovenského štátu patril k Tisovým kritikom a reprezentoval národnosocialistickú opozíciu voči klerikálno-nacionalistickému krídlu HSĽS. Práve z dôvodu jeho aktivistických stykov s nacistami, otvorenému politickému ultraradikalizmu a podielu na represáliách voči Židom počas nemeckej okupácie Slovenska ho exulanti vyťahovali ako motív publicistiky a umeleckej literatúry len výnimočne. Jednu z takýchto básní napísal napr. predstaviteľ národnosocialistickej poézie Viliam Ries, píšuci pod pseudonymom Ivan Javor a I. J. Hontiansky. HONTIANSKY, I. J. *Mŕtvy veliteľ! LACKO, Martin* (ed.). *Exulantské verše (1945 – 1988)*. Bytča : Slovenský dejepisný spolok, 2020, s. 191-193.

Po počiatočnom pozvoľnom rozbehu exilovej poézie týkajúcej sa Jozefa Tisa s akcentovaným mučeníckym aspektom prinieslo doslova kvantitatívnu explóziu prvé okružle jubileum poprav. Nové periodikum SOV *Slovák v slobodnom svete*, vychádzajúce od roku 1954 v Nemeckej spolkovej republike po Ďurčanského presťahovaní sa z Argentíny do Mníchova, publikovalo v apríli 1957 báseň Rudolfa Dilonga s názvom *Smrť Prezidenta*, umiestnenú na titulnej strane priamo pod Tisovým *Posledným odkazom* a jeho fotografiou.¹⁹¹

Dilong, aktivizujúci sa v období Slovenského štátu aj na poli politicky angažovanej poézie zbierkami ako *Gardisti, na stráž!* (1939), *Vojna: básne* (1942), *Oslava rodu* (1943), *Plač: básne* (1944) či povojnovou zbierkou *Súdení* (1946), v *Smrti Prezidenta* predostrel glorifikujúci obraz Tisa ako láskyplného dobrého hospodára a príkladného kresťana s čistým svedomím, idúceho na popravisko so vztýčenou hlavou: „Modlíš sa, vieš už, / hodinu istú, / len dušu čistú, / nenesieš nič k nej. / A čisté ruky, / nevinné, biele, / ako si ich mal / pri čistom diele... / Nechal si, gazda / slovenské pole, / so zrnom sýpky, / kvety na stole.“ Okrem zdôraznenia, že Tisov „odkaz“ bude žiť aj po jeho smrti („Kde tvoje vrúcné / modlitby zneli, / ó, nezahynieš, / nezomrieš celý“), Dilong zároveň vyzdvihuje význam jeho „obety“ a jej generačnú nadčasovosť: „Čo veľké je nám, / je v tvojom diele, / v ňom verí v život / Slovensko celé. / Čo sväté je nám, / je v tvojej cene, / je v tvojej smrti, / je v tvojom mene. / Pre rodných vnukov, pre detné deti, / sfa symbol boja / tvoja smrť sovieti.“¹⁹²

Dilong *Smrťou Prezidenta* obohacuje kultotvornú poéziu nielen o mýtus ekonomicky všeobecne prosperujúceho Slovenska pod Tisovým vedením (čo sa najmä po roku 1989 stalo ústredným komponentom argumentačnej stratégie apológov ľudáckeho režimu), ale poetickú mystiku, prítomnú aj vo Zvonovej *Marcovej omši*, rozvíja tiež eschatologickými prvkami posledných vecí človeka pred smrťou, umocňujúcimi obraz úprimného a Bohu oddaného kresťana. Eschatologické verše tematizujúce *posledné pred násilným skonom* („Pre všetko tu máš, / ó, väzeň tichý, / posledný pohľad, / posledné vzdychy... / A ideš na smrť, / vyznávač Kristov, / ideš už sprchnuť, / ako strom z listov“) dotvárajú emočnú mozaiku, zhmotňujúcu podprahový obraz pokorného mu-

191 Báseň paralelne vyšla aj v periodiku *Slovenská republika*, roč. 9, apríl 1957, č. 68, s. 3.

192 DILONG, Rudolf. Smrť Prezidenta. In *Slovák v slobodnom svete*, roč. 4, apríl 1957, č. 4 (30), s. 1.

čeníka, kráčajúceho v šľapajach Ježiša a jeho nasledovníkov – „martyrov za vieru“.

Ku klasikom exilovej poézie s témou Tisovho mučeníctva patrí i ďalší predstaviteľ katolíckej moderny Gorazd Zvonický. Jeho báseň *Uzavriem krušné desaťročie* s podtitulom *K 18. aprílu 1957* je svedčou bilancujúcou decéniom hľadania sa v prostredí nového sveta a vnútornou katarziou exulantov. Ich „chlebové“, vo svojom jadre materiálne problémy hodnotí ako malichernosti všedného dňa a v kontraste k nim v metaforách kritizuje pasivitu exulantov voči daniu v rodnej krajine, kde podľa Zvonického v skutočnosti nevládnú Slováci, ale cudzia moc („... a v dome, čo sa stráca v tmách, / z holubov zbudli iba brká, / kým cudzí vlčiak v bráne vrka“). Podobne ako iní poeti však dúfa, že exil nakoniec prekoná politickú roztrieštenosť a hašterivosť a napokon svorne položí kyticu k Tisovmu hrobu v oslobodenej vlasti, pričom sám Tiso bude alegorickým sudcom činorodosti, resp. záhaľčivosti jeho aktivistov („*Sám Tiso príde vybrať daň / a skúmavo si poprezerá, / čo mu kto hádže do taniera...*“).

Zvonický dáva v záverečnej strofe básne symbolickú pečať na uplynulé „*krušné desaťročie*“ a víziu budúcnosti po „*tvrdom pôste*“ pretkáva pozitívnymi obrazmi blížiaceho sa nového začiatku („*Čuť v diali z jari ovce bečať / i kvety letia na úbočie / zo zakliatia sa budí drozd*“).¹⁹³ Už zmieňovaný mýtus znovuzrodenia tu explicitne rozvíja motívom oviec ako symbolu jari a Veľkej noci, s čím sa spája alegória vzkriesenia, resp. v prenesenom význame zrod nového života – v tomto prípade obnovenie Slovenského štátu a koniec temnej doby komunizmu („*tvrdý pôst*“ / „*zakliatie*“).

Zvonický dostal priestor na titulnej stránke *Jednoty*, tlačového orgánu prvého katolíckeho slovenského spolku v USA vydávaného v Middletowne, aj o rok neskôr. V básni *Uistenie Tisovi* sa k bývalému prezidentovi Slovenského štátu emotívne upína ako k „*hospodárovi nesmrteľných faklí, / zažiháčovi čistých súzvukov*“, no jeho smrť neoplakáva. Je s ňou vyrovnaný, rešpektuje ju ako nevyhnutnú obeť na ceste za transcendentným vyšším cieľom v podobe duchovného preporodenia všetkých exulantov (vrátane tzv. čechoslovakistov¹⁹⁴) a po

193 ZVONICKÝ, Gorazd. Uzavriem krušné desaťročie. K 18. aprílu 1957. In *Jednota*, roč. 66, 17. 4. 1957, č. 3430, s. 1.

194 Ludácky exil pod pojmom *čechoslovakisti* chápal vo veľmi širokom ponímaní stúpcov demokratickej emigrácie po roku 1948. Väčšina z nich pritom autentickými

páde komunizmu vyhlídkovo i celej slovenskej spoločnosti. Tiso ako politický svätec mal v zmysle Zvonického veršov „*vyprosiť nám ducha súzvuku*“ a byť tak akousi nadpozemskou „vedúcou silou“ exulantov v ich politickom úsilí.¹⁹⁵

Desiate výročie Tisovej popravy si patetickou básňou s príznačným názvom *Martýrovi* na stránkach *Slovenskej republiky* po Dilongovi pripomenul aj ďalší „argentínsky“ emigrant Jozef Varinský.¹⁹⁶ Varinský, v období Slovenského štátu známy najmä tzv. budovateľskými básňami s národnou a vojenskou tematikou, postavil v *Martýrovi* do kontrastu dva svety: pekelnú a nebeskú ríšu. Prvú, reprezentujúcu po vojnový režim v Československu (v básni zjednodušene interpretovaný ako „komunistický“)¹⁹⁷, autor charakterizuje rôznymi démonickými asociáciami, evokujúcimi jeho neľudskosť, odpudivosť a protipól entít spojených s kresťanskou vierou („diabol spokojný“, „sluhovia temna“, „vlkolak“, „pekelníci“). Naopak, nebeský svet reprezentuje Boh a postava Martýra – Jozefa Tisa, ktorý prichádza do Božieho kráľovstva, kde mu samotný najvyšší „*ku príchodu chystá slávobránu*“, „*vence vešia v stĺpoch svojho hradu*“ a „*Cherubín v nebi na oslavu zvoní*“.

Je zaujímavé, že Varinský stavia Tisových podporovateľov do pozície pasívnych štatistov, ktorí síce za odchodom Martýra žialia, no aktívne mu v odchode z pozemského sveta nebránia. S Tisovou tranzíciou zo sveta živých do sveta zosnulých sa vnútorne zmierujú, prisahajú na jeho „odkaz“, ktorý na večnú pamäť „*v žulu vyrývajú*“ a sľubujú, že Tisova obeta nevyjde nazmar. Martýrsky rámec vsadený do nezmieriteľného rozporu sveta dobra a zla Varinský navyše umocňuje datovaním básne „*Na Veľký piatok 1957*“ – teda symbolicky v deň Kristovho ukrižovania a počiatok veľkonočného trojdnia ako najväčšieho kresťanského sviatku v roku.

Spolu so skúsenými poetmi sa v roku 1957 aktivizovali takisto príležitostní, pod iniciálami či pseudonymami publikujúci básnici. Impulzom im nebolo len 10. výročie Tisovej popravy, ale aj nové procesy

čechoslovakistami (stúpecami československej národnej, t. j. etnickej jednoty) v skutočnosti vôbec nebola, len v opozícii k ľudakom videli naplnenie národnej emancipácie Slovákov v spoločnom štáte s Čechmi.

195 ZVONICKÝ, Gorazd. Uistenie Tisovi. In *Jednota*, roč. 67, 18. 4. 1958, č. 3482, s. 1.

196 VARINSKÝ, Jozef. Martýrovi. In *Slovenská republika*, roč. 9, apríl 1957, č. 68, s. 2.

197 Jozef Varinský takto charakterizuje aj etapu rokov 1945 – 1948. V rámci vládneho Národného frontu v tomto období mali komunisti síce vybudované silné pozície, v žiadnom prípade však nemožno hovoriť o režime komunistického typu.

v Československu s určitým politickým podtónom, ktorými sa komunistický režim po udalostiach v Maďarsku roku 1956 snažil upevniť vlastnú autoritu a zároveň demonštrovať, že spoločnosť sa s ľudáctvom a jeho zločinmi stále plne nevyrovnala.¹⁹⁸

Reakciou na novú vlnu procesov bola báseň od „J. R.“ *Čujte hlas martýrov!*, publikovaná v strojopisnom časopise *Mladý bojovník*, ktorý v rokoch 1953 – 1958 vychádzal v Mníchove. Neznámy autor v nej upozorňuje na „*hynúcu Slovač*“, na „*hrob vedľa hrobu sťa krtince bez nápisu opustené*“, pričom zdôrazňuje, že „*od doby tej smutnej, čo zabili Tisu / stále noví a noví martýri v nich ležia*“.¹⁹⁹ Tiso ako „prvý medzi martýrmi“ ani ďalší odsúdení „*nevinnej krvi*“ majúci jeho útrpný osud však podľa anonymného autora nemali byť nadarmo zmárnеныmi životmi. Ich obeta mala posväcovať svetlejšie zajtrajšky („*Neplač však, pútniku, že tomu tak / to iba noc prežívaš trápnu, boľavú. / Vydrž bdiť do rána, než zmizne mrak / zasvieti slnko – vzbudí zem krvavú*“), čo predstavuje opätovnú referenciu na mýtus nového úsvitu, tematizovaný hnutiami fašistickej „Novej Európy“.

Hoci v niektorých básňach, napríklad *18. apríl 1947* od pseudonymu Božidar na stránkach *Kalendára Jednoty*, sa stále odrážalo bolestníctvo a žiaľ za Tisom,²⁰⁰ mučeníctvo v poézii ľudáckeho exilu začalo od konca druhej polovice 50. rokov dostávať čoraz aktivistickejší náboj. Stávalo sa odraziskom a základom radostnej, optimizmom predchnutej budúcnosti. Ďurčanský, s ktorým Dilong neprestal na diaľku spolupracovať ani po reemigrácii lídra SOV do Európy, v úvodníku do *Slováka v slobodnom svete* napísal: „*Z preliatej krvi slovenských mučeníkov vyrastie raz nová samostatnosť Slovenska. Nie sama od seba, ale iba tak, ak ich obetavosť bude príkladom pre nás, ktorí sme tu preto, aby sme dokončili ich životné dielo.*“²⁰¹

198 Išlo o dve trestné konania s funkcionármi HSĽS a príslušníkmi pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy v apríli 1958, ako aj o obnovené procesy s národohospodármi Imrichom Karvašom a Petrom Zaťkom z roku 1959. PEŠEK, Jan, LETZ, Róbert. *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 377-379.

199 J. R. *Čujte hlas martýrov!* In *Mladý bojovník*, roč. 5, december 1957, č. 2, s. 12.

200 BOŽIDAR. *18. apríl 1947*. In *Kalendár Jednota 1957*. Middletown : Prvá Katolícka Slovenská jednota, 1957, s. 53.

201 ĎURČANSKÝ, Ferdinand. *Z krvi martýrov sa zrodí nová sloboda*. In *Slovák v slobodnom svete*, roč. 3, apríl 1956, č. 4 (19), s. 1.

V takomto pozitívnom naladení Dilong v básni *Mučeníci* – publikovanej v rovnakom periodiku SOV – prorokoval skorý koniec komunizmu: „*Veríme v právo, dozrieva už boží deň / a Sudca s neba nemá ďaleko k nám.*“ S príchodom „Sudcu“, nedefinovaného konkrétne, ale len v metaforickej rovine, Dilong spájal nástup *očistnej vlny* s príslubom odmeny pre každého, kto k nej priloží ruku: „*Nepríde Boh do svojich svätých bez metly, / kališník zmizne, zmizne mlát a kosák, / pre pravdu slovenskú ste žinku nesplietli / a nebili ste pre nás truhlu z dosák. / Ó, netečie krv všetka z našich žíl a cieľ / a nestratí sa ani kvapka z bóľu, / Boh preosieva svoje čisté zrno z pliev / rozsievач nový, nájdeš svoju roľu!*“²⁰²

Militantná rétorika v Dilongových *Mučeníkoch* predstavuje návrat k palingenetickej tvorbe presiaknutej expresívnymi predstavami „vymetenia nepriateľov“ Ťudáckeho exilu zo Slovenska, reprezentovaných v tomto prípade Čechmi, resp. českým vplyvom („kališníci“) a komunistami („mlát a kosák“). Je povšimnutiahodné, že realizátorom tejto očisty nie sú konkrétne osoby či hnutie, ale sama božská bytosť, metaforicky upratujúca svoje chrámy od nánosov špiny zhmotnenej v Ťudákmi definovaných odporcoch kresťanstva (či presnejšie katolicizmu) a zároveň roztriedujúca morálne „dobré“ od „zlého“.

Rovnakú vieru vyjadril tiež Gorazd Zvonický v básni *Tisov hrob* z roku 1958. Miestu Tisovho posledného odpočinku v nej prisúdil rolu miesta pamäti, ktoré sa pre exil stalo *geniom loci*, a to aj napriek tomu, že komunistický režim chcel, aby pamäť na Tisa upadla do zabudnutia. Zvonický v uvedenej básni zo zbierky *S ukazovákem na mraku* odkláňa pozornosť od samotného martýria a sústreďuje sa na jeho mobilizačný potenciál. Tým, že hrob „*chcú aj z cintora vyhladiť nasilu*“, Ťudákom v exile „*mohutnie v mohylu*“, pričom násilie predznamenáva „*skorý súd Boží*“. Vo Zvonického podaní ide o imanentné zdôraznenie priamej úmery medzi vytesňovaním Slovenského štátu z kolektívnej pamäti zo strany komunistického režimu a impulzom pre politické aktivity exilu („*Čím viac ho vtľkajú, / hrob viac sa zobúdzá, / z rias mĺkvych rytierov / driemoty zapúdzá.*“).²⁰³

Na prelome 50. a 60. rokov Ťudácky exil žil v napätí z očakávaných geopolitických zmien. Východný blok v konkurenčných prete-

202 DILONG, Rudolf. *Mučeníci*. In *Slovák v slobodnom svete*, roč. 5, august 1958, č. 8, s. 3.

203 ZVONICKÝ, Gorazd. *S ukazovákem na mraku*. Buenos Aires : Nákladom Eduarda Štangu, 1958, s. 69-70.

koch so Západom ekonomicky podstatne zaostával, sľubovanú životnú úroveň „raja pracujúcich“ nedokázal dosiahnuť. Komunistické diktatúry sa po odhalení kultu Stalinovej osobnosti pozvoľne transformovali, niektoré sa uberali cestou limitovanej demokratizácie „socializmu s ľudskou tvárou“. K žiadnym systémovým zmenám však nedošlo. Monopol komunistickej strany nebol odstránený ani v dubčekovskom Československu. Medzinárodný vývoj sa zákonite odrazil aj v politike exilu, ktorý naň musel pružne reagovať a v závislosti od neho upravovať svoje stratégie, čo malo priamy vplyv aj na selekciu tém a ich artikuláciu v tlačovinách exilových organizácií a krajanských spolkov.

Z hľadiska vývinu Tisovho kultu v exilovej poézii predstavovali udalosti začiatku 60. rokov dôležitý míľnik. Pozícia SOV, ktorý Tisovu martýrsku gloriolu na stránkach svojej tlače pestoval v predchádzajúcom období vari najintenzívnejšie, sa podstatne oslabilila. Hoci idealizovaná minulosť neprestala byť inšpiračným zdrojom oboch hlavných línii ľudáckeho exilu, v publicistickej i umeleckej tvorbe možno pozorovať prvé známky únavy z historicizmu. Preexponované obracanie sa za Tisom a hľadanie autentických mravných vzorov v jeho „martýriu“ ustúpilo snahám o aktuálnejší, do dejín menej zahľadený diskurz. Ten síce úplne nerezignoval na nekritickú nostalgiu za vojnovým obdobím, no historické témy podsúval diplomatickejšie, s menším dôrazom na dekorovanie problematických osobností za národných hrdinov.

V Slovenskom oslobodzovacom výbore ako členskej zložke medzinárodného Antibolševického bloku národov (*Anti-Bolshevik Bloc of Nations*) pod patronátom ukrajinských nacionalistov si uvedomovali trend opúšťania rétoriky z 30. – 40. rokov. Radikálnejšie profilované exulantské hnutia, akým bola aj Ďurčanského organizácia, sa posúvali smerom k platforme tzv. európskej Novej pravice (*European New Right/Nouvelle Droite*), verbalizujúcej vlastnú etnopluralistickú víziu kontinentu v podstatne intelektuálnejších obrazcoch než nacisti so svojím „völkisch“ princípom, neskrývaným rasizmom a šovinizmom.

Druhá politická organizácia ľudáckeho exilu, Slovenská národná rada v zahraničí, držala Tisov kult pri živote skôr mediálnou podporou tradičných výročných púťí do Altöttingu a spomienkovo-optimistickými článkami, napríklad na stránkach *Slobodného Slovenska* vydá-

vaného v Kolíne nad Rýnom Ústavom Matúša Černáka napojeného na SNRvZ. Najmä od doby kulminujúcich úsilí o založenie *Svetového kongresu Slovákov* (SKS) na prelome 60. a 70. rokov, v ktorom sa jej predstavitelia túžili politicky etablovať, bol posun SNRvZ ku konzervatívnemu nacionalistickému konštruktivizmu neprehliadnuteľný.

SNRvZ navyše za desaťročia pôsobenia v exile rozšírila panteón politických modiel o nových „trpiteľov za slovenskú myšlienku“: o prvého predsedu Karola Sidora, ktorého práci po jeho predčasnom úmrtí vo veku 52 rokov zložil básnickú poklonu čerstvý exulant Andrej Žarnov²⁰⁴, či o predsedu západonemeckej pobočky SNRvZ Matúša Černáka, ktorého smrť exulanti pripisovali na vrub československej Štátnej bezpečnosti.²⁰⁵ Deň 5. júl 1955, keď Černák na mníchovskej pošte otvoril balík s nastraženou bombou, sa stal námetom básní Karola Strmeňa, Joža Zvonára Tieňa²⁰⁶ i Mikuláša Šprinca, ktorý Černáka zaradil vedľa Tisa ako mučeníka na jeden z krížov virtuálnej „slovenskej Golgoty“.²⁰⁷

Občasne sa v „sieni mučeníkov“ exulantskej poézie ocitli aj ďalší známi i menej známi ľudáci. V básni *Martýrom slovenskej slobody* sa autor Jozef Varinský popri „katmi vraždenom drahom Otcovi“ Jozefovi Tisovi skláňa pred pamiatkou bývalého premiéra Slovenského štátu, radikála Vojtecha Tuku, ktorý „za národ umiera“. Do galérie

204 ŽARNOV, Andrej. Ostatné defilé. In *Juhoamerický Slováčok*, roč. 4, november 1953, č. 11, s. 1. Ladislav Novomeský si ako poverenik pre školstvo a osvetu uvedomoval dôležitosť udržania vedcov a umelcov, preto zabránil trestným postihom a existenčne pomohol Valentínovi Beniakovi, Emilovi B. Lukáčovi, Milovi Urbanovi aj Andrejovi Žarnovovi (Františkovi Šubíkovi). Na jeho príhovor boli Beniak i Lukáč prepustení z väzby a mohli nastúpiť na úradnícke posty na povereníctve, pre Žarnova vybavil miesto v trnavskej nemocnici, Urbanovi zasa pomohol po návrate z exilu v jeho prekladateľských začiatkoch. Pozri DOSKOČIL, Zdeněk. *V žalári a vyhnanstvá. Ladislav Novomeský v ére stalinizmu a poststalinizmu*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2020, s. 35. Po Sidorovej smrti sa o Žarnovovi v prostredí SNRvZ uvažovalo dokonca aj ako o jednom z kandidátov na uvoľnenú pozíciu predsedu organizácie. VONDRÁŠEK, PEŠEK, *Slovenský poválečný exil*, s. 422.

205 Porovnaj TOMEK, Prokop. Kdo zabil Matúše Černáka? In *Pamäť národa*, roč. 5, 2009, č. 1, s. 42-47; tiež HRABOVEC, Emília. Politické aktivity Matúša Černáka v slovenskom exile v kontexte medzinárodného vývoja (1948 – 1955). In *Slovenský časopis historický*, roč. 1, 2021, č. 1, s. 144-149.

206 STRMEŇ, Karol. 5. júl 1955. In *Kalendár Jednota 1958*. Middletown : Prvá Katolícka Slovenská Jednota, 1958, s. 31; ZVONÁR TIEŇ, Jožo. Svedectvo šípky (K 5. výročiu smrti Matúša Černáka). In *Kanadský Slováčok*, roč. 12, 5. 7. 1958, č. 23 (783), s. 1; ZVONÁR TIEŇ, Jožo. *Zakliata zem*. Lausanne : Liber, 1975, s. 51-53.

207 ŠPRINC, Mikuláš. Slovenský kríž. In LACKO, *Exulantské verše*, s. 167.

martýrov zaradil takisto partizánmi zavraždených poslancov Antona Šaláta, Františka Slameňa, vládneho komisára Zvolena Jána Ricottiho, národohospodára Jána Klinovského, gardistu „mučeníka za samostatnosť“ Antona Kopala, a – čo je zarážajúce – aj Antona Vaška, prednostu XIV. oddelenia ministerstva vnútra Slovenského štátu zodpovedného za realizáciu politiky holokaustu.²⁰⁸ V adoráciách na úplatkára a antisemitu Vaška, známeho pod prezývkou „židovský kráľ“, však Varinský nezostal sám. Sekundoval mu Rudolf Dilong v jednej zo svojich básní v zbierke *Na vrchu nádeje*, kde svojho hrdinu – „muža zavraždeného“ častuje prívlastkom neoblomného hrdinu, ktorý „z pravdy slovenskej nepopustil“.²⁰⁹

Podivnosť niektorých konštruktov exulantskej poetickej kultotvorby, schopnej niekedy spojiť doslova nespojiteľné, sa prejavila aj v spomenutom prípade, keď Varinský vo výbere veľkých Slovákov zaradil do jednej skupiny spolu s odsúdenými vojnovými zločincami tiež Milana Rastislava Štefánika – „slobôd martýra prvého“, podľa ľudákmi uznávanej konšpiračnej teórie zavraždeného na pokyn pražského hradu („... *Len čo vzdýchli si prsia velehôr, / - a už mŕtvy padáš, ako meteor /... na Benešov rozkaz rapčia gul'omety, / lebo tak to bolo – žes' bol príliš veľký / vedec – Bohatier*“).²¹⁰

Poetizovaný kult Jozefa Tisa sa v záverečných dvoch desaťročiach studenej vojny presúval z politickej tlače čoraz viac do periodík katolíckych kultúrnych spolkov. Katolícky *Kalendár Jednota* uverejnil pri príležitosti 30. výročia popravy báseň Michala Gerdelána *Tisova obeť*, ktorá nadväzuje na básne využívajúce smrť ako mobilizačné médium pokračujúceho politického zápasu exilu za samostatnosť. Gerdelánovými veršami sa recipientovi prihovára v prvej osobe sám Tiso, vyzývajúci, aby Slováci už za ním viac neplakali, ale nabrali sily „do ďalšieho boja“, ktorý „oslobodí, zbaví všetkých okov“ a zo Slovákov „nikto už nezrobí znovu otrokov“.²¹¹ Báseň pravdepodobne do určitej miery reagovala na založenie SKS v roku 1970 ako strešnej organizácie slovenských emigrantov, usilujúcej sa v zmysle *Deklarácie o „národnú slobodu*

208 VARINSKÝ, Jozef. Martýrom slovenskej slobody. In *Literárny almanach Slovákia v Amerike 1963*. Pennsylvania : Hrobák Publications, s. 103-105.

209 DILONG, Rudolf. Odkazuje mŕtvy. In LACKO, *Exulantské verše*, s. 151-154.

210 VARINSKÝ, Martýrom slovenskej slobody, s. 103.

211 GERDELÁN, Michal. Tisova obeť. In *Kalendár Jednota 1977*. Middletown : Prvá Katolícka Slovenská Jednota, s. 134.

a sebauplatnenie“.²¹² Vidinu „národnej obrody“ cez Tisov politický odkaz identifikoval aj Jozef Zvonár Tieň v zbierke *Zakliata zem*, vydané v tomto období: „Kto ako Tiso / vedel umierať / nemôže zomrieť / slávy dejinám. / Legenda nová / sa ním začína... / duch mŕtveho sa / vrátil do ľudu / dokončiť dejstvá / svojho osudu. /... Slováci ožijú! / Čoskoro dvanásťkrát / odbijú víťazne / Tisove hodiny / na vežiach slovenských“.²¹³ Do kategórie mobilizujúcich básní možno zaradiť aj báseň *Na stráž* od Štefana Dubiela, publikovanú v kalendári Jednoty v roku 1982. Dubielove verše sú však iba zhlukom burcujúcich výziev do „boja“, ktorému „velí vodca, náš Tiso nesmrteľný“²¹⁴, a nejavia znaky snahy o akúkoľvek umeleckú kvalitu, invenčnosť či autorskú originalitu.

Patetická poézia budujúca, konzervujúca a rozvíjajúca politický kult Jozefa Tisa môže na prvý pohľad pôsobiť až bizarne. Odpoveď na otázku, prečo sa vôbec Tiso stal takým frekventovaným menovateľom exulantských básnikov a ich domácich nasledovníkov po roku 1989,²¹⁵ má dve roviny. Okrem inštinktívneho emočného opojenia

212 Cit. podľa JABLONICKÝ, Viliam. Svetový kongres Slovákov v zápase o slobodnú, demokratickú a pluralitnú Slovenskú republiku. In JAŠEK, *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe*, s. 860. Pozri tiež KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. *Svetový kongres Slovákov v dokumentoch. 1. časť: Generálne zhromaždenia*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2021, 260 s.

213 ZVONÁR TIEŇ, *Zakliata zem*, s. 46.

214 DUBIEL, Štefan. Na stráž. In *Kalendár Jednota 1982*. Middletown : Prvá Katolícka Slovenská Jednota, s. 190.

215 V roku 2004, v súvislosti so 65. výročím vzniku Slovenského štátu, dvojica Pavol Holeštiak – Peter Kubica zostavila antológiu, na akú sa napriek nedostatku pramennej matérie nepodujali ani exulanti, ani ich domáci nacionalistickí priaznivci v turbulentných 90. rokoch. Súborné dielo *Prvý prezident v slovenskej poézii* stelesňuje doterajší vrchol a *opus magnus* kultúrnej poézie, zozbieranej z krajaňských kalendárov, almanachov, časopisov a exulantských básnických zbierok, doplnenú básňami z ponovembrového obdobia a zo zbierok súkromnej proveniencie. Antológia predstavuje praktickú realizáciu myšlienky, ktorú tridsať rokov predtým v exile inicioval Gorazd Zvonický a ďalší z Tisových priaznivcov Jozef M. Rydlo. Druhý menovaný dostal od editorov priestor osloviť čitateľa *Úvodným slovom*, v ktorom antológiu označil za „poetický veniec slávy užitý na počesť kňaza Jozefa Tisu, prvého prezidenta Slovenskej republiky“. Tiso podľa Rydla „svojou krvou potvrdil vernosť Bohu i národu na potupnej šibenici“ a je človekom, „ktorý splňa všetky kánonické predpoklady pre úctu oltára Všeobecnej cirkvi“. Pozri HOLEŠTIAK, Pavol, KUBICA, Peter (eds.). *Prvý prezident v slovenskej poézii*. Čadca : Vzlet, 2004, s. 12–13, 208. Celkovo 124 publikovaných básní od profesionálnych i amatérskych básnikov na jednom mieste reprezentuje defilé sociálnych rolí, ktoré povojnová poézia Tisovi ako objektu sakralizovaného kultu pripisovala od jeho vzniku až po súčasnosť. Umelecky nimi vyjadrovala vnútorné presvedčenia, ale zároveň aj predstavy prezidentových stúpcov o ideálnom štáte, hierarchii hodnôt, morálke a, čo je podstatné, aj o (neo) ľudáckych víziách a projekciách budúcnosti. Zbierka na jednej strane zbytoštnuje časo-

tvorcov Tisovým životným príbehom na úsečke „od obetavej služby pre národ“ až po „potupnú smrť na šibenicí“ nemožno opomenúť fakt, že kultotvorná poézia bola personálne i intencionalisticky priamo prepojená s politickým programom Ľudáckeho exilu.

Poézia s Tisovým motívom spĺňala úlohu podporného článku pri komemorovaní „národných bohatierov“, legitimizovaní cieľov, upevňovaní ideológie a „posvätných právd“ vo vnútornom kruhu exulantských politických organizácií. Svojím poslaním plne zapadala do povojnovej stratégie predstaviteľov bývalej fašistickej Európy, ktorí zostali verejne činnými aj na slobodnom Západe po roku 1945: v prechodnom období *interregna* (doby medzi adorovanou minulosťou érou a jej „druhým príchodom“ v blízkej budúcnosti) postupne meniť prostredníctvom kultúry nastavenie atmosféry v spoločnosti tak, aby sa (ultra)nacionalistické myšlienky, hodnoty a hrdinovia stali tolerovanými. Nezostala osamotená – v tomto úsilí jej výdatne sekundovala aj historiografia a historická publicistika.

Exilová historiografia a historická publicistika

„K 25. výročiu smrti p. prezidenta by sme mali niečo serióznejšieho vydať alebo aspoň venovať tej udalosti celé číslo *Slovakie*,“²¹⁶ uvažoval v liste z decembra 1971 Jozef M. Kirschbaum. List bývalého generálneho tajomníka HSLS a funkcionára povojnovej SNRvZ bol adresovaný Milanovi S. Ďuricovi, vtedy 46-ročnému profesorovi dejín pôsobiaceho na Padovskej univerzite. Ďurica nepatrí k osobnostiam priamo spätým s Ľudáckym režimom. Do Talianska odišiel v roku 1947 študovať na Pápežskú saleziánsku univerzitu v Turíne²¹⁷ a z Československa ne-

vý most do útrpnej minulosti, slúžiaci ako prostriedok oplakania „zlatej éry národného rozkvetu“, rozjímania nad starým, domnelo dokonalým svetom, no súčasne aj štartovací bod nového začiatku a tlejúcej nádeje obnoviť v slovenskej spoločnosti duch Ľudáckeho štátu z rokov 1939 – 1945. Imaginácia blízkeho víťazstva po období hlbokého temna a utrpenia stváňa ju klasické Ľudácke chápanie dejinného vývoja (nepochybné poznačeného kresťansko-mystickými vplyvmi), ktoré smeruje od poníženia a pokory spojenej s krvnými obetami mučeníkov až ku konečnému vzkrieseniu „národnej myšlienky“.

216 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 12, inv. č. 289. List Jozefa M. Kirschbauma adresovaný Milanovi S. Ďuricovi, 15. 12. 1971.

217 SOKOLOVIČ, Peter. Prínos Milana S. Ďuricu k interpretácii dejín prvej Slovenskej republiky. In *Scripti vobis III. Výber z celoživotného diela slovenského historika Milana S. Ďuricu*. Bratislava : Post Scriptum, 2017, s. 11.

emigroval z politických dôvodov. K histórii sa dostal postupne cez štúdium filozofie, experimentálnej psychológie, teológie a politických vied, pričom medzitým bol v roku 1956 vysvätený za kňaza.²¹⁸

Ludácka emigrácia si začala Ďuricu všímať vďaka jeho prácam v priebehu 60. rokov.²¹⁹ Bývalým Tisovým spolupracovníkom imponovalo Ďuricovo pozitívne hodnotenie činnosti prezidenta Slovenského štátu, ktoré sa odlišovalo od kritických obrazov prezentovaných pofebruárovým demokratickým exilom okolo Jozefa Lettricha a až démonizujúcich prác domácej historiografie v Československu. Výhrady k Ďuricovým publikáciám boli iba sporadické. Padovského profesora prekvapilo, keď mu v novembri 1968 napísal amnestovaný Alexander Mach a na rozdiel od tradične pochvalnej odozvy exulantскеj bubliny sa niekdajší minister vnútra nezdráhal uviesť aj kritické poznámky²²⁰ smerujúce najmä k Ďuricovým konštatovaniam zmierňujúcim, resp. ospravedlňujúcim Tisovu politickú zodpovednosť prenášanú na plecia práve Machovi a Tukovi.

Ludácky politický exil v Ďuricovi našiel „svojho“ historika. Bol jedným z mála profesionálov etablovaných v akademickej inštitúcii s aktívnou znalosťou slovenského jazyka a reálií, ktorí sa špecializovali na obdobie rokov 1938 – 1945. Ďalší nájdený akademik Ješajahu A. Jelínek Jozefa M. Kirschbauma sklamal. „*Za všetku pomoc a čas, ktorý som s ním zmárnil, vo svojej téze sa nepekne zachoval,*“ ťažko si Kirschbaum v korešpondencii s Ďuricom.²²¹ Jelínek, ktorý sa narodil a mladosť až do svojho odchodu do Izraela prežil v Prievidzi, sa k politike HSLS staval v porovnaní s Ďuricom kriticky. Napriek svojmu židovskému pôvodu a osobnej skúsenosti s politikou holokaustu však neskľzaval do propagandistických konštrukcií a zachovával si odborný nadhľad, zásluhou čoho sa stal rešpektovaným aj v medzinárodnom fóre historikov skúmajúcich fašistickú epochu (v anglofónnom

218 RYDLO, Jozef M. *Milan S. Ďurica. Muž, ktorý vrátil Slovákom ich národné dejiny*. Bratislava : LÚČ – Ústav dejín kresťanstva, 2019, s. 14-15.

219 Podľa bibliografických záznamov Jozefa M. Rydla vznikol prvý Ďuricov rukopis zaoberajúci sa Jozefom Tisom s názvom *Traditore o Martire?: per la verità su Mons. Tiso (Zradca alebo mučeník?: pravdivo o Msgr. Tisovi)* v roku 1954. RYDLO, Jozef. *Tisova pamäť v slovenskom exile (1968 – 1989)*. In LACKO, Dr. *Jozef Tiso v pamäti národa*, s. 35.

220 SNA Bratislava, f. Alexander Mach, šk. 4, inv. č. 29, List Milana S. Ďuricu adresovaný Alexandrovi Machovi, 17. 1. 1969.

221 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 12, inv. č. 289. List Jozefa M. Kirschbauma adresovaný Milanovi S. Ďuricovi, 15. 12. 1971.

prostredí sú mnohé jeho práce citované dodnes). Kirschbauma dráždila Jelínkova prvotina *The „Final Solution“: The Slovak Version* (1971), ktorá sa neniesla v duchu Ďuricovej interpretácie spoluzodpovednosti Jozefa Tisa za osud slovenských Židov.²²² Kirschbaum si v liste svojmu „talianskemu“ priateľovi opäť povzdychol: *„Recenzujem vždy veci tak, že si položím otázku cui prodest? Čiže chcem, aby to osožilo slovenskej veci. Pri Vašich štúdiách nemám problém, lebo sú na výške, ale pri niektorých iných treba zažmúriť nielen jedno, ale aj obidve oči.“*²²³

Kirschbaum tu nevdojak odhalil ústredný problém reflexie vlastných dejín v optike Ľudáckeho exilu prebratého po roku 1989 aj nacionalistickou historiografiou na Slovensku. Historiografia má ako vedecká disciplína skúmať svoj objekt metódami historikovej práce vždy analyticko-kriticky a z tohto princípu nezľavovať za žiadnych okolností – v opačnom prípade opúšťa platformu vedy a stáva sa historizujúcou žurnalistikou. „Osoženie slovenskej veci“ v metodologickom inštrumentáriu historickej vedy jednoducho nemá miesto. Ide len o konštrukt nacionalistického intencionalizmu, teda účelového zámeru Ľudáckeho exilu pozeráť na dejiny z takej perspektívy, aká vyhovovala jeho politickým cieľom (v danom prípade očistiť meno Jozefa Tisa i režim HSĽS od spoluzodpovednosti za holokaust). Kirschbaumovo slovné spojenie sa stalo predobrazom ponovembrového operovania s pojmom tzv. „slovenského pohľadu“ na dejiny.²²⁴

Sám Ďurica si však zjavne uvedomoval, že písanie o Tisovi v kultotvornom duchu môže aj na demokratickom Západe spôsobovať problémy. Keď mu Kirschbaum v roku 1988 ponúkal jednu z prác o Židoch vytlačiť v zámorí, profesor to zdvorilo odmietol s daným odôvodnením: *„Čo sa týka práce o Židoch, tú by som tiež radšej vydal tuná, lebo ak to má byť vydanie padovskej univerzity, keby sa to tlačilo v Kanade,*

222 Jelínek sa v západnom svete zviditeľnil najmä monografiou JELÍNEK, Yeshayahu. *Parish Republic. Hlinka's Slovak People's Party 1939 – 1945*. New York – London : Eastern European Quarterly – Boulder, 1976, 206 s.

223 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 12, inv. č. 289. List Jozefa M. Kirschbauma adresovaný Milanovi S. Ďuricovi, 28. 8. 1972.

224 Symptomatická je v tomto smere kritika Jozefa M. Rydla v krátkom Ďuricovom biografickom náčrte, kde na margo dynamiky slovenskej historiografie v uplynulých rokoch s istou dávkou rozhorčenia píše: *„Najnovšie sa stali módnymi rozličné interpretačné a dezinterpretácie dejepisecké techniky, metodológie [...]. Predošlé bezduché napodobňovanie východnej proveniencie nahradili zasa ‚novodobé‘ techniky či metodológie proveniencie západnej.“* RYDLO, Milan S. Ďurica, s. 23-24.

myslím, že by sme sa mohli vystaviť nielen kritikám, ale aj nepríjemnostiam zo strany dajakého židovského fiškála, čo by veci nijako neprispelo. Z tejto opatrnosti nemienim dať do vydania ani fotografiu: chcem zachovať striktné ten istý štýl, ako pri ostatných publikáciách série „Quaderni del CESEO“, ktoré majú čisto vedecký, teda nie oslavný charakter.“²²⁵

Ludáci exulanti Ďuricu pre práce o Tisovi a Slovenskom štáte uznávali ako jednu z prominentných osobností slovenských humanitných vied v zahraničí. Jeho tvorba sa stala predmetom kontroverzií rezonujúcich v širšom spoločenskom spektre až podstatne neskôr – najskôr začiatkom druhej polovice 90. rokov v dôsledku vydania kalendária *Dejiny Slovenska a Slovákov* (1. vyd. 1995) a potom pre biografii *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil* (2006).

Od ostatných Tisových životopiscov v exile sa Milan S. Ďurica líšil v dôležitom ukazovateli – hoci Tisov obraz v Ďuricovom podaní neopustil kultotvorné naratívy (spomenutá objemná biografía sa končí úvahami o možnostiach Tisovho blahorečenia), k téme uskutočňoval systematický archívny výskum, ktorý sa v jeho prácach jasne odráža. V tom spočíval hlavný rozdiel oproti ranému životopisu od Konštantína Čulena z rokov 1947 – 1948, ako aj útlejším životopisným publikáciám od Františka Vnuka *Dr. Jozef Tiso: President of the Slovak Republic* (1967) a *This is Dr. Jozef Tiso: President of the Slovak Republic* (1977) vydaných pri okrúhlych jubileách Tisovej popravu. Ani František Vnuk, spoločne s Ďuricom o generáciu mladší od Čulena, vo svojej veľmi plodnej historiografickej a publicistickej produkcii nepriniesol zásadný interpretačný obrat.

Náklonnosť k Tisovmu posolstvu sa vo vnútornom prostredí ideologicky rovnako nastavených stúpcov Slovenského štátu ani neusilovali skrývať a aspoň predstierať snahu o odbornú vyváženosť. „Jeho odkazom k nám nie sú len tie slová, čo napísal na rozlúčku pár hodín pred popravou, ale aj mnohé reči a výroky, ktoré odzneli pri radostnejších a slávnostnejších príležitostiach,“ potvrdil Vnuk svoju spätosť s kultotvornými naratívami v spomienkovom zborníku na Tisa z roku 1976.²²⁶ Tú vyjadril aj v záverečnom hodnotení svojej prvej biografickej brožúry vydanéj v roku 1967: „Dvadsať rokov po svojej smrti je Dr. Tiso veľmi živý. Jeho

225 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 12, inv. č. 289. List Milana S. Ďuricu adresovaný Jozefovi M. Kirschbaumovi, 1. 6. 1988.

226 VNUK, František. Dr. Jozef Tiso a súčasná emigrácia. In ELIÁŠ, *Prezident Jozef Tiso*, s. 191.

meno je denne na perách jeho nasledovníkov [...]. Pre Slovákov v zahraničí je obeť Dr. Jozefa Tisa zdrojom sily a viery, že nezávislé Slovensko „s vládou ľudí, ľuďmi a pre ľudí sa znovu objaví na mape Európy.“²²⁷ S Tisovým martýriom ako hlavným mementom zanechaným pre slovenský národ sa stotožňoval aj Ďurica, ktorý popravu cynicky nazval „najvyšším momentom svojho [Tisovho – pozn. aut.] holokaustu“.²²⁸

Ďuricovi a Vnukovi sa v minulosti často pripisoval podiel na vytváraní apologetických obrazov Jozefa Tisa. Ich tvorba nepochybne pomáhala udržiavať pri živote kult obohatený o martýrsky komponent, no v tomto parametri im chýbal kreatívny moment. Obaja v zásade len reprodukovali a rozvíjali tézy politických organizácií ľudáckeho exilu. Svojim čitateľom ponúkali politický portrét prezidenta mučeníka a záchrancu národa, ktorý už v tom čase nebol žiadnou invenciou. Pre ľudácky exil však práce Milana S. Ďuricu a Františka Vnuka boli dôležité v inom ohľade. Svojimi interpretáciami, ktoré na rozdiel od väčšiny politických aktivistov podkladali pramennými zdrojmi, vytvárali zdanie vedeckosti a odbornej udržateľnosti naratívov SOV a SNRvZ, čím sa v konečnom dôsledku stávali ich legitimitačným nástrojom. Platilo to tým väčšmi, že Ďurica ani Vnuk sa počas Slovenského štátu politicky neexponovali, čo bývalým politikom HSLS v exile umožňovalo argumentovať, že ich historické konštrukty potvrdzujú aj výsledky nezávislého historického výskumu.

Spoločensko-politické zmeny v Československu v novembri 1989 otvorili dvere návratu exulantov do vlasti. Nemálo z nich túto možnosť využilo. Návrat časti ľudáckeho exilu a jeho stúpcov na Slovensko znamenal začiatok veľkej konfrontácie – „bitky o Slovenský štát“, zvädzanej v 90. rokoch na poli historiografie i širšieho verejného diskurzu. Spory o krátke šesťročné obdobie nedávnych dejín a obraz Jozefa Tisa sa stali zrkadlom kultúrneho konfliktu postsocialistickej tranzície, na pozadí ktorého sa vrstvlili otázky politických preferencií, historickej pamäti, etiky i dôvery spoločnosti k vede.

227 VNUK, František. *Dr. Jozef Tiso: President of the Slovak Republic*. Sydney : P. Gerdelán – Association of Australian Slovaks, 1967, s. 43.

228 ĎURICA, Milan S. *Historický odkaz Dr. Jozefa Tisu*. Lakewood : Slovak Research Institute of America, 1987, s. 18. Brožúra, kde Ďurica prirovnal Tisovu popravu k „osobnému holokaustu“, bola prepisom prednášky z národnej púte v Altöttingu 25. apríla 1987. Porovnaj: ĎURICA, Milan S. *Historický odkaz dr. Jozefa Tisu*. In *Kalendár Kanadskej Slovenskej lígy na roky 1987 – 1988. Venovaný s úctou storočníci dr. Jozefa Tisu*. Toronto : Kanadská Slovenská liga, 1987, s. 76 – 77.

Tisov kult v exile udržiavali pri živote Slovenská národná rada v zahraničí a Slovenský oslobodzovací výbor. Za mikrofónom predstaviteľ SNRvZ Jozef M. Kirschbaum, napravo od neho sediaci predseda SOV Ferdinand Ďurčanský.

SLOBODNÉ SLOVENSKO

TÝŽDENNÍK SLOVENSKEJ EMIGRÁCIE V NEMECKU

VERNÍ SEBE - SVORNE NAPRED

Ročník IV.

Veľká Noc 1947

Číslo 16.

18.

IV.

1947

Pred dvoma rokmi dokonil svoj požehnaný život, obľúbený a uctievaný slovenský prezident Dr. Jozef Tiso, ktorý ako druhý v slovenskej histórii zasadol na prestol Slovenského štátu. Zomrel pod rukou katanov a vrahov ako obeť slovenskej štátnosti, lasky k národu, ako symbol slovenského boja a utrpenia.

V duchu jeho odkazu a jeho príkladu pozdvihuje slovenská emigrácia pošliapanú zástavu slovenskej pravdy a hrdosť a odhodlane bude pod jej egidou bojovať za stratenú štátnosť. V tomto boji neustaneme dotiaľ, kým štandardta slovenského vladára opäť nezaveje nad slobodnou Bratislavou.

Prvé periodiká šíriace ideu Tisovho mučeníctva vychádzali v provizórnych podmienkach ako strojopisy

Slobodné Slovensko

Verlagsort: München

Mnichov, apríl 1963

Ročník XVIII. číslo 4.

Národom zvolený a milovaný

KOMUNISTICKO-ČECHOSLOVACKYM SÚDOM
ODSUDENÝ.

MALYM KRPAŠOM BENEŠOM, KTOREM U R.
1935 DOPOMOHOL K PREZIDENTSTVU, NEO-
MILOSTENÝ.

UMREL 18. APRÍLA 1947 ZA MILOVANÝ NÁROD
MUČENICKOU SMRTOU.

JEHO PAMIATKA BUDE ŽIŤ, DOKIAL BUDE ŽIŤ
NÁROD!

Krátko pred svojou smrťou vystavil o ňom J. Em.
Michael kardinál F a u l h a b e r, arcibiskup
z Mnichova a Freisingu, dolu nižšie v pôvodnom
nemeckom znení uverejnené svedectvo, poslané
bývalému osobnému tajomníkovi prezidenta Dr.
Karolovi Murinovi.

Tlačoviny ľudáckeho exilu sa netajili nenávisťou k československému prezidentovi Edvardovi Benešovi, ktorého spoločne s komunistami obviňovali z Tisovej popravu

Pred 40. rokmi sa na Slovensku rádiom rozle-
tela správa: „Dnes (18. apríla 1947) bol na ná-

teraz nasledujú ďalšie pozdravy.

Msgr. F. Fuga: Tiso bol geniálnym vladárom

Pozdrav, ktorý zaslal do Altöttingu Msgr. Fran-
tišek Fuga, prečítal známy matičiar zo Svajčiar-
ka Ladislav **Cibuľka**.

Uprimné Pán Boh zaplať a odmeň vás všet-
kých, ktorí ste nelutovali námahu, ani rôzne obe-
te a nedali ste sa zastrašiť ani odradiť od tejto už
tradičnej národnej posvätnéj púte.

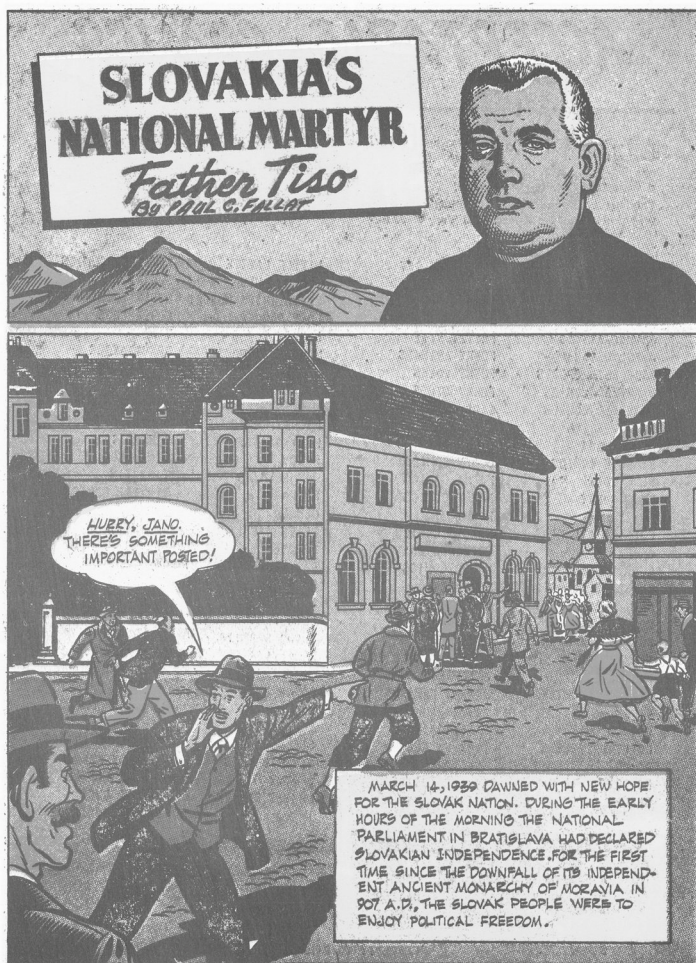
vi Msgr. Jozefovi Tisovi.

Nič nemôžu na ňom zlého objaviť, nič nepri-
jemného dokázať a tak ich hnusným výmyslom
nieť konca kraja. Ku svätej Cirkvi, k slovenskému
národu a k svojej prezidentskej prísaha bol Tiso
verný až k obetovaniu svojho vlastného života.

Bol vzorným kňazom od svojej posviacky, bol
vynimočne obľúbeným prezidentom a Prvou hla-
vou slovenského národa po Svätoplukovi. Bol
geniálnym a obľúbeným vladárom. **Uspešne ri-
dil loď Slovenskej republiky počas druhej sve-
tovej vojny. Zúrila vojna, ale na Slovensku bol
pokojný a príjemný život. Náš prezident nepo-
treboval mať pri sebe nijakého ochráncu, ani
my sme sa nebáli vyjsť večer na ulicu. Jeho lás-
ka ku Kristovej Cirkvi, k svojmu národu a vem-
osti prezidentskej prísaha bola až prislovečná.
Kráčajme aj my podľa jeho nauky a žime, ako
nás on učil: potom budeme na správnej ceste k
dobru slovenského národa.**

Pri tejto príležitosti dvojnásobnej jubilejnej pú-
te musíme si uvedomiť túto životnú múdrosť: ke-
by sme sa zriekli nášho prezidenta – mučenika

*Mýtus Jozefa Tisa ako geniálneho vladára kormidlujúceho slovenskú loď
na vlnách rozbúreného vojnového mora prežival celé desaťročia*

Komiks Paula C. Fallata dokumentujúci Tisovu kariéru v martýrskom duchu patril k najbizarnejším vyjadreniam kultu v exilovom prostredí

Mučenícky skon po Kristovom vzore: Jozef Tiso so sľúčkou na krku prosí Boha o odpustenie pre svojich vrahov. Scéna je vymyslená, v skutočnosti Tiso na popravisku nepovedal nič.

Časť našich pútnikov pred kaplnkou milosti v Altöttingu. Modlili sme sa za vlasť a za nášho mučenika Tisu. – Foto Pavel Kall

Z úvah nad súčasnými dejinami (4) Extrémy sa dotýkajú

Udalosti v komunistickom tábore potvrdzujú, že...

Ozveny n

Na mojom pracovisku som dostal kópiu listov, ktoré napísal Alexius Moser pri príležitosti návštevy v Altöttingu. Sú tam v prvom rade veľmi presvedčivé predstavy biskupom. Nechýbajú ministrom, poslancom a ustanovizni. Celá táto záležitosť je známa nielen ako ale aj ako znamenie prosperu svojej vlasti (SRN), to vie o týchto veciach. Tieto listy by však nechali ozveny na ročný narodený výstrižok z nemého Alexius Moser nielen v cirkevných a spoločenských stuttgartských časopisoch, ale aj v novinách, ktoré sme okrem iného vydáva. Fraternita k hnutiu pútníckemu vyšla vlastne od začiatku 19. storočia v meckých vyhnancov. Na množstva ľudu sa obrátil kancelár Konrad. V denníku „Schwäbische Post“ napísal A. Moser...

Púte do bavorského Altöttingu sa od roku 1979 stali každoročným „festivalom“ uctievania mučeníckej pamiatky na Tisa

Slovenská republika

VERÍME V NEZÁVISLOSŤ SLOVENSKA. LEBO, VERÍME V DEMOKRACIU

Ročník I.

ČASOPIS SLOVENSKEHO OSLOBODZOVACIEHO VÝBORU

Apríl 1945

Prof. Dr. Ernest Žitko

Dr. JOZEF TISO

Tie strany slovenských dejín, čo buviera o sláve našich kmeňat, (Prítira, Rastislav), ležujúce s jasnými národnými hrdosťami. Neboj sa, naše dráha nám je pamiatka prvého slovenského vládnara. Sviť

Tiso. V Bratislave chodil po uliciach sám, bez stráže, zastavoval a pred vyškľipnými skríňkami ako ľahký občan. Tento veľký človek mal čisté svedomie a nemusel mať dvojitok alebo schovávať sa v skríňkách fingoovaných bilizencov a aditív. Do Bratislavy po Trenčín nešlihli osobitným vlakom, ale v rýchliku ako iní cestujúci z národnej služby. Ne audujúce príjme každého, kto sa mu hlási z väzňového dôvodu. Dr. Tiso mal kovové zuby veľké ako tyč, ktoré sa ozývajú ľasky, permfovať, neochveľovať, hlovisnosť a viera v slovenského človeka. (— Je pravda, že toto jeho viera v slovenského človeka a niektorí kariéristi, jeho najhlbší spolupracovníci zmenšili. —) Stažený dobrý, hlboko veriaci slovenský ľud poznal hlas svojho prezidenta z častých prednášok

ktoré hovoril priateľ ľuďom po ľudskosť a vstrastnými komentármi v ťahí.

Dr. Tiso bol prvý v Slovenskej republike, atďen svojim vysokým úradom, ktorý zastával, ale ni svojimi zriedkavými duchovnými kvalitami. Slovenská história pozná celý rad buditeľov, národných osvietenov a horľivcov. Mali sme svietenov a horľivcov, Magi-a, Bernoláka, Holého, Šturňa, Hložku, Kárua; ale Dr. Tiso nielen že zavrášuje národné a politické tendencie v svojich predchodcov, ale celkovou skúsbou svojej osobnosti tvorí osobitný typ kázu, politika a mysliteľa zároveň. Ak hovorí teologicky profesor je ierčným národným mysliteľom Slovenského národného programu. Dáva filozoficko-náboženskú kázu a perspektívu až transcendentnú. Je zriedkavé, že si on nadšuje na domovu a zdokonaluje sa. (Pokračuje na str. 3.)

Rudolf Dlhov

Neviná krv

Pred dvoma rokmi v rukách nezávislých katolíckych vyhodí život Dr. Jozefa Tisu. Neviná krv tohto života, zaviazaného životu, ostala prichnutá na všetkých, čo stáli pri čine tejto ukrutnej tragédie slovenského národa. Ruky, ktoré pomáňali budovať novú ČSR, nový systém tyranie neovítali a vráždění, toto dieťa. Mojkov a Prahy, ostaly navždy postrieckané mračnou krvou slovenského prezidenta. Ruky, ktoré sa ochotne ponáhľaly sísť v ťažkom rúdu a nad slovenom, n hroziť príleae ajupne zaujali a nás mliekto na prestole, sú navždy postrieckané krvou slovenského vládnaru.

Pred dvoma rokmi bola ešte príležitosť dokumentovať slovenské oddanosť k svedomiu prezidentovi. Ruky tých, ktorí hli mali pred dvoma rokmi pri riadení osudov ČSR, tohto monstruozného štátu a nečinite hli máli záložené pri utmáčení prvého svana slovenského národa, sú rovnako pokropené ierou mučienkou krvou. Boli slovenským ľudom volení, boli ako politickí činitelia postavení na čelo slovenského národa, mali teda manifestčne prejaviti voľu národa a povedati: národ nikdy nerovnil na odsídlenie svojho prezidenta, ale oni zarytie mčali a ne sú snolnivi a tým, čo katovský sňahli na život nášho prezidenta. Boli predsa ľudskými voľe národa a voľe celého slovenského národa bola zachrániť život prezidenta, zachrániť osobosť tvorenú Slovenského štátu a tým zachrániť tým, aby sa neprevetilo hnané zneuctevie idey slovenského štátu. Preto sa nezavli? Preto mčali? Tam boli! Tichým súhlasom asistovali pri zločine katov. Je vohorázo-ou, keď teraz po dvoch rokoch chceti by mnohí z nich v zahraničí znova postaviť sa na čelo záujmom národa, ba čo

(Pokračuje na str. 2.)

Marcová omša

Neslúžte túto omšu v dieňnom ornáte Hrdinov mŕtvych stihli sme už uchovať? So zemou redou v sálvách mali rozlíčku? A biela farba našej zástavy a tarimní sňehmi na rubáči sa miňala Belsáa hasla hasla s okom voľaka čo krvou strieľal bratislavské vinice Archanjel Michal volá: Zložte na roctu sňahol prvý pozdrav meóm ohňvím A preto bratia túto omšu marcovú neďadte slúžiti v smutnom dieňnom ornáte Hrdinov mŕtvych stihli sme už uplakati!

Zo všetkých spevov našikrášila ier Gloria Jurčák Dunaj, na karnátskom hrebieni Jurčák ložka purpúrom sú vyslúti marcové strážie voľúti nás do zmeny volanie noľie ozvená už roznáša a nášie nošky zasa bude zaktivati! Lež túto omšu pridáme purpúrom Hrdinom naším dieňna farby osvedčidi za zo meov ier nadovšetky Gloria prv aké balich vo výšave zavieľiti keď slo slnce o nolodni na meči.

Zástava naša veľmí krvou prestakla červený ornát bude naša zástava a chrésmom zavnie našikrášii snev Gloria Pozýv! Dunaja, na karnátskom hrebieni Prvými Tebe veľliti! a prezident A voľom Tebe voľak Jurčák Jurčákovský A Tebe ešte kamaráti náš Otomar I tým čo boli sú a budú na stráži Lebo volanie noľie vektor roznáša a nášie nošky zasa bude zaktivati! Hrdinom našim túto omšu marcovú Ako zástava veje ornát červený.

MOJMR ZOVN.

topľka, ktorý utvoril veľkú državu, významnou so stránky hospodárskej, kultúrnej i náboženskej. Je našim generáciám siľstím. Je sme mohli byť svedkami druhého slovenského panovníka, nekorunovaného kráľa, prvého prezidenta Slovenskej republiky Msgr. Dr. Jozefa Tisu. Slava Dr. Jozefa Tisu porastie časom. Ošklivé predstavený svetú zahraničnej verejnosti prejaví svoj charakter veľkého náčasového bojovníka za slobodu, demokraciu a národnú samostatnosť, svoj európsky formát. Dr. Tiso, nepodplatný obhajca západnej civilizácie, vo svojom negatívnom postojí ku komunizmu predišiel svoj čas. Máme ho stále pred sebou, ako by žil, ako by sa pohyboval medzi ľuďmi a pôsobil niekde v susedstve. Dr. Tiso, reprezentatívny národný spôsob, mal prekrásny zrak, hlboký a čistý, zahľadený do vekov, do nových pokolení, čo ho obstarávajú, mčeni, sŕední posly, svym ratické, pekné sŕyžované biely ruky, ktoré symbolizujú celú jeho činnosť. Z jeho zjavu sáladá energiu, rozhodnosť a hojnosť. Kto ho videl raz, dva razy, bol presvedčený, že prezidentost mu vymerala vysoký vek a Dr. Tiso má dlho spravovať slovenské politické esary a celonárodné nariedovanie. Bol úprimný a prirodzený. Ak niekoho možno pokladati za demokrata, bol to nesporne Dr.

Čelo 3.
Slovenský oslobodzovací výbor
Atlantický pakt
Dni sŕady a vŕady
Vyznanie
Slovenskí evanjelici a náš mozog
České legendy
Práca za slovenskú nezávislosť
Miesto Benesia Masaryk
Veľký rozliti
Z domova — Z emigrácie

Collegium Carolinum
6. NBS

Noviny exilových organizácií pripravili čitateľom na svojich stránkach príležitostné básne venované popravenému prezidentovi

Historik Milan S. Ďurica so svojou biografiou Jozefa Tisa, ktorej text vznikol v talianskom exile. Ďurica v nej rozvíja príbeh v kultotvornej línii a pokračovanie životopisu z roku 2006 uzatvára diskusiou o blahorečení.

3.

V PONOVBROVOM
RINGU

DIVOKÉ DEVÄŤDESIATE

Kultúrny konflikt o Jozefa Tisa a Slovenský štát v mladej demokracii

Kolaps komunistického režimu predstavoval pre spoločnosť v Československu nádej. Bývalí aktéri moci dúfali, že nežný charakter spoločensko-politických zmien im umožní vyhnúť sa Ceaușescovmu osudu a trestnému stíhaniu. Najväčšia časť verejnosti sa euforicky nadchýnala myšlienkou slobody, možnosti cestovania a postupného zlepšovania životnej úrovne, v ktorej východný blok za Západom podstatne zaostával. Malá, no nie zanedbateľná zložka spoločnosti sa nádejala, že postsocialistická transformácia povedie k rozpadu spoločnej federácie, vzniku samostatného Slovenska a návratu ducha ľudáckeho režimu.

Navrátiť sa exulanti i domáci podporovatelia po vojne zakázanej HSLS videli v obnovení pluralitnej demokracie vhodný prostriedok, ako pod heslom boja proti deformáciám a prehodenia histórie spoločnosti sugestívne posúvať ľudácku verziu udalostí. „*Národ má len jednu identitu, jednu štátnosť a jedny dejiny,*“ vyhlásil rezolútne vo svojom príhovore Bartolomej Kunc, spoluorganizátor seminára *Dies ater – Nešťastný deň 29. august 1944 z augusta 1993*, kde o SNP nepadlo jediné pozitívne slovo. Kunc tvrdil, že Slovákom a Slovenkám sú „ich dejiny“ systematicky upierané „cudzími pánmi“ (najmä marxistami a Čechmi) a prostredníctvom toho je podkopávané „národné sebavedomie“. ²²⁹ Seminár konaný v bratislavskom Istropolise bol súčasťou prebiehajúcej vášnivej konfrontácie o (re)interpretáciu slovenských dejín, najmä obdobia rokov 1938 – 1945.

Jozef Jablonický, ktorý patril začiatkom 90. rokov ako historik odboja proskribovaný normalizačným režimom k rešpektovaným spo-

229 KUNC, Bartolomej. *Národ má len jedny dejiny*. In BIELIK, Peter, KUNC, Bartolomej, MULÍK, Peter (eds.). *Dies ater – Nešťastný deň 29. august 1944*. Bratislava : Erbo, 1994, s. 4.

ločenským a vedeckým autoritám, zhodnotil rysujúci sa kultúrny konflikt o Slovenský štát takto: „Začal sa úporný zápas o taký obraz Slovenska, v ktorom by mal Tiso miesto mučeníka a národného martýra a Slovenské národné povstanie by bolo tragickou a protislovenskou udalosťou.“²³⁰ Za spúšťač celospoločenskej dišputy označil odhalenie pamätnej tabule Jozefovi Tisovi v Bánovciach nad Bebravou 8. júla 1990, na čo po počiatočnom váhaní reagovali aj domáci profesionálni historici.²³¹ Inštalovanie tabule na priechlí bývalej učiteľskej akadémie, ktorú posvätil nitriansky sídelný biskup Ján Chryzostom Korec, znamenalo prekročenie červenej čiary.²³² Udalosť vyvolala pobúrenie na najvyššej úrovni. Protesty vlády Českej a Slovenskej federatívnej republiky (ČSFR) proti takejto forme uctenia si Tisovej osobnosti sa však míňali účinku – samotný akt ani text na tabuli žiaden zákon neporušovali. Aj keď z právneho hľadiska nebolo možné proti tabuli akokoľvek zakročiť, kauza zmobilizovala občianske spektrum spoločnosti a, takpovediac, ho postavila „do pozoru“. V mene demokracie a slobody slova a pod heslom „odhaľovania zatajovaného“ či „zamlčovaného“ sa začali Slovenskom šíriť tendencie usilujúce sa rehabilitovať ľudácky režim a presadiť exulantský kult Jozefa Tisa do kolektívnej pamäti i učebníc dejepisu. Miera ich diseminácie bola taká intenzívna, že Ľubomír Lipták v rozhovore pre *Kultúrny život* polorezignovane skonštatoval: „Teraz sa publikuje hocičo [...]. Na všetko nie je historik schopný reagovať.“²³³

Podhubie revizionizmu vznikalo už pred zrútením komunistického mocenského monopolu. V lete 1989 na Slovensko prvýkrát po dlhoročnom pobyte v exile zavítal Milan S. Ďurica, ktorý v Bratislave na pozvanie Matice slovenskej predniesol svoju prvú verejnú prednášku. Neskôr, ako uviedol sám Ďurica, v úsilí „priblížiť Slovákom čo najobjektívnejší obraz slovenských dejín“ pokračoval spoločne s Františkom Vnukom. Promované „otváranie trinástej komnaty“ vyznievalo pútavo až magicky. Prednášky organizované Maticou, vysokými

230 JABLONICKÝ, Jozef. *Glosy o historiografii SNP. Zneužívanie a falšovanie dejín SNP*. Bratislava : NVK International, 1994, s. 143.

231 JABLONICKÝ, *Glosy o historiografii SNP*, s. 144-145.

232 Negatívne reakcie na akciu sumarizuje napr. MRVA, Ivan. Jozef Tiso vo verejnom priestore. Zápas o bánovskú tabuľu v roku 1990. In LACKO, Dr. *Jozef Tiso v pamäti národa*, s. 123-132.

233 Zneužitý dejiny. In *Kultúrny život*, roč. 24, 30. 8. 1990, č. 20, s. 8.

školami i kresťanskými a národne orientovanými politickými stranami zaznamenávali pozitívne ohlasy.²³⁴ Po „utajovanej histórii“ bol dopyt. Knihy uvádzané na trh pod touto marketingovou značkou sľubovali perspektívu vysokých predajov.²³⁵ Aura v zahraničí pôsobiacich odborníkov, ktorí prišli do vlasti po desaťročiach vynúteného života v exile zmyť ideologické nánosy z dejín a povedať „skutočnú históriu“, bola pre mnohých pôsobivá.

Lenže čaro nepoznaného, s ktorým sa Ďurica, Vnuk a z úzadia aj poslední žijúci vyššie postavení protagonisti HSLS (Jozef M. Kirschbaum, Pavol Čarnogurský, Štefan Polakovič) hlásili začiatkom 90. rokov o slovo, poznanie v skutočnosti nijako zásadne neposúvalo. Domáca prednovembrová historiografia napriek všetkým svojim limitom spracovala základnú faktografickú líniu týkajúcu sa Slovenského štátu na veľmi solídnej úrovni. Už skôr spomínané diela zo 60. rokov, na dobu svojho vzniku kvalitné práce z tzv. normalizačného obdobia od Antona Hrnka, Václava Štefanského či Jozefa Klimka po novembri 1989 doplnili diela dodnes považované za tzv. základnú literatúru – z politických dôvodov nevydané *Povstanie bez legiend* (1990) od Jozefa Jablonického, *Po stopách tragédie* (1991) a *Slovenský štát* (1992) od Ivana Kamenca, *Hra o Slovensko* (1991) od Ladislava Deáka, *Židia v slovenskom štáte* (1992) od Ladislava Lipschera a mnohé iné.

V roku 1992 vyšiel na Slovensku prvý z dvoch plánovaných zväzkov Ďuricovej biografie Jozefa Tisa, mapujúci obdobie jeho života do roku 1939,²³⁶ podstatne rozširujúci prehľadové brožúry *Historický odkaz dr. Jozefa Tisu* vydané v Lakewoode a Padove v roku 1987. Životopis pozitívne posunul poznanie niektorých menej známych detailov Tisovej kariéry a pokúsil sa preniknúť do jeho mentálnych obzorov. Napriek objektívnej absencii domácich archívnych prameňov išlo v danej dobe o prínosnú publikáciu, ktorá dokonca svoju dejovú líniu nepodriaďovala martýrskemu kultu, čo však vyplývalo z jej časo-

234 Potrebujeme objektívny obraz slovenských dejín. In *Koridor – denník pre Slovensko*, roč. 1, 19. 8. 1992, č. 141, s. 1.

235 Napríklad kniha spomienok obžalobcu Antona Rašlu a obhajcu Ernesta Žabkaya z Tisovho procesu vyšla v náklade 50 000 kusov. JABLONICKÝ, *Glosy o historiografii SNP*, s. 144.

236 Ako uvádza Milan S. Ďurica, prvý náklad knihy v slovenčine vyšiel už na jar 1989 v Taliansku. Publikácia bola primárne určená pre krajanov v exile, časť sa však po roku 1990 dostala aj na Slovensko. Vydanie z roku 1992 edične zabezpečovala Matica slovenská. ĎURICA, *Jozef Tiso 1887 – 1947*, s. 11.

vého ohraničenia. Ocenil ju aj Jozef M. Kirschbaum, s ktorým Milan S. Ďurica zostával v korešpondenčnom kontakte. V liste z 20. apríla 1990 Ďuricovi pochvalne písal: „*Mimoriadne ma potešila aj pre svoj obsah a formu, ale aj preto, že vyšla teraz, keď sa národ prebúdzá akoby zo zlej noci, v ktorej mu režim vyše 40 rokov luhal o všetkom, zlomyseľne a v ideologickej nenávisli a neznášateľnosti.*“²³⁷

Kirschbaum sa ako funkcionár Svetového kongresu Slovákov snažil vplývať na osobnosti Novembra, ktoré formovali slovenskú politiku aj po roku 1989, dúfajúc, že ich presvedčí o správnosti línie za štátnu samostatnosť. Na jeho sklamanie však rozhovory s Jánom Čarnogurským ani Milanom Kňažkom počas ich pracovného výjazdu v Kanade nedopadli podľa očakávaní.²³⁸ Ľudáckym exulantom sa predstaviteľov Kresťanskodemokratického hnutia (KDH) a Verejnosti proti násiliu (VPN) nielenže nepodarilo presvedčiť, aby presedlali na politiku nezávislosti, ale ani získať si ich na svoju stranu v otázke historického revizionizmu. „*Nuž, naozaj je tam iný národ, než o akom sme písali, rečnili a podľa logiky očakávali,*“ písal zronene Kirschbaum Ďuricovi v liste z 8. decembra 1990, reagujúc na výsledok Slovenskej národnej strany (SNS) v komunálnych voľbách i júnové voľby do SNR a Federálneho zhromaždenia.²³⁹ SNS, presadzujúca ako jediná z relevantných strán líniu samostatnosti, síce vo voľbách do SNR dosiahla rekordné percento hlasov vo svojej novodobej histórii (13,94 %), no v poradí skončila až tretia v závese za VPN (29,35 %) a KDH (19,21 %).²⁴⁰ Zároveň ako jediná zo silnejších politických subjektov vytvárala určitý priestor na oživovanie Tisovho kultu, napríklad v novinách *Slovenský národ*. Ako podotkol historik Jan Rychlík, intelektuálna elita SNS aj KDH si uvedomovala možnú medzinárodnú izoláciu Slovenska, ak by sa jeho vláda prihlásila k odkazu Slovenského štátu. Niektorí poslanci a aktivisti SNS, ako napríklad spomínaný historik Anton Hrnko, síce kritizovali Československo a razili independentistickú líniu, no zároveň dokázali byť k ľudáckemu režimu z rokov 1939 – 1945

237 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 12, inv. č. 289. List Jozefa M. Kirschbauma adresovaný Milanovi S. Ďuricovi, 20. 4. 1990.

238 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 12, inv. č. 289. List Jozefa M. Kirschbauma adresovaný Milanovi S. Ďuricovi, 20. 4. 1990.

239 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 12, inv. č. 289. List Jozefa M. Kirschbauma adresovaný Milanovi S. Ďuricovi, 8. 12. 1990.

240 Kompletne výsledky volieb dostupné online: https://volby.statistics.sk/nrsr/snr1990/volby90_s/php90.htm.

aj kritickí, pozitívne sa stavali k SNP a podporovali vyhlásenie 29. augusta za štátny sviatok.²⁴¹

Mnohí podporovatelia SNS a marginálnych, otvorene neofúďacích strán však hnutie za samostatnosť v období ČSFR vnímali ako hnutie za *obnovenie* slovenskej štátnosti s priamou nadväznosťou na tú z rokov 1939 – 1945. Hrozbu druhého rozpadu spoločného česko-slovenského štátu v 20. storočí si uvedomoval aj Václav Havel. V symbolický deň 14. marec 1991 v Bratislave osobnou účasťou podporil manifestáciu za jednotu Českej republiky a Slovenskej republiky v rámci federácie, kde zdôraznil, že zachovanie ČSFR je vôľou väčšiny spoločnosti a ide o životaschopnú cestu. „*Bůh se na nás dívá a já doufám, že ho nebudeme muset za několik let prosit o odpuštění,*“ zakončil svoju emotívnu reč pred tým, než jeho automobil pri prejazde mestom napadol rozvášnený dav paralelne sa konajúcej druhej demonštrácie za slovenský štát.²⁴²

Pre „hlučnú menšinu“, ako Havel nazval prívržencov samostatnosti, boli udalosti 14. marca 1991 povestným „vetrom zmeny“. Bratislavská manifestácia za samostatné Slovensko predstavovala ešte pompéznejšie vyjadrenie vôle nacionalistického spektra spoločnosti než celonárodná spomienka na Andreja Hlinku v Ružomberku z 25. – 26. augusta 1990. Pietna spomienka na predsedu HSLS sa vtedy hlavnému usporiadateľovi – ružomerskej organizácii KDĽ – úplne vymkla spod kontroly a zmenila sa prakticky na manifestáciu za samostatnosť, ktorej hlavnou „hviezdou“ sa stal vopred neohlásený rečník Vítázoslav Moric.²⁴³ Z národného pohybu bol nadšený aj Jozef M. Kirschbaum. Po volebných nezdaroch SNS preňho udalosti 14. marca 1991 signalizovali obrat. Ďuricovi nadšene písal: „*Dnes je pre nás významný deň a tak sa zdá, že si to uvedomili aj doma a máte na tom spolu s Ferkom Vnukom nemalú zásluhu svojimi prednáškami.*“²⁴⁴

Kirschbaumove slová len potvrdzujú tézu, že exulanti ideovo spriaznení s HSLS reflektovali konečný cieľ národnárskej politiky

241 RYCHLÍK, Jan. *Rozdělení Česko-Slovenska 1989 – 1992*. Praha : Vyšehrad, 2012, s. 126.

242 Projev ke slovenskému národu. In HAVEL, Václav. *Vážení občané. Projevy července 1990 – červenec 1992*. Praha : Lidové noviny, 1992, s. 65-67.

243 BENČÍK, Ján. Urážka pamiatky Andreja Hlinku. In *Ružomerský hlas*, roč. 1 (3), 4. 9. 1990, č. 13, s. 1.

244 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 12, inv. č. 289. List Jozefa M. Kirschbaumu adresovaný Milanovi S. Ďuricovi, 14. 3. 1991.

ako reinkarnáciu ich životného diela. Priamemu angažovaniu v politike sa však vyhýbali a Tisovu obhajobu artikulovali z pragmatických dôvodov veľmi decentne. Kirschbaum sa zdôveril, že hoci odsudzujúci rozsudok Ľudového súdu z roku 1948 mu bol v lete 1991 anulovaný, na sympóziu o Jozefovi Tisovi v Častej-Papierničke cestoval s obavami zo zatknutia – v diskusii vystupoval opatrnícky, ako sám povedal, „*krotil svoju výbojnosť*“, no konfrontáciu s domácimi historikmi považoval za hodnotovú otázku, pretože išlo „*o pravdu a česť p. prezidenta*“.²⁴⁵

Sympóziu organizované 5. – 7. mája 1992 pod záštitou historika a vtedajšieho podpredsedu SNR za VPN Milana Zemka bolo prvým i posledným širokým spoločným fórom domácich a exilových historikov zaoberajúcich sa Slovenským štátom. Vo výstupe sympózia – zborníka príspevkov o najrôznejších aspektoch života a pôsobenia Jozefa Tisa – síce exiloví historici dokázali udržať kultúru základných vedeckých štandardov, no už toto podujatie ukázalo, že žiadna spolupráca sa pre diametrálne odlišné východiská nebuďde konať. Kým na Slovensku inštitucionalizovaní historici, ktorí sa pred novembrom 1989 autorsky podieľali na tvorbe prác písaných v marxistickom duchu, sa diskusii o analyticko-kritickom prehodnocovaní a novom konceptualizovaní dejín Slovenského štátu a Jozefa Tisa nebránili, exiloví historici si pod *prehodnotením* predstavovali prijatie ich východísk a obrazov o Tisovi smerujúcich k podpore kultotvorných naratívov. Na zjazde Slovenskej historickej spoločnosti v Trenčíne roku 1996 Ľubomír Lipták upozornil na „*militantné tendencie*“ v historiografii, prejavujúce sa triedením historikov na „*národných*“ a „*tých druhých*“.²⁴⁶ Keď Liptákovo konštatovanie vzťahujeme na historiografiu o Tisovi, ako ústredný problém sa javil spôsob komunikácie. Ostrý konfrontačný jazyk exilových historikov, ktorí sa nedokázali povzniesť nad limity (auto)cenzúrneho prostredia pred rokom 1989 a svojim kolegom pôsobiacim na Slovensku nedokázali priznať žiadne zásluhy, generoval rovnako ostrú odpoveď. Pri takto nastavenom tóne komunikácie neexistoval priestor na zblíženie, nehovoriac o konštruktívnej spolupráci.

245 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 12, inv. č. 289. List Jozefa M. Kirschbauma adresovaný Milanovi S. Ďuricovi, 26. 7. 1992.

246 Čo sú slovenské dejiny? Konflikt politiky a vedy. In LIPTÁK, Ľubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii*. Bratislava : Kalligram, 1999, s. 264-265.

Konflikt kulminoval počas roku 1997 po druhom vydaní Ďuricovho kalendária *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Keby išlo o publikáciu určenú do bežnej knižnej distribúcie, reakcie na ňu by boli pravdepodobne kritické, no nepochybne by sa okolo nej nerozpútala kauza zasahujúca najvyššie poschodia politiky. Ministerstvo školstva Slovenskej republiky vedené nominantkou SNS Evou Slavkovskou dodalo druhému vydaniu svoju záštitu a rozposlalo ho po školách v celej krajine ako účelovú publikáciu. Náklady spojené s vydaním *Dejín Slovenska a Slovákov* v náklade závratných 90 000 kusov navyše hradil projekt programu PHARE²⁴⁷ dotovaný Európskou úniou, ktorá zo svojej podstaty bojuje proti nacionalistickým výkladom histórie a, naopak, podporuje osvetu o nedemokratických režimoch.

Problémom bol práve Ďuricov nevyvážený prístup k hodnoteniu obdobia rokov 1938 - 1945. Okrem značnej disproporcie oproti zvyšným epochám (šesťapolročnej ľudáckej vláde venoval až 69 z 274 strán zachytávajúcich temer dvetisícročný vývoj) kritika profesorovi Padovskej univerzity vyčítala faktografické chyby, avšak najmä odborne nevyvážený prístup k hodnoteniu Tisovho režimu. Vôbec najpodrobnejšiu oponentúru *Dejín Slovenska a Slovákov* predostreli pracovníci Historického ústavu Slovenskej akadémie vied (HÚ SAV) vo svojom *Stanovisku*. Pracovníci HÚ SAV poukázali na špekulatívne formulácie, ktorými Ďurica zámerne zľahčoval politickú zodpovednosť Jozefa Tisa, čo korešpondovalo so stratégiou jeho kultotvorcov. Ďurica napríklad vykresľoval holokaust slovenských Židov ako záležitosť čisto v gescii Nemecka, Tisovu rolu v jeho kontexte redukuje na „dobrodinctvo“ v súvislosti s udeľovaním výnimiek spod protizidovskej legislatívy a manipulatívne tvrdí, že Tiso tzv. Židovský kódex nepodpísal. Zároveň však neuvádza Tisove početné protizidovské prejavy a ani skutočnosť, že na podpisovanie kódexu ako nariadenia s mocou zákona vydaného vládou nemal žiaden právny dôvod.²⁴⁸ Kompozícia kalendária celkovo navodzuje dojem, že Jozef Tiso bol v podstate protinacistickým odbojárrom a záchrancrom Židov, čo je v príkrom rozpore s realitou. Ide o konštrukty

247 Spor o Ďuricovu knihu. In KAMENEC, Ivan. *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 304.

248 Cit. podľa ĎURICA, Milan S. *Priblížiť sa k pravde*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998, s. 58.

pochádzajúce už z Ďuricových starších prác, ktoré sa v mýtickom rezervoári Tisovho kultu ustálili ako jedny z najčastejšie využívaných obranárskych argumentov.

Ďurica na námietky pracovníkov HÚ SAV reagoval vydaním brožúry *Priblížiť sa k pravde*, doplnenú v ďalších vydaniach aj o dokumentárnu časť mapujúcu celú kauzu spoločne s prílohami, medzi ktorými dominujú podporné listy, recenzie, články a rozhovory. Na Ďuricovu obhajobu sa postavila Kresťansko-sociálna únia, nástupníčka bývalého Slovenského kresťansko-demokratického hnutia, za ktoré v roku 1992 do SNR neúspešne kandidoval aj František Vnuk.²⁴⁹ Táto odštiepenecká nacionalistická frakcia KDĽH dňa 24. septembra 1997 zorganizovala konferenciu so zámerom obhajoby stanovísk knihy,²⁵⁰ no verejný tlak bol napokon silnejší. Nezabrala ani neskrývaná podpora predstaviteľov rímskokatolíckej cirkvi a Hnutia za demokratické Slovensko (HZDS), o čom ešte bude reč v záverečnej podkapitole. Hrádza odbornej kritiky, hlasov občianskeho sektora a Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov (SZPB)²⁵¹ zabránila preliatiu naratívov Tisovho kultu do výučby dejepisu na školách, ako aj ich širšiemu spoločenskému akceptovaniu.

Dajme poslednýkrát slovo korešpondencii dvoch priateľov na linke medzi kanadským Willowdale a talianskym Abano Terme. Na Milana S. Ďuricu výsledok kauzy mimoriadne doľahol. V liste z Vianoc 1997 si Kirschbaumovi doslova vylial nahromadený bôľ. Stiahnutie svojich *Dejín Slovenska a Slovákov* z obehu pripisoval „*dôkladne plánovanej predvolebnej stratégii síl, ktoré sa snažia zmocniť štátu a postupne*

249 Pre Slovensko je dnes najpotrebnejšia suverenita. In *Slovenský národ*, roč. 3, 23. 6. 1992, č. 25, s. 1.

250 Spor o Ďuricovu knihu, s. 301.

251 Predseda SZPB Ján Husák sa spoločne s tajomníkom Vladimírom Babničom v mene 50 tisícovej základne organizácie obrátili priamo na ministerku Slavkovskú listom, v ktorom ju žiadali vyradiť distribuovanú Ďuricovu knihu zo všetkých škôl a zaslať im aj analýzu pracovníkov HÚ SAV. Tento krok argumentovali tvrdením, že „*je to jednoznačne a neodškriepiteľne pseudovedecká, neodborná kniha, ktorá vnáša do slovenskej spoločnosti a najmä do myslenia mladej generácie dávno prekonanú konfesijnú nenávisť a jednostrannosť, infikuje ich nepriateľstvom voči susednému českému národu a štátu. Za rovnako závažný zámerný nedostatok treba pokladať obhajobu a glorifikáciu vojnovnej Slovenskej republiky a jej čelných predstaviteľov, cynicky a neeticky podávaný falošný obraz o holocauste slovenských Židov, zamlčujú základné fakty a v podstate vlastne nehoráznym spôsobom obhajujú túto strašnú tragédiu [...]*“. Pozri: SZPB žiada stiahnuť knihu M. Ďuricu zo škôl: Pravdu nemožno naťahovať na škrepec. In *Bojovník*, roč. 42, 29. 5. 1997, č. 11, s. 1-2.

odstrániť jeho suverenitu“.²⁵² Nebolo to prvýkrát, čo sa nechal uniesť pocitmi – v roku 1990 sa bez uvedenia dôkazov domnieval, že jedno z bratislavských vydavateľstiev „v neslovenských rukách“ a pod údajným vplyvom komisie Československej akadémie vied chcelo za veľký honorár odkúpiť autorské práva na vydanie prvého zväzku Tisovej biografie a následne znemožňovať jeho publikovanie na Slovensku.²⁵³

V súvislosti s kauzou učebnej príručky sa sťažoval na nedostatok cirkevných elít, ktoré by pomohli tento vývoj zvrátiť a zo svojej osobnej prehry vinil politicky nedostatočne vyspelú spoločnosť – samozrejme, v rámci toho, ako vyspelosť chápal Ďurica. „*Naša slovenská bieda je, že masy národa už prakticky necítia národne slovensky, lebo dlhoročné injekcie proletárskeho internacionalizmu teraz iba nahrádzajú a zosilňujú ešte rafinovanejšie injekcie masovokomunikačných prostriedkov svojou propagandou západného svetoobčianstva, morálneho nihilizmu a bezuzdného zhonu po ‚dolároch‘, ktoré sa na Slovensko sypú z rezerv duchovných vrahov národov a kresťanstva,*“ ponosoval sa. Ako však dodal, „*nedávam sa znechutiť, aby som pokračoval robiť pre ten náš čudný národ, na čo mi sily stačia, kým Pán Boh dovoľí*“.²⁵⁴

V roku 1998 ho však entuziazmus úplne opustil. V blížiacich sa parlamentných voľbách šípil Mečiarovu porážku a tým pádom aj koniec koalícnej spolupráce HZDS a SNS – dvoch strán, ktoré sa ho v zápase o Tisov kult otvorene zastali. Ďurica sa (opäť neodôvodnene a nepodložene) obával, že po prípadnom víťazstve Slovenskej demokratickej koalície Slovenská republika skončí v konfederácii s Českou republikou, čím príde o ťažko nadobudnutú suverenitu.²⁵⁵ Prechod HZDS a SNS do opozície vnímal ako znak politického analfabetizmu slovenskej spoločnosti, ktorá nedokáže rozlíšiť, čo je pre ňu dobré: „*Ak po takmer desiatich rokoch drvivá väčšina slovenských občanov odovzdala do rúk nostalgických zoskupení nevráživcov národa a jeho štátnosti prakticky totálnu moc – čo sa ešte v novších dejinách nikde nestalo –, to zna-*

252 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 12, inv. č. 289. List Milana S. Ďuricu adresovaný Jozefovi M. Kirschbaumovi, Vianoce 1997.

253 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 12, inv. č. 289. List Milana S. Ďuricu adresovaný Jozefovi M. Kirschbaumovi, 25. 11. 1990.

254 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 12, inv. č. 289. List Milana S. Ďuricu adresovaný Jozefovi M. Kirschbaumovi, Vianoce 1997.

255 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 12, inv. č. 289. List Milana S. Ďuricu adresovaný Jozefovi M. Kirschbaumovi, 19. 3. 1998.

mená, že ten národ z politického hľadiska je nezodpovedný alebo patologicky zaťažený.“ Vo svetle Dzurindovej malej politickej revolúcie roku 1998 a s ňou spojeného obratu Slovenska od nacionalistického autokratizmu k euroatlantickej ceste sa známy archeológ Belo Polla Ďuricu pýtal, či sú Slováci vôbec národom.²⁵⁶

Sklamanie nacionalistickej scény bolo obrovské. Kult Jozefa Tisa a mýtizovaná reflexia Slovenského štátu nikdy potom nezažili takú renesanciu ako práve v 90. rokoch. Hoci Ďuricovej tvorbe býva často zazlievaný podiel na šírení mýtov, jedna vec je nesporná – žiaden iný historik na Slovensku doposiaľ nevyvolal takú rozsiahlu celospoločenskú debatu o histórii, ktorá mala v konečnom dôsledku pozitívny vplyv na stimulovanie historického výskumu. Vďaka tomu, že Ďurica vo svojej produkcii zrecykloval mýty tvoriace Tisov kult, ako odpoveď vznikol medzi bádateľmi strednej i mladšej generácie nebývalý koncentrovaný záujem o štúdium režimových štruktúr, čo v porovnaní s až prílišným dôrazom kladeným na odboj pred rokom 1989 predstavovalo zásadnú zmenu. Výsledky výskumu nielenže potvrdili neudržateľnosť mýtotvorných konštruktov, ale predznamenovali aj paradigmatický obrat vnímania Jozefa Tisa v krajných polohách *vojnový zločinec verzus svätec*. To, čo načala rozsiahla životopisná esej Ivana Kamenca *Tragédia politika, kňaza a človeka* vydaná v roku 1998 v nadväznosti na spomínané horúce konfrontácie, v roku 2018 dovŕšil slovenský preklad biografie amerického historika Jamesa M. Warda *Jozef Tiso: Kňaz, politik, kolaborant*.

Ani posun v poznaní a hodnoteniach Tisovho miesta v moderných slovenských a európskych dejinách od začiatku 90. rokov niektoré politické zoskupenia na Slovensku neprinútil prejsť po vzore SNS na pragmatickú líniu. Po vnútorných konfliktoch sa práve z vnútra SNS v júni 1990 odtrhlo ultraradikálne krídlo vedené Stanislavom Pánisom, ktoré založilo novú platformu – Slovenskú národnú jednotu (SNJ)²⁵⁷, stojacu podľa Jana Rychlíka „*plne na ľudácko-gardistických pozíciách*“. Spoločne s ďalšími marginálnymi hnutiami ako Kresťansko-sociálna únia, Strana národného zjednotenia Slovákov,

256 SNA Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 12, inv. č. 289. List Milana S. Ďuricu adresovaný Jozefovi M. Kirschbaumovi, Advent 1999.

257 KUPKA, Petr, LARYŠ, Martin, SMOLÍK, Josef. *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy: Slovensko, Polsko, Ukrajina, Bělorusko, Rusko*. Brno : Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 37.

Hnutie za oslobodenie Slovenska či Slovenská ľudová strana nadväzovala na „najhoršie tradície antisemitizmu a čechofóbie gardistického krídla HSĽS v rokoch 1939 – 1945“, čo platilo hlavne o posledných dvoch menovaných subjektoch.²⁵⁸

Krátko vychádzajúce periodikum SNJ *Slovák a národná jednota* publikovalo už vo svojom prvom čísle ciele, s ktorými vyrukovalo na manifestácii 14. marca 1991. Okrem iných medzi ne patrilo „uskutočniť objektívne zhodnotenie obdobia prvej Slovenskej republiky“, „započať revíziu súdneho procesu s prezidentom Slovenskej republiky Msgr. Dr. Jozefom Tisom“, premenovať Námestie SNP v Bratislave na Námestie Andreja Hlinku a vyhlásiť 14. marec za štátny sviatok Slovenskej republiky.²⁵⁹ Noviny vychádzajúce so záhlavím graficky odkopírovaným od *Slováka* historickej HSĽS a s heslom „Verní sebe – svorne napred“ boli priam výstavou tých najbizarnejších konštruktov stvorených mýtizovanou reflexiou Jozefa Tisa a Slovenského štátu.

Slovenskej národnej jednote v tom zdatne sekundovala SĽS, zaregistrovaná 5. apríla 1990. SĽS, považujúca sa za „pokračovateľku politiky Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a realizátorku politickej vôle slovenského národa“,²⁶⁰ podobne ako SNJ plagiovala grafický vzhľad druhého niekdajšieho ľudáckeho denníka *Slovenská pravda*. Na zjednocovacom zjazde s rovnako mimoparlamentným a periférnym Hnutím za nezávislé Slovensko 28. septembra 1991 strana vydala *Ohlas k slovenskému národu a obyvateľom Slovenskej republiky*, ktorého podstatnú časť tvorili historizujúce meditácie. „Nech nás nikto nenapadá, nech nám nikto negrobiani, nech nás nikto nešpiní, rovnako nech nikto nešpiní pamiatku nášho prvého prezidenta Slovenskej republiky, Dr. JOZEFA TISA, vinniac ho z fašizmu a kto vie ešte z akých zločinov. TISO NEBOL ZLOČINEC, TISO BOL CHARAKTERNÝ ČLOVEK, ktorého slová sa píšu veľkými písmenami [...]. Preto odmietame všetky akékoľvek ohováračky prezidenta Dr. JOZEFA TISU z kolaborácie a z fašizmu. [...] Nič skvelejšieho, nič príťažlivejšieho nemali a nezažili Slováci v celej svojej dohľadnej histórii.“ Zároveň SĽS, podobne ako iné kryptoľudácke hnutia mentálne žijú-

258 RYCHLÍK, *Rozdělení Česko-Slovenska*, s. 151-152.

259 Memorandum účastníkov celonárodnej oslavy 52. výročia vyhlásenia samostatnej Slovenskej republiky dňa 14. marca 1991 v Bratislave. In *Slovák a národná jednota*, roč. 1, 1991, č. 1, s. 1.

260 Pozdravuje Vás Slovenská pravda. In *Slovenská pravda*, roč. 1 (14), 18. 12. 1991, č. 1, s. 1.

ce hlboko v idealizovanej minulosti, požadovala revíziu Tisovho procesu, dôvodiac, že jeho jediným zločinom bolo, „že miloval slovenský národ a že ho zachránil pred potupným roztrhaním, ako bezbrannej koristi, pažravými susedmi“.²⁶¹

Slovenská pravda vytvárala na svojich stránkach reklamný priestor pre spolok Priatelia Jozefa Tisu, ktorý ponúkal na predaj publikácie propagujúce prezidentov kult, ako napríklad *Spomienky a svedectvo – „tú skutočnú, nesaľšovanú a objektívnu pravdu“* od jeho osobného tajomníka Karola Murína, zborník *Aj dnešný svet má veľkých ľudí: Slovenský rodolub Dr. Jozef Tiso*, dva diely Ďuricovej biografie Jozefa Tisa či zväzky tzv. *Bielej knihy* od Ferdinanda Ďurčanského.²⁶² Na polokruhle 45. výročie popravy *Slovenská pravda* vyšla na titulke s Tisovým portrétom a slovenským znakom, obohanými trňovou korunou.²⁶³ Slovenskú ľudovú stranu, pravidelne sa nostalgicky obhliadajúcou za Slovenským štátom, napokon pred júnovými voľbami do SNR roku 1992 otvorene podporil aj František Vnuk. Vnuk vyjadril ľudákom podporu s trpkým dôvetkom sklamania z KDH, ktorému vyčítal, že „namiesto toho, aby vyzdvihovalo zásluhy ľudáctva, očistilo jeho štít od nánosov lži a zlomyseľnosti a prihlásilo sa k jeho kresťansko-národno-sociálnemu odkazu, začalo sa od neho dištancovať“.²⁶⁴

Ani Vnukova podpora, ani mobilizačné kresby s národnými motívmi Ivana Pavliška publikované v *Slovenskej pravde* Slovenskej ľudovej strane nepomohli. Ľudáci sa v predvolebnom *Desatore* nedokázali odpútať od svojich historických vzorov, ktoré už nedokázali zburcovať voličov ako pred vyše polstoročím. Voliča zaprisahávali: „S ostatnými sviatkami budeš svätiť aj 14. marec 1939 ako deň, v ktorý Pán zachránil Tvoj národ z obklúčenia nepriateľov a dožičil mu samostatnosť [...]. Ostaníš verný odkazu národného obrodovania, počínajúc bernolákovcami cez štúrovcov, Moyzesa, Kuzmányho, Hlinku, Rázusa, Tisu, ako aj všetkých vlastencov, ktorí trpeli za zachovanie kresťanskej viery a národného povedomia v komunistických žalároch a na popraviškách.“ Ani preventívne vymedzenie

261 Ohlas k slovenskému národu a obyvateľom Slovenskej republiky. In *Slovenská pravda*, roč. 1 (14), 18. 12. 1991, č. 1, s. 4.

262 Vynikajúce životopisy dr. Jozefa Tisu na knižnom trhu. In *Slovenská pravda*, roč. 2 (15), február 1992, č. 6, s. 9.

263 *Slovenská pravda*, roč. 2 (15), 17. 4. 1992, č. 13, s. 1.

264 VNUK, František. Prečo nebudeme voliť KDH, ale SĽS. In *Slovenská pravda*, roč. 2 (15), 1. 5. 1992, č. 15, s. 7.

sa voči nacizmu a rasizmu²⁶⁵ či veľmi umiernené odpovede predsedu Jozefa Prokopa v predvolebnom rozhovore,²⁶⁶ kontrastujúce s Pánisovým radikalizmom, však zo SLS nedokázalo zotrieť nálepku strany sympatizujúcej s „temnými duchmi minulosti“. V období, keď verejnosť napäto očakávala víziu smerovania Slovenska do budúcnosti, to bolo primálo. Volebné vysvedčenie 0,30 % za získaných 9 129 hlasov²⁶⁷ vypovedá samo za seba.

Prihovárajúci a usmievajúci sa Andrej Hlinka, vyzývajúci v Pavliskovej perokresbe podporovateľov SLS, aby dali strane svoj hlas a nedali jej tak zahynúť,²⁶⁸ voliči nevyočuli. Novodobá SLS nezahynula. Ani v ďalších voľbách v nasledujúcich tridsiatich rokoch sa však nedokázala modernizovať a voličovi ponúknuť kresťansko-konzervatívny program očistený o mátoženie s Tisovým kultom, a tak iniciatívu chopili do rúk iné zoskupenia z krajne pravicovej politickej rodiny.²⁶⁹

265 Volebné desatoro Slovenskej ľudovej strany. In *Slovenská pravda*, roč. 2 (15), 15. 5. 1992, č. 17, s. 6.

266 Rozhovor s predsedom SLS p. PhDr. Jozefom Prokopom: Kto je a čo chce SLS a s čím ide do volieb? In *Slovenská pravda*, roč. 2 (15), 2. 6. 1992, č. 20, s. 4.

267 Dostupné online: <https://volby.statistics.sk/nrsr/snr1992/volby92s/pph92.htm>.

268 *Slovenská pravda*, roč. 2 (15), 22. 5. 1992, č. 18, s. 7.

269 Politologický termín zaviedol do používania holandský expert na krajnú pravicu Cas Mudde. Pozri napr. štúdiu MUDDE, Cas. The War of Words: Defining the Extreme Right Party Family. In *West European Politics*, vol. 19, 1996, issue 2, s. 225-248.

VZÝVANIE MŔTVÝCH ČIAS

Jozef Tiso ako metafora radikálnej pravice a neonacistov

Odmietnutie Ďuricových a Vnukových téz v „súboji historikov“ znamenalo oslabenie ich legitimacy v intelektuálnom a kriticky rozmyšľajúcom prostredí. Kto sa však nazdával, že tábor vyznávajúci Tisov kult kapituluje, veľmi sa mýlil. Vráťme sa k myšlienke z úvodu: mýty tvoriace kult sú postavené na predstavách, ktoré majú iracionálnu náplň. Odborné argumenty neberú do úvahy, pretože mýty stavajú na emócií, nie rozume.

V slovenskej spoločnosti bolo v druhej polovici 90. rokov aj po konci Mečiarovej vlády a stiahnutí sa exulantských historikov do defenzívy mimo akademické fórum dostatočne silné jadro aktivistov a politikov surfujúcich po národnej vlne. V roku 1998 vyšiel „medailón k 50. výročiu martýrskej smrti prezidenta Dr. Jozefa Tisu“ s poetickým názvom *S krivdou krutou na paténe* zo seminára zorganizovaného v predošlom roku pod záštitou Mestského úradu v Žiline. V zborníku dostal úvodné slovo primátor mesta a predseda SNS Ján Slota, ktorý sa na margo Tisovej popravy spred päťdesiatich rokov vyjadril, že išlo o „politickú vraždu“.²⁷⁰ Na 60. výročie prijatia autonómie Slovenskej krajiny sa Slota zasa na zhromaždení pred Katolíckym domom v Žiline vyslovil, že „skutočne obdivuje nášho proého prezidenta Dr. Jozefa Tisa“ a všetci politici po roku 1945 nevykonali pre slovenský národ „ani stotinu toho“, čo Jozef Tiso. V prejave dokonca vyzval na rehabilitáciu bývalého prezidenta. Úctou k Jozefovi Tisovi nešetřila ani podpredsedníčka SNS Anna Malíková. Tá sa spoločne s poslancami HZDS Augustínom Mariánom Húskom a Jánom Cuperom 14. marca 1998

270 SLOTA, Ján. Príhovor primátora mesta Žilina. In CHOVAN-REHÁK, Juraj (ed.). *S krivdou krutou na paténe. Dr. Jozef Tiso 1887 – 1947*. Žilina : Mestský úrad, 1998, s. 4.

zúčastnila omše celebrovanej arcibiskupom Jánom Sokolom.²⁷¹ Tiso dokonca istý čas na oficiálnej internetovej stránke Mládeže SNS figuroval v zozname „národných veľikánov“ spoločne s *Modlitbou za blahorečenie slovenského mučeníka Jozefa Tisa*.²⁷²

Hoci sa SNS profilovala ako radikálno-nacionalistická strana,²⁷³ historická politika spojená s Jozefom Tisom nikdy netvorila prioritnú zložku jej agendy.²⁷⁴ Národnári sporadickým tematizovaním Tisa radi priťahovali pozornosť časti voličov sympatizujúcich so Slovenským štátom, ich predstavitelia príležitostne šokovali publikum svojimi zhovievavými či až adoračnými postojmi k Tisovi, no „prekročiť Rubikon“ právnej alebo morálnej rehabilitácie si strana nikdy nedovolila. V čase vlády SNS v koalícii s HZDS a vtedajším suverénom politickej scény SMER-SD (2006 – 2010) rozvíroval hladinu svojimi výrokmi najmä národnáriky poslanec Jozef M. Rydlo, ktorý Tisa vyhodnotil ako „najväčšiu osobnosť slovenských dejín v 20. storočí“.²⁷⁵

Slovenskej národnej strane, obviňovanej tvrdým jadrom nacionalistickej scény z alibizmu a kolaborácie s ľavicovou stranou SMER-SD, už krátko predtým začala pomaly vykvitať priama konkurencia, netajaca sa obdivom k osobnosti Jozefa Tisa. Predseda SNS na ňu reagoval svojsky zosmiešňujúcim komentárom, prešpikovaným jeho typickým sarkazmom: „*Na týchto pomotaných mladých ľudí sa pozerám tak trochu z nadhľadu. Sú to proste blázni, ktorí si namýšľajú o sebe, že sú nejakou národnou avantgardou, ale v skutočnosti škodia národnej myšlienke. A s tým hlúpym napodobňovaním uniforiem niekdajších gárd sú ešte trápnejší a smiešni. Osobne si myslím, že tých tridsať alebo štyridsať šialencov,*

271 Cit. podľa FRANEK, Jaroslav. Slovensko 1998. Dostupné online: <https://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-1998/listopad-12/slovensko-1998/>.

272 Dostupné online: <https://www.sme.sk/c/3642024/slota-ficovi-a-meciarovi-som-doniesol-lasku.html>.

273 Vedenie SNS a jej ministri sa napríklad v septembri 1997 v bratislavskom Hoteli Forum stretli s predstaviteľmi krajne pravicového francúzskeho Národného frontu (*Front National*) na čele so Jeanom-Marie Le Penom, a to napriek nesúhlasu premiéra Vladimíra Mečiara. Predseda národnárov Slota dostal recipročne pozvánku na kongres Le Penovej strany konaný v Štrasburgu. Pozri: V. Mečiar vyzval ministrov za SNS, aby sa nestretli s J.-M. Le Penom. In *Národná obroda*, roč. 8, 23. 9. 1997, č. 218, s. 1; KUPKA, LARYŠ, SMOLÍK, *Krajní pravice*, s. 40-41.

274 V období česko-slovenskej federácie sa SNS vymedzovala predovšetkým proti Prahe, po vzniku samostatného Slovenska v roku 1993 preorientovala hlavné zacielenie svojej rétoriky na protimaďarský tón. KUPKA, LARYŠ, SMOLÍK, *Krajní pravice*, s. 36.

275 VAGOVIČ, Marek. Poslanec Rydlo: Tiso je najväčší Slovák 20. storočia. Dostupné online: <https://www.sme.sk/c/3137887/poslanec-rydlo-tiso-je-najvacsi-slovak-20-storocia.html>.

ktorí vytvořajú na Slovensku dojem niečoho zlého, by mali niekde odpratať. Možno niektorých z tých mladších do polepšovni a niektorých zo starších do psychiatrických ustanovizní.“²⁷⁶

Do politickej arény vstúpila Slovenská pospolitosť (SP), až do roku 2003 pomerne neznáme občianske združenie vekovo prevažne mladších ľudí, ktorých v skôr citovanom komentári spomínal Ján Slota. Dôležitý moment z hľadiska jej profilácie predstavovalo prevzatie funkcie vodcu Marianom Kotlebom, učiteľom informatiky na bansko-bystrickom športovom gymnáziu. Nacionalistická organizácia sa pod jeho vedením začala rýchlo radikalizovať.

SNS, poznačená roztržkou medzi Jánom Slotom a Annou Belousovou (rod. Malíkovou),²⁷⁷ už napriek účasti vo vláde s Robertom Ficom a Vladimírom Mečiarom vyčerpávala svoj potenciál. Rozkol v národnárskom tábore bol vodou na mlyn dovtedy nevýrazného ultranacionalizmu. Menšie hnutia ako Slovenská ľudová strana či Slovenská národná jednota, intenzívne promujúce Tisov kult, neboli schopné osloviť voličov. Ich percentuálne zisky v parlamentných voľbách začínali v novodobej histórii Slovenska vždy nulou pred desatinnou čiarkou.

Presadiť sa neskôr nepodarilo ani Slovenskému hnutiu obrody. To sa po prechode od umierneného národného konzervativizmu na radikálnejšie pozície v rámci novozaloženej politickej strany neúspešne pokúsilo vystupovať v línii tzv. Novej pravice, o ktorej si ešte povieme. Hnutie sa zviditeľnilo najmä každoročným organizovaním osláv slovenskej štátnosti v tzv. Panteóne slovenských dejateľov v Čakajovciach pri Nitre. V parku vedľa esteticky nie príliš vkusných sôch Ľudovíta Štúra, Milana Rastislava Štefánika, Andreja Hlinku, Martina Rázusa či Antona Bernoláka dostal miesto aj Jozef Tiso, až kým ho páchatelia v marci 2018 krátko pred plánovanými oslavami nerozpíli na dve časti a nepoliali červenou farbou.²⁷⁸

V porovnaní so Slovenskou pospolitosťou všetkým menším politickým hnutiam chýbala pridaná hodnota, rozdielový bod, ktorým by

276 Cit. podľa: <https://www.valka.cz/14355-Jozef-Tiso-ako-zive-politikum-5-cast>.

277 Turbulentný vzťah medzi Slotom a Belousovou vyústil do založenia Pravej Slovenskej národnej strany po tom, ako nová predsedníčka SNS nedovolila kandidovať osobám zo Slotovho okruhu v parlamentných voľbách v roku 2002. Ani jedna zo strán sa však nedostala do parlamentu, čo viedlo k opätovnému zlúčeniu v apríli 2005.

278 Dostupné online: <https://sho.sk/cakajovce-2018-utok-na-sochu-jozefa-tisa-spojil-slovakov-na-obranu-statnosti/>.

sa jedno od druhého dokázalo odlíšiť. Všetky viac či menej vzhladali k Slovenskému štátu, HSĽS a Jozefovi Tisovi, kritizovali politické pomery na Slovensku a ponúkali hmlistú víziu radikálnej zmeny, avšak rozdrobenosť a osobné spory medzi lídrami jednotlivých zoskupení boli brzdou akejkolvek zamýšľanej mobilizácie nacionalistických síl.

Vedenie SP zvolilo stratégiu priamočiareho šokovania verejnosti svojím nekonvenčným spôsobom vystupovania, čo bol do značnej miery vabank. Neonacistickú stigmú vehementne odmietalo, no zakódovanými znakmi v praktizovanej politickej kultúre organizácie – teda štýle odievania, rétorike, hlásanej ideológii a programe – sa usvedčovalo prakticky samo. Politologička Alena Kluknavská, ktorá analyzovala premeny prioritných tém Mariana Kotlebu, zhodnotila obdobie pred parlamentnými voľbami v roku 2006 ako vôbec jeho najradikálnejšie a najupnutejšie na mýtizovanú národnú históriu.²⁷⁹

Popri vyzdvihovaní národnoobrodeneckých dejateľov 19. storočia sa ústrednou modlou SP stal svojsky interpretovaný odkaz Andreja Hlinku, Jozefa Tisa a tým nepriamo aj celého ľudáckeho hnutia a Slovenského štátu. Po založení politickej strany Slovenská pospolitosť – Národná strana (SP-NS) v januári 2005 „kotlebovci“ s vyhlídkami na blížiacie sa parlamentné voľby o rok neskôr zostavili tzv. *Ludový program*, ktorého obsah na šestnástich stranách zhrnul všetky jej podstatné charakteristiky. *Ludový program* o SP-NS potvrdil hneď tri hypotézy: organizácia je posadnutá inštrumentalizovanými dejinami Slovenského štátu, napĺňa definičné znaky fašizmu a fungovaniu politických systémov vôbec nerozumie. Pospolitosť sa prezentovala ako nová radikálna sila na národnej scéne, no pritom neprinášala v zásade nič nové, ak za novátorstvo nepovažujeme reprodukovanie nesúrodo pospájaných, v praxi nenaplniteľných hesiel.

Už úvodná strana textovej časti *Ludového programu* bola takmer doslovným plagiatom preambuly ústavy Slovenského štátu z 21. júla 1939.²⁸⁰ Dokument, odvolávajúci sa na tradíciu „Veľkoslovenskej ríše kráľa Svätopluka“ a dôsledne zdôrazňujúci termín *štát* namiesto republika, si za jeden z kľúčových cieľov stanovil rehabilitáciu Jozefa

279 KLUKNAVSKÁ, Alena. Od Štúra k parazitom: Tematická adaptácia krajnej pravice v parlamentných voľbách na Slovensku. In *Politologický časopis*, roč. 20, 2013, č. 3, s. 268.

280 Porovnaj *Ludový program Slovenskej pospolitosti – národnej strany*. Dostupné online: <https://www.docdroid.net/jdUKC34/050908-program-spns-pdf>, s. 2 a *Ústava Slovenskej republiky*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1939, 27 s.

Tisa: „SP-NS očistí meno nášho prvého, a zatiaľ aj jediného, slovenskému národu oddaného prezidenta, Dr. Jozefa Tisa, od obvinení zo strany sionistov, komunistov a ostatných zradcov národa,“ zastrájala sa Kotlebova strana. V súvislosti s tým sa mala previesť personálna čistka v Slovenskej akadémii vied, „ktorej členmi budú len národu oddaní vedeckí pracovníci“, čím SP-NS nepochybne reagovala najmä na hlasy z Historického ústavu upozorňujúce na ňou šírené historické dezinformácie. „Kotlebovci“ sa domnievali, že demagógiu o Slovenskom štáte a jeho prezidentovi nešíria oni, ale „maďarskí, čechoslovakistickí, komunistickí a sionistickí historici“, v dôsledku čoho Pospolitosť navrhne „prehodnotiť slovenské dejiny a odstrániť z nich všetky demagógie a klamstvá“. Súčasne s čistkami v SAV malo dôjsť k ustanoveniu 14. marca za štátny a 13. októbra (deň Tisovho narodenia) za národný sviatok.²⁸¹

SP-NS týmito navrhovanými opatreniami nijako nevybočovala z rámca európskej neonacistickej subkultúry. Ťaženie proti intelektuálnej akademickej obci, ktorá oponovala jej mýtom a konšpiračným konštruktom a dokázala ich vecne spochybníť, patrilo k štandardnému obrannému mechanizmu hnutí extrémistickej scény. Taktika bola jasná: neútočiť proti argumentom akademikov, ale akademikom samotným, obviňujúc ich z „neslovenskosti“ či práce „proti národným záujmom“, zvyčajne spojenej s „dotáciami zvonka“. Aspekt „judášskeho groša“ za „očierňovanie“ slovenských národných predstaviteľov (v tomto prípade Jozefa Tisa a jeho kultu) dokonale ladí s antisemitsky motivovanou konšpiračnou schémou, ktorú húževnato propagovala aj Pospolitosť. Vlády európskych štátov vrátane Slovenska podľa nej nie sú v rozhodovaní samostatné, ale majú charakter „ZOG“ (Zionist Occupation Government) – teda vlád ovplyvňovaných či priamo dosadených „svetovládnymi židovskými kruhmi“. Takéto vlády a, samozrejme, aj štátne inštitúcie, nevynímajúc akadémiu vied a univerzity, podľa ZOG konšpiračnej teórie nie sú názorovo autonómne a iba, slúžiac cudzím záujmom, opakujú to, čo si „mocní“ žiadajú – v tomto prípade údajnú „dehonestáciu“ Jozefa Tisa a jeho štátu.²⁸²

281 *Ludový program*, s. 13-14.

282 PAULOVICHOVÁ, Nina. Holocaust Memory and Antisemitism in Slovakia: The Postwar Era to the Present. In *Antisemitism Studies*, vol. 2, 2018, no. 1, s. 17. Ku koreňom tzv. svetovládneho mýtu a širšiemu kontextu témy bližšie v monografii HANEBRINK, Paul. *A Specter Haunting Europe. The Myth of Judeo-Bolshevism*. Cambridge : The Belknap Press of Harvard University Press, 2018, 368 s.

Okrem bodov, ukotvujúcich národnostnú, etnickú a sociálnu neznášanlivosť najmä voči Maďarom, Rómom, Američanom a Židom, ktorých uplatnenie v živote malo viesť k vytvoreniu organickej a očistenej národnej komunity v národnostne a kultúrne monolitnom štáte, *Ludový program* obsahoval aj celý rad nefunkčných nezmyslov v oblasti riadenia verejnej politiky. Kardinálnou ukážkou politologického diletantstva bol predovšetkým návrh SP-NS zmeniť volebný systém na Slovensku, čo napokon predstavovalo aj hlavný právny dôvod rozpustenia strany Najvyšším súdom v symbolický dátum 14. marca 2006.

SP-NS hneď v prvom bode programu navrhovala zmeniť systém parlamentnej demokracie riadenej politickými stranami na stavovský štát.²⁸³ Znovu išlo o inšpiráciu siedmou hlavou ústavy Slovenského štátu, ktorá sa toto usporiadanie snažila uviesť do praxe ako alternatívu ku klasickému parlamentarizmu. Stavovský princíp v 30. a prvej polovici 40. rokov presadzovali kresťansko-autoritárske a fašistické prúdy vo viacerých európskych krajinách, nevynímajúc HSLS a osobne Jozefa Tisa. Základnou ideou tohto usporiadania je, že občania disponujúci volebným právom si podľa svojej stavovskej (profesijnej) príslušnosti majú voliť zástupcov do parlamentu. Tento spôsob výkonu moci mal jednak prekonať záujmové ciele politických strán vytvárajúci – slovami SP-NS – „živnú pôdu pre korupciu a klientelizmus“ a zároveň vytvoriť ilúziu riadenia jednotlivých sektorov skutočnými odborníkmi poznajúcimi ich špecifiká a potreby.

Stavovský systém v zmysle ústavy de jure existoval v Rakúsku, Portugalsku, Taliansku a formálne aj na Slovensku počas vlády HSLS. No idea, s ktorou bol zavádzaný, sa prakticky všade miňala účinku. K mystickému cieľu harmónie medzi stavmi (korporáciami) v prospech vyššieho celku (národa a štátu) a všeobecného blaha nikde reálne nedochádzalo. Naopak, stavy, sledujúc záujmy vlastných korporátnych komôr, reálne proti sebe súperili a fakticky pôsobili ako „strany v strane“. Vo fašistickom Taliansku sa takzvané voľby zmenili na grotesku. V štáte ovládanom jednou stranou navrhovala kandidátov do stavov Národná fašistická strana (*Partito Nazionale Fascista*) a ich organizovaní členovia následne už iba manifestačne potvrdzovali predloženú kandidačnú listinu. Aj Tisov ideológ Štefan Polako-

283 *Ludový program*, s. 3.

vič predpokladal, že časom sa HSĽS stane prežitkom, malo by dôjsť k jej rozpusteniu a nahradeniu legislatívneho zboru Najvyššou komorou,²⁸⁴ čo sa ale nikdy nestalo – jednak pre krátkosť času trvania štátu a jednak z dôvodu, že HSĽS po prijatí vodcovského princípu v októbri 1942 poskytovala Tisovi komfortnú mocenskú oporu v súboji s gardistickými národnými socialistami (v prípade zrušenia strany sa do korporatívneho snemu mohlo dostať aj veľa Tisových oponentov z radov HG).

Návrh reformy politického systému SP-NS, snažiaceho sa kopírovať inštitúcie uctievanej „zlatej éry“, bol jednoducho systémovým nezmyslom. Historicky sa ukázal byť slepou nefunkčnou uličkou a navyše z účasti na zákonodarnej moci vylučoval celé skupiny občanov, napríklad nezamestnaných, dôchodcov a do značnej miery aj národnostné menšiny (tie si zástupcov mali voliť do samostatnej komory pre menšiny na princípe reciprocitu zastúpenia slovenskej menšiny v ich „materskom“ štáte).²⁸⁵

Zvláštnosťou dokazujúcou ideologickú nezrelosť Slovenskej spoločnosti bolo jej selektívne manipulovanie s historickými vzormi, ktoré sa zrkadlilo i v otázke stavovského smerovania Slovenska. Pospolitosť na jednej strane adorovala stúpenca korporativizmu Jozefa Tisa, no súčasne nemala problém v *Ludovom programe* citovať výroky Alexandra Macha alebo si pripomínať výročia späté s Vojtechom Tukom. Obe tieto osobnosti, zaraďované do „hlavnej trojice“ v politickom systéme Slovenského štátu, patrili ako stúpenci revolučného národného socializmu k radikálnym odporcom myšlienok stavovského štátu, ktoré boli aj v hitlerovskom Nemecku tvrdo potlačené.²⁸⁶ Tento oxymoron bol jedným zo signálov poukazujúcich na kapitálny problém všetkých doterajších Kotlebových strán – chýbajúce intelektuálne pozadie, ktoré by dokázalo ich historickú politiku, ako aj pohľady na aktuálne spoločenské problémy odborne prefiltrovať, utriediť, vytvoriť kompaktnú zmysluplnú ideológiu a program, hoc na krajnom póle politického spektra.

284 POLAKOVIČ, *Slovenský národný socializmus*, s. 34.

285 Tento návrh úplne vylučoval z podielu na moci menšiny, ktoré nemali vlastný štát (napr. Rómovia), alebo menšiny, ktorých „materské“ vlasti neobývali žiadne slovenské minoritné komunity.

286 K téme bližšie pozri HRUBOŇ, Anton. Slovenský fašizmus. In HRUBOŇ, Anton a kol. *Fašizmus náš slovenský*. Bratislava : Premedia, 2021, s. 100-123.

Mýtizovanými dejinami podopretá ideológia Slovenskej pospolitosti ako občianskeho združenia i strany bola protirečivou zmesou snažiacou sa skombinovať katolícky konzervativizmus i palingenetické revolucionárstvo – dve v praxi nezlučiteľné koncepcie. Pospolitosť v skutočnosti Tisom iba maskovala svoju podstatu. Skandovanie „Sláva Tisovi!“ na verejných akciách SP, každoročné pochody k jeho hrobu na Martinskom cintoríne v Bratislave či uctievanie Tisovho kultu a šírenie mýtov vytvorených o ňom síce bolo verejnosťou vnímané ako prejavy za hranou akceptovateľnosti, no stále v medziach zákona. Jozefa Tisa totiž ani historici nevnímali ako fašistu a „kotlebovci“ sa tak mohli spoliehať na určitý konsenzus, že ak za sympatie k prezidentovi neboli stíhaní nostalgickí pamätníci a menšie nacionalistické politické zoskupenia, nebudú stíhaní ani oni. Dovnútra komunity podporovateľov organizácie to však bol jasný signál, ktorým utužovali lojalitu a identitu neonacistického jadra.

Slovenská pospolitosť neudržiavala Tisov kult pre sympatie k politickému katolicizmu, ale preto, že Jozef Tiso stál v rokoch 1938 – 1945 v čele režimu, ktorý v hrubých obrysoch spomedzi všetkých najväčšími zodpovedal predstavám jej členov o správnom spoločenskom usporiadaní. Režim bol protikomunistický, protiliberálny, rasistický, antisemitský, spolupodielal sa na vyvraždení väčšiny slovenských Židov a pomerne radikálny postoj zaujímal aj voči ostatným menšinám (Čechom, Rómom, evanjelikom). Jozef Tiso redukovaný o svoju pozíciu na čele takéhoto režimu a Slovenského štátu by pre SP neznamenal viac než napríklad Ľudovít Štúr či Svetozár Hurban-Vajanský, ku ktorým sa SP-NS v *Ľudovom programe* hlásila, a bol by len jednou z postáv panteónu uctievaných národných predstaviteľov.

Ritualizovaná úcta k mýtu *prvého* (Slovenský štát ako prvý samostatný slovenský štát v dejinách a Jozef Tiso ako jeho prvý prezident) Slovenskej pospolitosti poslúžila na kamuflovanie jej neonacistického charakteru. Strategickou chybou z hľadiska dešifrovania identity SP sa ukázal byť jej dress code. Pokiaľ by sa Pospolitosť v uliciach miest počas akcií neukazovala v uniformách nesporne inšpirovaných Hlinkovou gardou, v dlhodobom horizonte by sa s Kotlebom a jeho novými politickými projektmi určite v takej zásadnej miere neľahalo tiehť spojenia s fašistickou organizáciou Ľudáckeho režimu a šance transformovať sa na akceptovateľnú európsku radikálnu pravicu – naprí-

klad na obraz talianskej Ligy (*Legia*) Mattea Salviniho alebo francúzskeho Národného zhromaždenia (*Rassemblement National*) Marine Le Penovej – by v prostredí zabúdajúceho slovenského voliča boli podstatne väčšie.

Uniformy však prezradili to, čo bolo pozornému historikovi či politológovi zjavné hneď pri pohľade na zahraničnú sieť kontaktov, s ktorými SP udržiavala družby až do obratu v Kotlebovej stratégii okolo roku 2010. Pospolitosť mala úzke kamarátske väzby s rumunskou neonacistickou stranou Nová pravica (*Noua Dreaptă*) – so stranou hlásiacou sa za pokračovateľku Légie Archanjela Michala (*Legiunea Arhanghelul Mihail*), založenej hlavnou postavou rumunského fašizmu Corneliom Codreanom, ktorá v 30. a začiatkom 40. rokov vystupovala aj pod názvami Všetko za vlasť (*Totul pentru Țară*) a Železná garda (*Garda de Fier*). V susednej Českej republike SP našla spriaznených partnerov v Robotníckej strane (*Dělnická strana* – DS; od roku 2010 po súdnom rozpustení pôvodného subjektu *Dělnická strana sociální spravedlnosti* – DSSS). Skúsenosti z mítingov DS napokon predstavovali dôležitý míľnik v Kotlebovom politickom marketingu. Kotleba, v prostredí rozhádanej a rozdrobenej českej extrémnej pravice uznávaný líder, ktorý v roku 2016 podporil kandidátov DSSS v krajských voľbách,²⁸⁷ po protirómskom pochode v severočeskom Litvínove 17. novembra 2008 podporeného i domácimi obyvateľmi, pochopil silu sociálneho populizmu a protirómskeho tromfu.

Poukazovanie na „cigánsky problém“ ako súčasť antisystémovej rétoriky mu v roku 2013 zásadne dopomohlo k víťazstvu v súboji s nominantom SMER-SD Vladimírom Maňkom o post predsedu Banskobystrického samosprávneho kraja (BBSK). Kotleba síce na Tisa a historickú agendu Slovenskej pospolitosti, odkiaľ ho v roku 2012 vylúčili „za závažné porušenie disciplíny SP a porušenie Stanov SP“,²⁸⁸ úplne nezanevrel, no vyľahoval ju viac-menej už len príležitostne a v kontexte iných tém uspôsobene novej komunikačnej stratégii, aby starému jadru podporovateľov naznačil, že aj nový projekt Ľudová strana Naše Slovensko (ĽSNS) nezabudol na svoje korene.

287 RATAJ, Jan, DLOUHÝ, Miloš, HÁKA, Antonín. *Proti systému! Český radikální konzervativizmus, fašismus a nacionální socialismus 20. a 21. století*. Praha : Auditorium, 2020, s. 272-273.

288 Vyhlásenie SP – My nie sme kotlebovci! Dostupné online: <https://pospolitost.wordpress.com/2016/01/30/vyhlasenie-sp-my-nie-sme-kotlebovci/>.

V pozícii predsedu BBSK a súčasne hlavnej tváre LSNS, ktorá od roku 2010 viackrát pozmenila svoj názov, využíval reminiscencie na Jozefa Tisa, Slovenský štát a vyčítanú neonacistickú minulosť najmä ako nástroj na magnetizovanie pozornosti a tzv. reklamu zadarmo. Najznámejšou sa stala kauza odovzdávania šekov sociálne slabším rodinám zo 14. marca 2017 v hodnote 1488 eur, za čo bol 5. apríla 2022 právoplatne odsúdený na šesťmesačný podmienený trest odňatia slobody s 18-mesačnou skúšobnou dobou. Pôvodne vymieraný trest štyroch rokov a štyroch mesiacov tak Najvyšší súd zmiernil, avšak potvrdil skutkovú podstatu spáchaného trestného činu podpory a propagácie hnutí smerujúcich k potlačeniu práv a slobôd občanov. Najvyšší súd svojím rozhodnutím (možno vedomky, možno nevedomky) zároveň dokončil historicko-dátumový „pingpong“ medzi extrémistickými hnutiami a štátnymi orgánmi, keď rozsudok v Kotlebovej veci vydal len deň po oslobodení Bratislavy, ktorý je považovaný aj za deň oslobodenia celého Slovenska od fašizmu,²⁸⁹ a na výročie Košického vládneho programu, ktorý povýšil antifašizmus na základ budovania obnoveného Československa.

Bez ohľadu na to Mariana Kotlebu jeho spojenci zo zahraničia dlho považovali za hviezdu a prototyp úspešného politika tzv. národnej scény. Hovorí sa, že staré priateľstvá nehrdzavejú, čo sa potvrdilo aj v tomto prípade. V dňoch 12. – 13. marca 2015 Kotleba zorganizoval v Banskej Bystrici stretnutie európskej platformy Aliancia za mier a slobodu (*Alliance for Peace and Freedom*), združujúcej radikálnopravicové a neonacistické strany, kde okrem DSSS na čele s Kotlebovým priateľom z „čias bojov“ Tomášom Vandasom zavítali aj zástupcovia talianskej Novej sily (*Forza Nuova*), Národnodemokratickej strany Nemecka (*Nationaldemokratische Partei Deutschlands*) a rumunskej Novej pravice. V rámci kultúrneho programu vtedy delegáti navštívili aj park Múzea SNP s vystavenými exponátmi bojovej techniky z druhej

289 Treba dodať, že posledné boje na území Slovenska prebiehali ešte ďalší mesiac (posledná obec bola oslobodená 3. mája 1945). Podobný dátumový symbolizmus bol typický aj pre kauzu DS v Českej republike. Strana podala sťažnosť proti rozhodnutiu Najvyššieho správneho súdu 15. marca 2010 (na výročie obsadenia českých krajín nacistickým Nemeckom), pričom Ústavný súd verdikt potvrdil 27. mája toho istého roku (na výročie atentátu československých parašutistov na rišského protektora Reinharda Heydricha). Dostupné online: <https://www.usoud.cz/aktualne/ustavni-soud-odmitl-navrh-delnicke-strany-proti-jejimu-rozpusteni>.

svetovej vojny. Spoločne s Kotlebom hostí sprevádzali najbližší členovia jeho tímu Martin Beluský a Milan Uhrík.²⁹⁰

Časom sa druhý menovaný od lídra ĽSNS po osobných sporoch odklonil. Uhrík si spoločne s Milanom Mazurekom v marci 2021 založili vlastné hnutie Republika, ktoré osamoteného Kotlebu prakticky okamžite v prieskumoch verejnej mienky stlačilo pod hranicu zvoliteľnosti. Dvojica hlavných mediálnych tvárí Republiky vyšla z ĽSNS (do parlamentu sa dostali na jej kandidátke už v roku 2016), v dôsledku čoho sa nevyhli otázkam médií na margo hodnotových postojov k Slovenskému štátu a všeobecne fašizmu. Napriek tomu, že Uhrík aj Mazurek sa im snažili vyhýbať, argumentujúc odbornou nekvalifikovanosťou vyjadrovať sa k dejinám, nový trend nepísaného embarga poslancov ĽSNS na komentovanie Slovenského štátu predsa len v niekoľkých prípadoch porušili. Milan Mazurek napríklad v relácii Rádia Frontinus poznamenal, že preňho je prvým a jediným skutočným prezidentom Jozef Tiso.²⁹¹ Uhrík sa zasa nechcel v televíznom vysielaní vyjadriť k holokaustu s odôvodnením: „Ja som vtedy nežil, nepamätám si to, zaujíma ma to len ako dejinná udalosť.“ a „Nie som historik.“²⁹²

Hnutie Republika, ktoré od ĽSNS prebralo štafetu na krajnom póle pravicového spektra, si, poučené Kotlebovým príbehom, dáva na komunikáciu historických tém pozor. Podobne ako ĽSNS, položilo dôraz na sociálne, hospodárske, bezpečnostné témy, rómsku problematiku a otázku migrantov,²⁹³ pričom vyjadrovanie sympatií k Jozefovi Tisovi a Slovenskému štátu zo svojej politickej komunikácie do značnej miery eliminovalo. Aj keď je Republika mladým hnutím a jeho dynamika sa v budúcnosti môže vyvíjať rôznymi smermi, už na začiatku svojej pôsobnosti celkom správne pochopilo, že pragmatizmus velí nechať tému Tisa mimo verejného éteru. Po uzatvorení spolupráce so stranou SMER-SD na zbere podpi-

290 Dostupné online: http://www.dsss.cz/mezinarodni-setkani-nacionalistu-na-slovensku_-_vandas-jednal-s-kotlebou.

291 Dostupné online: <https://www.omeiach.com/radio/16174-je-rozhodnute-za-rasisticke-vyjadrenia-v-radiu-musi-mazurek-odist-z-parlamentu-video>.

292 Dostupné online: <https://hnonline.sk/slovensko/934259-uhrikov-alibizmus-transporty-zidov-nie-som-historik-tiso-jediny-skutocny-prezident; tiez: https://demagog.sk/vyrok/43870>.

293 VASÍLKOVÁ, Adriana, ANDROVIČOVÁ, Jarmila. Príčiny nárastu podpory pravicového radikalizmu a extrémizmu na Slovensku: príklad politickej strany Kotleba-ĽSNS. In *Central European Journal of Politics*, roč. 5, 2019, č. 1, s. 84.

sov za predčasné parlamentné voľby Republika v lete 2022 dokonca oznámila, že koncom augusta si na viacerých miestach Slovenska pripomenie výročie SNP – udalosti, ktorú Kotleba kedysi nazval boľševickým pučom.²⁹⁴

Stratégia Republiky v skutočnosti nie je v európskom meradle nová. Rovnaký postup, odborne nazývaný *metapolitizácia*, používali typologicky podobné hnutia už od konca 60. rokov uplynulého storočia. Len v dôsledku posunutého vývinu v stredovýchodnej Európe, ovládanej monopolom moci komunistických strán, sa tento fenomén objavuje v jej priestore približne až v druhom desaťročí nového milénia. Hoci si už možno predstavitelia súčasnej radikálnej a neofašistickej pravice neuvedomujú genézu stratégie „veľkého obratu“, na jej počiatku stál intelektuálny think tank GRECE založený francúzskym filozofom Alainom De Benoistom v roku 1968. De Benoist kritizoval vtedajšiu krajnú pravicu za jej zastaralé metódy mobilizácie, ktoré nemali šancu uspieť. Podľa neho bolo po skúsenosti s autoritatívnymi a fašistickými režimami nemysliteľné, aby sa éra straníckych uniforiem, vztyčených pravíc a teroru 20. – 40. rokov znovu hlásila o slovo bez významnej zmeny vonkajšieho vystupovania.

De Benoist, ktorý dal svojmu ideovému hnutiu názov Nová pravica (*Nouvelle Droite*), vyzýval na prechod od revolučnej k evolučnej ceste. Nová pravica, pôvodne intelektuálne hnutie, sa stala inšpiračnou základňou pre nové typy politických lídrov od ultrakonzervatívov cez radikálnu pravicu až po neonacistov, ktorých zjednocovacou základňou bol antiliberализmus. Hlavný cieľ „duchovne obrodíť Európu“ chcelo dosiahnuť trpezlivým šírením svojich myšlienok prostredníctvom rôznych komunikačných kanálov (literatúra, tlač, diskusie), postupným presvedčaním voličov o legitimitu svojho alternatívneho videnia sveta a vyvolaním takej miery akceptovania tzv. nemainstreamových myšlienok, že sa časom stanú mainstreamom. Inak povedané, úplne zanevrieť na medzivojnové násilie a generovanie negatívnych emócií. Nová pravica chcela liberálnu demokraciu poraziť jej vlastnými zbraňami, pričom očakávaným výsledkom tohto procesu má byť zrodenie novej spoločnosti očistenej od dekadencie, paneuropeizmu a globalizácie, ktoré narúšajú nastolenie konečnej

294 Dostupné online: <https://www.dennik-republika.sk/miroslav-suja-republika-pripomenuli-sme-si-snp/>.

méty – etnopluralizmu v podobe etnickej a kultúrnej diverzity európskych národov.²⁹⁵

Môže to byť na prvý pohľad sympatická myšlienka, no skrýva v sebe nebezpečné jadro – tieto národy majú viesť výlučne tzv. národní lídri, čo minimalizuje alebo priamo neguje koncept pluralitnej demokratickej spoločnosti. Z ideológie Novej pravice ideovo vychádzajú aj členské strany už spomínanej Aliancie za mier a slobodu vrátane „kotlebovcov“,²⁹⁶ ktorí však metapolitizačný proces zbabrali – nesporné aj pre vodcovské ego Mariana Kotlebu, odmietajúceho akýkoľvek náznak otvorenej konkurencie v čele hnutia. LSNS bola až príliš kompromitovaným hnutím, personálne zviazaným s neonacistickou Slovenskou pospolitosťou, než aby predstave o jej prerode na radikálnu pravicu uverilo relevantné množstvo voličov a predovšetkým perspektívni koalíční partneri. Viac či menej otvorené vyznávanie Tisovho kultu a Slovenského štátu, vyjadrené v provokatívnom vystreľovaní neofašistických kultúrnych kódov s čitateľným odkazom navonok, Kotlebu napriek určitému potenciálu rastu v krízových obdobiach fakticky politicky zlikvidovalo a súčasne pripravilo pôdu pre odídenocov, ktorí politicky vyrástli po jeho boku.

Hnutie Republika si formálnou zmenou imidžu začalo budovať pozície v priestore, kam sa LSNS márne usilovala dostať – v neobsadenom spektre antisystémovej, radikálnej, no nominálne nefašistickej pravice. Vôľa spáliť mosty za archaickým štýlom vystupovania, rámcovaného neustálym podprahovým podsúvaním kultu idealizovaného Tisa a „poriadkov“ za jeho éry, je v bytostnom záujme budúcnosti každého takéhoto hnutia. Poučenie z osudu Slovenskej pospolitosti a následného vývoja krajne pravicového pólu domácej politiky znie, že slovenský volič vo všeobecnosti uprednostňuje sociálny populizmus pred fašistickým extrémom. Kotlebove politické projekty preskočili hranicu jednopercenťnej zanedbateľnosti až po tom, čo velebenie Slovenského štátu, témy údajného ohrozenia Slovenska neviditeľnými sionistami, slobodomurárskymi lóžami a maďarskými revizionis-

295 Z prehľadových štúdií k téme pozri napr. GRIFFIN, Roger. Between metapolitics and apoliteia: The Nouvelle Droite's strategy for conserving the fascist vision in the 'interregnum'. In *Modern & Contemporary France*, vol. 8, 2000, issue 1, s. 35-53; RUEDA, Daniel. Alain de Benoist, ethnopluralism and the cultural turn in racism. In *Patterns of Prejudice*, vol. 55, 2021, no. 3, s. 213-235.

296 Pozri tiež DRÁBIK, Jakub. *Fašizmus*. Bratislava : Premedia, 2019, s. 522-528.

tickými chůfkami odsunuli mimo hlavný repertoár politickej komunikácie. Pre väčšinu bežných voličov bolo utápanie sa v desaťročia starej, neaktuálnej histórii a konšpiračných teóriách v dobe pred nástupom sociálnych sietí priveľmi abstraktné – na rozdiel od jednoduchých hesiel, rýchlych a radikálnych riešení sociálnych otázok. Volania po revízií procesu s Jozefom Tisom a jeho rehabilitácii nemajú šancu modernú spoločnosť osloviť ani dnes. Trápia ju iné problémy ako oživovanie duchov minulosti. Tiso ako mobilizačný element je jednoducho mŕtvy, a čím skôr to radikálna pravica v politike pochopí, tým má väčšiu šancu úspešne sa mainstreamizovať a zakryť svoju skutočnú identitu.

Na rozdiel od politických strán občianske združenia a rôzne neformálne platformy nie sú zväzované pragmatickou autocenzúrou. Nebojujú o hlas voliča, a preto sa nemusia vtesnávať do kompromisov. V protiklade ku kalkulantskej stratégii registrovaných strán môžu prejavovať svoju autentickú ideológiu. Jedinou prekážkou, ktorej sa však obvykle vedú sofistickovane vyhnúť, sú paragrafy tzv. protixtrémistického zákona prijatého ako reakcia na aktivity Slovenskej pospolitosti.

K tradičným prejavom sakralizovanej úcty k Jozefovi Tisovi a najmä hodnotám, ktoré jeho režim reprezentoval, patria ritualizované mítingy nacionalistov pri hrobe na Martinskom cintoríne v Bratislave. Paradoxne, po exhumácii vykonanej v roku 2007 sa Tisove telesné pozostatky v pôvodnom mieste už vôbec nenachádzajú. Rituály každoročného stretávania sa pri príležitosti výročia vzniku Slovenského štátu sú tak výpravami k prázdnenému hrobu.

Spoločnosť Andreja Hlinku, ktorá ho spravovala, nechala vykonať testy DNA zo vzorky kostí uložených v hrobe. Po porovnaní genetického materiálu príbuzných testy s presnosťou na 99,93 % potvrdili, že na Martinskom cintoríne sa skutočne nachádzali telesné pozostatky Jozefa Tisa, čo úplne vyvrátilo lživú historiku exulantských kruhov o jeho údajnej kremácii a rozprášení popola na príkaz komunistických štátnych orgánov. Okrem kostí sa pri exhumácii našli Tisove osobné predmety, napríklad okuliare v puzdre, zvyšky ruženca, topánky, zachovaný kňazský kolárik a zvyšok štóly vlozenej pri pohrebe do truhly.²⁹⁷

297 MÁJEK, Stanislav. O exhumácii a výsledkoch DNA testov podrobnejšie: Exhumácia ostatkov Dr. Jozefa Tisu a nový pomník. In MÁJEK, Stanislav. *Dr. Jozef Tiso. Kňaz a prezident*. Bratislava : VI. n., 2011, s. 50-64.

Najväčšia časť pozostatkov skončila v krypte Katedrály sv. Eme-
ráma na Nitrianskom hrade (Tiso ako kňaz teritoriálne pôsobil na úze-
mí Nitrianskej diecézy). Ďalšie torzá boli prenesené do prezidentovho
rodného domu v Bytči, ktoré od sprístupnenia verejnosti slúžilo ako
neoficiálne múzeum jeho ctiteľov (pri prejavení patričnej úcty a piety
je možné relikviár s Tisovými kosťami dokonca pobožkať). Posledná
časť pozostatkov mala skončiť v zámorí u kanadských Slovákov.²⁹⁸

Na distribúcii ľudáckych politických relikvií nezaujmu len zvolené miesta, ale aj samotný motív magickej *trojice*. Ten patrí medzi ústredné motívy kresťanstva (svätá trojica Otec – Syn – Duch Svätý, trojica ukrižovaných na Golgote, Kristovo zmŕtvychvstanie na tretí deň) i povojnovej politickej mytológie späté s HSLS. Prvýkrát sa medzi emigrantmi rozšíril v súvislosti s osudom Hlinkových telesných pozostatkov. Hlinkovo zabalzamované telo vo februári 1945 odviezli z Ružomberka v strachu pred zneuctením sovietskou armádou a uložili ho do krypty Dómu sv. Martina v Bratislave. O tomto tajomstve mali podľa posledného ministra národnej obrany Štefana Haššíka, ktorý prevoz organizačne zabezpečoval, vedieť iba tri osoby na slobode – on a ešte dvaja kňazi.²⁹⁹ Informácia o mieste uloženia Hlinkovho tela sa takto podľa legendy tradovanej v ľudáckom prostredí odovzdávala aj po jeho zmiznutí v 60. rokoch.³⁰⁰ V lete 2003 v spojitosti s prevozom pôvodnej presklenej rakvy späť do mauzólea v Ružomberku opäť zaznievali do tajnostkársko-magického rúcha odeté zaručené informácie, že „do roka a do dňa“ v útrobach hrobky konečne spočinie aj hľadané telo Andreja Hlinku. Milan S. Ďurica mal vtedajšiemu viceprimátorovi Ružomberka Vladimírovi Lajčiakovi tvrdiť, že „utajovaná pravda“ vyjde na povrch na 140. výročie Hlinkovho narodenia,³⁰¹ teda v septembri 2004. Aj osemnásť rokov po tomto sľube interiér mauzólea zíval prázdnotou, bez tela. Adaptácia biblického

298 Informácie mi poskytol kolega, ktorý navštívil Tisov rodný dom v roku 2019. O genéze expozičných priestorov a súvisiacich peripetiách bližšie pozri DEMJANIČ, Pavol. Rodný dom prezidenta v Bytči – minulosť, súčasnosť, perspektívy. In LACKO, Dr. Jozef Tiso v pamäti národa, s. 65-74.

299 SNA Bratislava, f. Štefan Haššík, šk. 2, inv. č. 66. List Štefana Haššíka adresovaný Teodorovi J. Kojišovi, 3. 11. 1953.

300 MIKLOŠKO, František. Tajomstvo Hlinkovho hrobu. In *Listy: Časopis pro politickou kulturu a dialog*, 2001, č. 3, s. 45.

301 Dostupné online: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/155004-figurina-nahradi-balzamovaneho-hlinku/>.

Božieho sľubu Abrahámovi (1Moj 17:21) sa v Ďuricovom podaní neaplnila. Napriek tomu je pozoruhodné, že kulty oboch lídrov HSLS, Hlinku i Tisa, sa delili o spoločnú mystiku aj v takýchto detailoch.

Stretnutiam na Martinskom cintoríne dlhoročne sekundovali oslavy 14. marca v už spomínanom Panteóne slovenských dejateľov v Čakajovciach, organizované tradične Slovenským hnutím obrody. Program čakajovských osláv v minulosti tvorila slávnostná akadémia v kultúrnom dome na javisku pod transparentom s Tisovou podobizňou, lemovaná kruhovým nápisom „*Najlepší slovenský prezident*“. Súčasťou osláv, na ktorých sa organizátori i časť hostí objavovala v spoločenských odevoch, bolo taktiež kladenie vencov k Tisovej soche.³⁰²

Najobskúrnejšiu akciu spojenú so sakralizovaním Tisovho kultu predstavoval *Memoriál mučeníka Jozefa Tisu*, 25-kilometrový pochod organizovaný každoročne v apríli.³⁰³ Nočný turistický pochod, nepriamo nadväzujúci na altöttinské púte, začína pri buste Ferdinanda Ďurčanského na námestí v Rajci a smeruje cez Súľovské vrchy k Tisovmu rodnému domu v Bytči. Pochod, ktorého cieľom bolo podľa organizátorov „*v stave úprimnej kajúcnosti orodovať u Pána Boha za vzdvihnutie mučeníka viery katolíckej a národa slovenského, Jozefa Tisu, na oltár rímsko-katolíckej Cirkvi*“,³⁰⁴ sprevádzali viaceré rituály. Od účastníkov sa vyžadovalo „*podrobiť sa nábožnému diktátu púte*“³⁰⁵ a zachovávať počas celej trasy pochodu mlčanie. Pútnici sa mali na základe pokynov pred pochodom pomodliť na kolenách dvadsaťkrát modlitbu k archanjelovi Michalovi a počas pochodu dodržiavať pokyny ceremoniarov – prevádzča, pážaťa, správcu a vlajkonosiča.³⁰⁶ Ceremoniári zároveň riadili všetky obrady, na ktorých mali aktívni účastníci pochodu participovať. Prevádzča a páža, ktorí počas púte so sebou niesli kazetu s Tisovými telesnými pozostatkami, museli byť podľa predpisov praktizujúcimi katolíckmi, „*cnostnými zrelými mužmi*“,

302 Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=U5Z1DCqXmkl>.

303 Podľa organizátorov bolo výlučným usporiadateľom pochodu občianske združenie Nové slobodné Slovensko (NSS), kedysi spolupracujúce so Slovenskou pospolitou. Dostupné online: <https://www.jozeftiso.sk/memorial>. NSS v minulosti organizovalo aj dlhší, 60-kilometrový Memoriál Jána Šmigovského – pochod z Prešova do Spišského Podhradia k hrobu veliteľa nitrianskej posádky, ktorá sa odmietla pridať k SNP a zostala verná Tisovej vláde.

304 *Memoriál mučeníka Jozefa Tisu MMXIV*. Prešov : Nové slobodné Slovensko, 2014, s. 35.

305 *Memoriál mučeníka Jozefa Tisu*, s. 35.

306 *Memoriál mučeníka Jozefa Tisu*, s. 36-37.

v roku konania pochodu museli navštíviť mariánske pútnické miesto na Slovensku, v týždni pred púťou držať pôst a bezprostredne pred púťou podstúpiť sviatosť zmierenia, dostať rozhrešenie, zúčastniť sa svätej omše a na kolenách prijať telo Kristovo.³⁰⁷

Pochod a následné rituálne zakončenie púte na pôde Rodného domu prezidenta Tisu v Bytči sprevádzali rôzne deviácie religiózne-gardistických pozdravov („Kristu-kráľu na stráž!“, „Stráž!“, salutovanie so vztýčenou pravicom a pod.),³⁰⁸ čo v očiach aktérov tejto politickej omše dotváralo celkovú mystickú atmosféru podujatia. Spirituálny zážitok účastníkov umocňovali chvíle prežívanej duchovnej blízkosti k Jozefovi Tisovi, trávené po púti v expozícii rodného domu, ktorá je koncepcne aranžovaná v duchu jeho mučeníckej obety a politického mesianizmu. Expozičnú miestnosť tvorí kútik s Tisovou bustou, prezidentskou štandardou slovenského štátu, náboženské predmety, memorabílie z obdobia rokov 1939 – 1945 a dobové artefakty spojené s Jozefom Tisom (napríklad originálny obrus z domu jeho rodičov či publikácie s Tisovým autogramom), spĺňajúce účel pomyselných politických relikvií bytostne sa viažucich k sakralizovanej osobe. Rodný dom bol v minulosti taktiež často využívaný ako priestor na organizovanie rôznych prednášok a stretnutí Tisových priaznivcov.

Jozef Tiso sa v prúde času stal metaforou, z ktorej si to svoje vypožičiavajú príslušníci takmer celého pravicového spektra, azda s výnimkou stúpenčov kresťanskej demokracie. Jej povojnoví európski lídri ako Konrad Adenauer, Robert Schuman či Alcide De Gasperi pochopili, že hnutia Hitlerovej „Novej Európy“ nemali s návratom k tradičným kresťanským hodnotám, ktoré hlásali ich vodcovia, spoločné prakticky nič okrem pacierovania svojej politiky Kristovým a Božím menom.

V konštruktívnom duchu sa uberala aj línia postnovembrovej slovenskej kresťanskej demokracie. Napriek očakávaniám časti verejnosti, že KDĽ sa môže stať akousi reformovanou „HSLŠ 2.0“, Tisov kult zostal v hnutí obmedzený len na individuálnu úroveň. Moderné kresťanskodemokratické strany pochopili zhubnosť fašizmu vo všetkých jeho národných variáciách a odmietli historickú kontinuitu so strana-

307 *Memoriál mučeníka Jozefa Tisu*, s. 38.

308 *Memoriál mučeníka Jozefa Tisu*, s. 47.

mi 30. a 40. rokov. Ján Čarnogurský, v rokoch 1990 – 2000 predseda KDH, ktorého otec Pavol bol v období ľudáckeho režimu poslancom snemu a istú dobu aj politickým náčelníkom Hlinkovej gardy, v rozhovore z roku 2002 vyhlásil, že Tiso ako politik robil mravné kompromisy, a ak si má vybrať osobnosť HSLS, ktorú si váži, bol by ňou pre svoje principiálne postoje jeho krstný otec Karol Sidor. Prieniky KDH a HSLS v oblasti voličskej základne koncentrovanej prevažne na vidieku vo väzbách na katolícku cirkev i v konzervatívnom svetonázore nespochybňoval, avšak priamu spojitosť s ľudáckym hnutím odmietal.³⁰⁹

Pre radikálnu pravicu, upierajúcu svoje sympatie k iliberálnym režimom, Jozef Tiso stelesňuje ideálneho vodcu národného štátu – lídra tradičných hodnôt bojujúceho za národ a slovenskú samostatnosť, obetujúceho všetok svoj pracovný i osobný život vyšším záujmom celku. Tiso je pre ňu politikom, ktorý po 6. októbri 1938 ako predseda štátostrany zničil systém liberálnej demokracie, liberalizmus potlačil aj ako politickú ideológiu a duch nového režimu formoval na iliberálnej báze. Tisov i bývalý Hlinkov blízky spolupracovník Karol Mederly, ktorý spoluvytváral ústavu Slovenského štátu, v komentári k jej ideologickému pozadiu skonštatoval všeobecnú mienku ľudákov takto: „*Liberalizmus nevyriešil pálčivé problémy ľudskej spoločnosti. [...] Politickú slobodu zaviedol, pomocou ktorej drezíroval masy ako neposlušné decko, ale sociálnu slobodu nevedel docieľiť.*“³¹⁰ Bolo tragickým omylom Mederlyho, Tisa, HSLS i postnovembrovej pravice od umierneného po najradikálnejšie póly, že nedokázali diferencovať medzi liberalizmom ako ideológiou a liberálnou demokraciou ako politickým systémom, ktoré vo svojej politickej komunikácii zlievali dohromady. Je pritom paradoxom, že práve systém liberálnej demokracie (voľnej súťaže politických strán) umožnil ich existenciu i vzostup.

Pre najkrajnejší pól pravice neonacistov Jozef Tiso zostáva mentom prezidenta štátu, ktorý realizoval štátny antisemitizmus a spolupracoval na holokauste. Hoci sa sám Tiso napriek postupnej radikalizácii nesfašizoval a zostal na pozíciách radikálnej pravice, program revolučnej očisty – protižidovskú politiku vedúcu k depor-

309 Tiso robil mravné kompromisy. In *Domino fórum*, roč. 11, 2002, č. 11, s. 4-5.

310 MEDERLY, Karol. *Ústava Slovenskej republiky a jej zásadné smernice*. Bratislava : S. n., 1939, s. 18.

táciám, protirómske perzekúcie či prenasledovanie opozičných názorov – počas celého obdobia mocenského monopolu HSĽS plne podporoval. Slovenský štát korešpondoval s predstavami neonacistov o ideálnom štáte, hoci projekt palingenézy nebol pre jeho skorý kolaps nikdy dokončený. Práve to si neofašisti a neonacisti stanovujú za cieľ – po vyhladení Židov vyčistiť Slovensko od nenávidených „-izmov“ (liberalizmu, socializmu, demokratizmu) a symbolicky dovŕšiť dielo ľudáckeho aparátu z vojnových čias.

Kladením vencov na Tisov hrob sa neklaňajú prezidentovi ako osobe, ale režimu, ktorý reprezentoval, keďže iné adekvátne miesta na tento účel neexistujú – žiaden pomník pripomínajúci štát z rokov 1939 – 1945 na Slovensku nenájdeme. Uctievanie Tisovho kultu namiesto uctievania skutočných národných socialistov má tiež svoj vypočítavý rozmer. Praktizovanie kultu Vojtecha Tuku, Alexandra Macha či Otomara Kubalu by bolo spoločensky neúnosné a viedlo by presne k tomu, po čom neonacisti netúžia – k verejnému potvrdeniu ich neonacistickej identity a perspektívne k súdnemu obžalovaniu. Neonacisti chápu Tisov kult ako symbol a zástupný prostriedok, v ktorom sa zrkadlia hodnoty štátu, ku ktorým sa hlásia. Je to o to paradoxnejšie, že autentickí národní socialisti by Tisa počas vojnového obdobia vnímali kriticky ako klerikálneho spiatočníka a brzdu komplexnej národnosocialistickej revolúcie, podobne ako vtedajšie gardistické elity slovenskej politiky. Časy sa však menia a s nimi aj obsah mýtizovaných predstáv o minulosti.

NENÁJDENÝ VNÚTORNÝ MIER

Jozef Tiso a dilemy rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku

„Ja si vážim pána prezidenta Tisa, veľmi vážim, lebo si pamätám ako dieťa, my sme boli veľmi chudobní, a keď on bol, sme boli teda na úrovni [...]. Tu bol blahobyť [...]. Nič nám nechýbalo, pritom však bola vojna.“³¹¹ Tieto slová uviedol vo vianočnom rozhovore pre televíziu TA3 odvysielanom 27. decembra 2006 vtedajší trnavský arcibiskup Ján Sokol.

Sokolov výrok vyvolal množstvo reakcií – od obhajujúcich, ktoré argumentovali tým, že arcibiskup len povedal svoj súkromný názor, až po pobúrené, ktoré vyjadrovali zdesenie z toho, ako spoločenská autorita dobre poznajúca odvrátené stránky ľudáckeho režimu môže vysloviť také ľahkovážne hodnotenie.

Nešlo pritom o prvé sympatizujúce vyznanie Jána Sokola k Slovenskému štátu. Dňa 12. októbra 2006, v predvečer výročia Tisovho narodenia, sa objavil na prezentácii Ďuricovej biografie *Jozef Tiso 1887 – 1947: Životopisný profil*. Sokola so saleziánom Milanom S. Ďuricom nespájalo iba kňazské bratstvo, ale aj podobný pohľad na Tisovu osobnosť. Arcibiskup síce odmietol výzvy na Tisovo blahorečenie, ktoré bývalý profesor Padovskej univerzity načrtol v záverečných kapitolách svojej knihy, no súčasne sa netajil tým, že historici by podľa neho mali Tisovu politickú činnosť hodnotiť „objektívnejšie“.³¹² Čo konkrétne si pod údajnou neobjektívnosťou historikov predstavoval, však neuviedol.

História prepojenia Sokol – Tiso týmito medializovanými vyhláseniami arcibiskupa zďaleka nezačala ani neskončila. V apríli 2008 odslúžil v bratislavskom Blumentálskom kostole zádušnú omšu za popraveného prezidenta; rok predtým sa zúčastnil na akadémii venovanej výročiu vzniku Slovenského štátu, kde vystúpil aj s príhovo-

311 Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=1KvsikwUxD0>.

312 Dostupné online: <https://www.sme.sk/c/2944505/arcibiskup-sokol-bol-na-prezentacii-duricovej-knihy-o-tisovi.html>.

rom. Sokola si vďaka jeho zhovievavým postojom obľúbili v radoch extrémnej pravice. Na sviatok Sedembolestnej Panny Márie 15. septembra 2020 Kotleba publikoval na svojom facebookovom účte post, v ktorom vzdal Sokolovi hold, označiac ho za „*veľkého muža zo starej školy*“: „*Stál pri mne, keď ma policajti vláčili po zemi a kukláči po mne skákali. Stál pri mne vtedy, keď ostatní mi nevedeli prísť na meno. A ja vždy budem stáť pri ňom!*“.³¹³ Reportéri zachytili dvojicu na spoločnej fotografii s gratulujúcim Kotlebom a usmievajúcim sa Sokolom na nádvorí pred Katedrálou sv. Jána Krstiteľa v októbri 2018, kde vtedy už emeritný arcibiskup za účasti poslancov ĽSNS odslúžil omšu pri príležitosti svojich 85. narodenín a 30. výročia biskupskej vysviacky.³¹⁴

Sokolov obdiv k Tisovi prirodzene netvoril jediný a v konečnom dôsledku ani nie ústredný styčný bod medzi ním a „kotlebovcami“. Tým primárne bolo spoločné videnie sveta v mantineloch hodnôt národne rámcovaného kresťanského ultrakonzervativizmu, pričom úcta k Tisovi bola len jedným z jeho vyčnievajúcich komponentov. Sokol postojmi k Slovenskému štátu a jeho prezidentovi reprezentoval protipól Róberta Bezáka, Kotlebom označovaného za „*falošného trnavského arcibiskupa, slobodomurára*“.³¹⁵ Sokolov nástupca na stoli trnavského arcibiskupa Bezák zaujal voči názorom svojho predchodcu kritický postoj. Ohradil sa jednak voči schopnosti šesťročného chlapca posudzovať úroveň života celej spoločnosti (Sokol sa narodil v roku 1933), ako aj voči Tisovmu rozhodnutiu zostať po spustení deportácií občanov židovského vierovyznania v roku 1942 naďalej vo funkcii prezidenta.³¹⁶

Ján Sokol nebol v oblasti vytrvalej podpory idylických obrazov Slovenského štátu a Tisovho kultu osamelým bežcom. Ďuricovým dielam a interpretáciám dejín vzdal poklonu tri mesiace pred svojou smrťou aj kardinál Korec. V blahoželaní k Ďuricovej deväťdesiatke o jubilatovi píše: „[...] *Jeho dve veľké knihy Dejiny Slovenska a Slovákov a monografia Životopisný profil Dr. J. Tisu, ktoré nám zanecháva, sú kolosál-*

313 Dostupné online: <https://www.facebook.com/Kotlebaofficialfanpage/photos/a.118337896617186/147936560323986/?type=3>.

314 Dostupné online: <https://www.cas.sk/clanok/753193/kontroverzny-arcibiskup-mal-na-oslavach-kostol-plny-kotlebovcov-sokolovi-prisli-gratulovat-fasisti/>

315 Dostupné online: <https://www.facebook.com/Kotlebaofficialfanpage/photos/a.118337896617186/147936560323986/?type=3>.

316 Dostupné online: <https://mytrnava.sme.sk/c/4875231/podla-noveho-arcibiskupa-bezaka-mal-tiso-abdikovat.html>.

ne. [...] *Neviem, či a kedy sa objaví ďalšia osobnosť takého formátu, akým je profesor Ďurica.*³¹⁷

Ďuricov životopis Jozefa Tisa zakončený sugestívnou, no priamo nevyslovenou výzvou na blahorečenie,³¹⁸ na jednom mieste zosumarizoval všetky obranárske naratívy, ktorých legitimita bola v prostredí historiografie operujúcej s kritickými (t. j. profesionálnymi) metódami práce dávno rozbitá odbornými argumentmi. Napriek tomu, že stúpenci obranárskej línie sa držia stranou od širšej vedeckej komunity, prakticky nevystupujú na iných než vlastných podujatiach a nepublikujú v etablovaných domácich a zahraničných vedeckých časopisoch, kde texty prechádzajú štandardizovaným recenzným konaním (tzv. *double-blind peer review*), sami sa považujú za tých, čo sa nedajú „zastrašit a spútať totalitnou ideológiou a strachom“. Kritizujú údajnú neexistenciu priestoru na odbornú diskusiu, domnelé „nenávisťné kampane“ či „mediálne vydieranie“ zo strany „liberálnych médií“, ktoré „akoby prebrali rolu ŠtB“.³¹⁹

Na podujatiach, akým bol napríklad seminár o Tisovi z roku 2017 pod záštitou Nitrianskej diecézy, kde odznegli uvedené kritické poznámky, sa tradične objavuje podobná zostava účastníkov spomedzi historikov, publicistov, teológov či kňazov. Z ich rétoriky možno vyčítať, že sa identifikujú ako akýsi novodobý disent. Zároveň svojmu čitateľskému spektru navodzujú predstavu, že skutočným meradlom vedeckosti nimi ponúkaného obrazu Tisa a Slovenského štátu je bohatá divácka účasť a odhaľovanie tzv. „mainstreamom“ údajne zamlčovaných faktov. Zostavovateľka zborníka z nitrianskeho seminára Emília Hrabovec v jeho úvode konštatuje: „*Hoci 25. apríl 2017 bol pracovný deň, na seminár prišli viac ako štyri stovky účastníkov z mnohých, niekedy aj veľmi vzdialených kútov Slovenska a trpezlivo na ňom zotrvali niekoľko hodín napriek tomu, že veľká väčšina z nich sa do auly nezmestila a tiesnila sa vo vedľajších miestnostiach alebo na chodbe, často iba posto-*

317 KOREC, Ján Chryzostom. Náš deväťdesiatročný Profesor. In RYDLO, Jozef M. (ed.). *Testimonium hoc verum est. Kytica vďaky, obdivu a úcty slovenskému historikovi Milanovi S. Ďuricovi, čestnému členovi Slovenského ústavu, k jeho 90. narodeninám*. Bratislava : Post Scriptum, 2015, s. 13.

318 Ďurica uvádza: „[...] *Po pozitívnom výsledku cirkevného procesu blahorečenie môže byť Katolíckou cirkvou postavený na úctu oltára [...]. Katolícki veriaci však vedia, že ak je to Božia vôľa, Tiso bude blahoslavený aj svätý. A nikto im nemôže zakázať, za to sa aj modliť a verejne prejavíť svoje presvedčenie.*“ ĎURICA, Jozef Tiso 1887 – 1947, s. 557-558.

319 LACKO, Dr. Jozef Tiso v pamäti národa, s. 212-213.

jačky, a prednášky mohla sledovať iba vďaka zosilňovačom. Hlad po pravde o vlastných dejinách, predovšetkým o ich kľúčových obdobiach a osobnostiach je zjavný.“³²⁰

Spoluorganizovanie podobných akcií organizačnými súčasťami rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku, prípadne aktívne vystúpenia kňazov v ich programe v duchu pestujúcom Tisov kult, sa podpísalo na paušálnom obviňovaní cirkvi z tichého adorovania Slovenského štátu a jeho prezidenta. Je faktom, že cirkev ako inštitúcia sa v novodobej histórii Slovenska po roku 1989 za Tisa nikdy oficiálne nepostavila a publikované stanoviská Konferencie biskupov Slovenska zachovávajú v tejto otázke tradičnú zdržanlivosť. No v situáciách, keď ku konzervovaniu kultu prezidenta Slovenského štátu napomáhajú sami vysokí cirkevní hodnostári, však pozície oficiálnej neutrality nemusia pôsobiť práve dôveryhodne.

Okrem spomenutých „káz“ Jána Chryzostoma Korca a Jána Sokola sa za Tisa postavil aj košický arcibiskup-metropolita Alojz Tkáč. V homílii prednesenej 18. apríla 1997 (presne na 50. výročie popravy) relativizoval Tisovu politickú zodpovednosť a podotkol, že „svojho prezidenta a svojich prezidentov by sme si vždy mali chrániť“.³²¹ Netreba rozvádzať, akú veľkú váhu môže mať takéto konštatovanie vo vzťahu k reflexii Tisovej osobnosti u veriacich.

Ďalší predstavitelia cirkevnej hierarchie si vo vyjadreniach často protirečili. Banskobystrický biskup Rudolf Baláž sa najskôr vyjadril, že Jozef Tiso „pre náš národ a náš štát bol výnimočnou a vynikajúcou osobnosťou“.³²² Neskôr však oslavné vyjadrenia tlmil, Slovenský štát nechcel hodnotiť, odvolávajúc sa na svoj nízky vek v čase jeho existencie, a na margo Tisa poznamenal, že mal odstúpiť. Okruh Tisových sympatizantov pobúrili, keď KBS pod jeho vedením v rokoch 1997 a 1998 opakovane nepodporila tradičnú púť do Altöttingu, ba dokonca sa od nej slovami generálneho sekretára Petra Dubovského v liste organizátorovi Štefanovi Valkovi „jasne dištancovala“.³²³

320 HRABOVEC, Emília. Niekoľko slov na úvod. In HRABOVEC, Jozef Tiso – kňaz a prezident, s. 8.

321 TKÁČ, Alojz. Homília k 50. výročiu smrti ThDr. Jozefa Tisu (18. 4. 1997). In Dr. Jozef Tiso. Bratislava : Spoločnosť Andreja Hlinku, 2002, s. 11.

322 Dostupné online: <https://www.sme.sk/c/2093967/biskup-balaz-tiso-bol-vynimocna-osobnost.html>.

323 VALKO, Spomienky, s. 227-228.

V období eskalujúceho „súboja historikov“ na Slovensku po vydaní Ďuricových *Dejín Slovenska a Slovákov* si konferencia katolíckych biskupov pravdepodobne uvedomila hranice a z pragmatických dôvodov sa neodhodlala zaštitíť púť svojou autoritou. Pritom ešte rok predtým na zasadnutí zo 14. mája 1996 členovia kolégia KBS rokovali o podpore altöťtinských pútí a v odpovedi na jeden z listov veriacej vydali stanovisko, ktoré takejto forme Tisovho uctievania medzi riadkami de facto deklarovalo sympatie: „1. *Celá táto akcia patrí do oblasti občianskych iniciatív, s ktorými všetci biskupi sympatizujú; 2. Mnohé takéto iniciatívy biskupi podporujú morálne, hoci sa do nich formálne nezapájajú; 3. My môžeme slúžiť sv. omšu za každého, kto zomrel, a buďte istí, že v tento deň nezabúdame na kňaza Jozefa Tisu, ktorý bol verným synom nášho národa, vynikajúcim štátnikom a bol ochotný za svoje ideály položiť aj život; 4. Prostredníctvom Vášho združenia môžete osloviť všetky farské úrady, aby 18. apríla budúci rok na 50. výročie hanebnej popravy prezidenta Jozefa Tisu vyzváňali vo všetkých kostoloch.*“³²⁴

Popri niektorých biskupoch a arcibiskupoch kult verejne propagovali aj radoví kňazi angažovaní v spoločenskom živote. Medzi otvorených Tisových podporovateľov patril literárne aktívny bývalý emigrant Šebastián Labo, ktorý za Tisa slúžil omšu v októbri 1996, keď bol prezidentov rodný dom sprístupnený verejnosti. Jezuita Labo sa počas svojej kázne v preplnenom bytčianskom kostole nechal počuť, že „o päťdesiat rokov my už tu nebudeme, ale vy tu môžete byť. Verte mi, budú námestia, hlavné ulice, ktoré budú niesť názov doktora Jozefa Tisu. Pravda sa prebýja tak ďalej, nik ju nezastaví [...]. Naše víťazstvo je isté, a preto nás to má povzbudiť k skutočne aktívnej činnosti. Pravda nás vyslobodí [...]. Boh je pravda, a tak myslíme, modlíme sa a pracujeme.“³²⁵

Labo, podobne ako jeho dobrý priateľ arcibiskup Sokol, mal na Tisovu éru pozitívne spomienky z detstva. Retrospektívne si spomínal na eufóriu zo vzniku štátu a živý prezidentov kult, čo zastieralo akúkoľvek kritickú reflexiu jeho politickej spoluzodpovednosti. Aj to najťažšie bremeno – podiel na holokauste – úplne odmietal a smrť svojich židovských kamarátov pripisoval výlučne „zločinnému nacis-

324 Diskusia. In LACKO, Dr. *Jozef Tiso v pamäti národa*, s. 149.

325 Časť Labovej kázne, zachytenej vo filme režiséra Dušana Trančíka *Tisove tiene*, pozri online: <https://www.youtube.com/watch?v=y1OVcIRoRwU>.

tickému šoa“.³²⁶ „Pán prezident Tiso bol vynikajúcim človekom, bol kňazom svätého života,“ dodal v jednom zo svojich článkov publikovanom v zborníku oslavujúcom Slovenský štát.³²⁷

Labo patril k ultrakonzervatívnemu tábora rímskokatolíckej cirkvi. Reformné tendencie vrátane kritického prístupu k Tisovi, ktoré presadzoval Róbert Bezák, zásadne odmietal (ako odpoveď na Bezákovo *Vyznanie* dokonca napísal „protiknihu“ s titulom *Róbert Bezák – Pravda o odvolanom arcibiskupovi*) a podporoval tradicionalistickú líniu pápeža Benedikta XVI., o ktorom pripravil publikáciu zhodou okolností s ďalším hlasným priaznivcom Jozefa Tisa Jánom Košiarom.

Košiar, ktorý, mimochodom, 1. marca 2014 v trnavskej Bazilike sv. Mikuláša odslúžil omšu za „obrátene Róberta Bezáka za to, aby priznal svoj omyl a bol poslušný voči Svätému Otcovi“,³²⁸ sa na podujatiach nostalgicky spomínajúcich na Slovenský štát zúčastňoval pravidelne aj ako rečník. Na seminári v Rajci 12. októbra 2017 pri príležitosti 130. výročia Tisovho narodenia na jednom mieste skritizoval vyšetrowanie Milana S. Ďuricu orgánmi Národnej kriminálnej agentúry, médiá na Slovensku i zhubný vplyv liberalizmu na slovenskú spoločnosť. V kontraste k tomu vyzdvihol odkaz „veľkého syna slovenského národa“, ktorý zomrel „mučeníckou smrťou“.³²⁹ Ján Košiar, ktorý vystupoval na jednej vlnovej dĺžke s táborom historických neorevizionistov, vyzývajúcich na prehodnotenie Tisovej roly v slovenských dejinách, neprekvapujúco podpísal aj *Iniciatívu 2016* – dokument vyjadrujúci podporu ultrakonzervatívnej nacionalistickej scény v prospech Kotlebovej ĽSNS v parlamentných voľbách 5. marca 2016. Medzi signatármi sa objavil s ďalším kňazom a Tisovým priaznivcom, bývalým organizátorom vojenskej duchovnej služby slovenskej armády Ignáčom Jurušom.³³⁰

326 SOKOLOVIČ, Peter. *Premiéro mal predsa pravdu. Rozhovor s P. Šebastiánom Labom*, SJ. Bratislava : Post Scriptum, 2015, s. 19, 21.

327 LABO, Sebastián. *Pravda vždy zvíťazí*. In *Zahraniční Slováci a ich činnosť za slovenskú štátnosť. Svedectvá pravdy, III. diel*. Trnava : Optima, 1999, s. 447.

328 Dostupné online: <https://mytrnava.sme.sk/c/7135084/veriaci-sa-ospravedlnili-za-napadnutie-knaza.html>.

329 Blížšie pozri: KOŠIAR, Ján. *Rok 2017 – rok Dr. Jozefa Tisu*. Poznámky na okraj. In LACKO, Dr. *Jozef Tiso v pamäti národa*, s. 133-144.

330 Dostupné online: <https://www.parlamentnelisty.sk/arena/153982/vyzva-obcianskej-iniciativy-2016-volme-buducnost-slovenska/>.

Juruš, ktorého Slovenská národná strana v roku 2007 zvažovala nominovať za kandidáta na predsedu Správnej rady Ústavu pamäti národa (ÚPN), sa na priame otázky novinárov na adresu Ďuricovej knihy, Jozefa Tisa a Slovenského štátu nechcel vyjadrovať, pretože sa, ako tvrdil, „nenarodil v Slovenskom štáte“.³³¹ V komunite tzv. národne orientovanej inteligencie sa však stal známym preprenosielním emailovej pošty zakončenej „N. s.!“³³² čo nevdojak odkazuje na skratku gardistického a od roku 1940 aj oficiálneho pozdravu z čias Slovenského štátu. Nevhodnosť Jurušovej nominácie do čela inštitúcie, ktorá má v zmysle zákona č. 553/2002 Zb. z. o pamäti národa za úlohu kriticky skúmať obdobia ľudáckeho i komunistického režimu, si zrejme uvedomila aj cirkevná hierarchia. Po počiatočných špekuláciách o Jurušovej kandidatúre napokon zasiahol Ján Sokol, ktorý ako vtedajší arcibiskup neudelil kňazskému kandidátovi povolenie na výkon funkcie na území bratislavsko-trnavskej arcidiecézy. Stalo sa tak napriek tomu, že Jurušov nadriadený rožňavský biskup Eduard Kojnok s jeho perspektívnou nomináciou nemal problém.³³³ Voľba nového šéfa ÚPN sa však odohrávala presne v období, keď sám Sokol rozčeril hladinu svojimi vyjadreniami o Tisovi a ďalší rozruch na úkor povesti rímskokatolíckej cirkvi po prípadnom prevalení Jurušových názorov pravdepodobne nechcel riskovať.

Podobných príkladov stúpcov Tisovho kultu z kňazských radov by sa na lokálnej úrovni, prirodzene, dalo nájsť veľa, no rozobrať každý jeden z nich nie je a ani nemôže byť naším cieľom – zoznam členov Tisovho fanklubu k ničomu nevedie. Omnoho podstatnejšie je položiť si otázku, čo vlastne niektorých predstaviteľov rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku privádza k potrebe prispievať svojimi verejnými aktivitami k uchovaniu Tisovho kultu a prečo cirkev na rozdiel od zahraničných náprotivkov nedokáže vydať jednoznačné stanovisko, ktorým by vyslala čitateľný signál inštitucionálneho vyrovnania sa s obdobím rokov 1938 – 1945.

331 Dostupné online: <https://www.sme.sk/c/3075874/cirkvi-by-sa-knaz-na-cele-upn-nepacil.html>.

332 GAŠPAROVIČ, Matej. Kotleba v bazilike. Dostupné online: <https://blog.postoj.sk/11592/kotleba-v-bazilike>.

333 Dostupné online: <https://www.sme.sk/c/3075874/cirkvi-by-sa-knaz-na-cele-upn-nepacil.html>.

Pri pátraní po odpovedi sa na vec treba pozrieť zo širšieho hľadiska. Biskupská konferencia uskutočnená 26. augusta 1992 v Slovenskej Ľupči, t. j. krátko po prijatí *Deklarácie o zvrchovanosti Slovenskej republiky* Slovenskou národnou radou zo 17. júla, prijala princíp, podľa ktorého „Cirkve sa neviaže na nijaký politický režim ani stranu“. Paradoxne, len mesiac predtým kardinál Korec vymedzil právo cirkvi vyjadrovať sa k otázkam práva národa na sebaurčenie a zvrchovanosť.³³⁴ V dobe naštartovaného procesu delenia Českej a Slovenskej federatívnej republiky na dva samostatné štáty nebolo úplne možné zachovať si apolitickosť. Posledné voľby do Slovenskej národnej rady z 5. – 6. júna 1992 skončili porážkou KDH, v tom čase latentne podporovaného aj rímskokatolíckou cirkvou. KDH ako tretia najsilnejšia strana s 8,89 % hlasov, stojaca na platforme udržania federácie, nemala šancu zvrátiť osamostatňovací trend vedený HZDS (37,26 %) a SNS (7,93 %). Tichou podporou KDH by však v očiach víťazov volieb, ktorí tvorili jadro oboch Mečiarových vlád (jún 1992 – marec 1994, december 1994 – október 1998), mohla byť vnímaná ako „vnútorná opozícia“, čo jej vedenie nechcelo dopustiť. V banku bolo totiž podstatne viac než len Tisov obraz.

Z tradične diplomatického jazyka kolégia katolíckych hodnostárov na zasadnutí v Slovenskej Ľupči možno vyčítať priehľadnú snahu nepriamo sa dištancovať od zviazanosti s KDH a nezavrieť si dve re pred bezproblémovou existenciou cirkvi v budúcom samostatnom štáte. Rezervovanie si veľmi všeobecne vymedzeného rámca sebaurčenia a zvrchovanosti, povýšeného po voľbách zo začiatku júna 1992 na úroveň oficiálnej slovenskej vládnej politiky, jej navyše vytváralo manévrovací priestor prihlásiť sa k línii víťaza a perspektívne ho využiť aj na propagovanie mantier minulosti,³³⁵ ktoré malo v časti rímskokatolíckej hierarchie silné sympatie. Hodnotové otázky, kam spadala aj otázka postoja k Jozefovi Tisovi a Slovenskému štátu, v danej situácii stáli, samozrejme, na vedľajšej koľaji. Bez dobrých vzťahov so suverénom politickej scény v samostatnej Slovenskej republike by fungovanie cirkvi mohlo naraziť nielen v ideologických, ale predovšetkým v majetkových, ekonomických a administratívnych záleži-

334 Cit. podľa MEŠŤAN, Pavol. *Antisemitizmus v politickom vývoji Slovenska (1989 – 1999)*. Bratislava : SNM-Múzeum židovskej kultúry, 2000, s. 60-61.

335 K priebehu volieb a následných rokovanií medzi ODS a HZDS podrobne pozri RYCHLÍK, *Rozdělení Česko-Slovenska*, s. 293-310.

tostiach (otázka reštitúcií, zdanenia a odľuky od štátu). A to si predchodkyňa KBS určite neželala.

Mečiarova vláda našla s rímskokatolíckou cirkvou vo sfére tzv. pamäťovej politiky spoločnú platformu – zámerne prijímať nekonzistentné a mnohoznačné stanoviská, vďaka čomu predchádzali polarizovaniu svojho publika hodnotovými témami. Samotný premiér sa k Tisovi vyjadroval pomerne kriticky. Odmietal kontinuitu Slovenského štátu s novodobou Slovenskou republikou a taktiež to bol poslanecký klub HZDS, ktorý ešte na schôdzi SNR z prelomu septembra a októbra 1992 svojimi hlasmi určujúcou mierou spolurozhodol o uzákonení 29. augusta – dňa vypuknutia SNP negujúceho 14. marec 1939 – za štátny sviatok.³³⁶ Mečiar do pamäťovej politiky týkajúcej sa vojnového obdobia príliš nezasahoval, čo katolíckym revizionistom v podstate vyhovovalo.³³⁷

336 PEKNÍK, Miroslav. Slovenské národné povstanie a verejnosť po roku 1989. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Slovenské národné povstanie 1944 – súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Ústav politických vied SAV – Múzeum SNP, 2009, s. 431-432.

337 K protichodným prístupom k historickej pamäti v rámci HZDS bližšie pozri štúdiu HAUGHTON, Tim. HZDS: The Ideology, Organization and Support Base of Slovakia's Most Successful Party. In *Europe – Asia Studies*, vol. 53, 2001, no. 5, s. 745-769. Diskurz v HZDS mal dve dimenzie: oficiálnu, odmietajúcu Tisovo „dedičstvo“ a druhú, mnohoznačnejšiu, najmä na úrovni nižších štruktúr strany. V tejto súvislosti treba spomenúť aj často citovaný postoj Michala Kováča, ktorý sa označoval nie za prvého, ale „druhého slovenského prezidenta“ po Jozefovi Tisovi, hoci nepatril do tíboru revizionistov. Dostupné online: <https://www.aktuality.sk/clanok/564607/komentar-petra-bardyho-mali-sme-dobreho-prveho-prezidenta/>. V tejto súvislosti pozri aj kritiku Petra Weissa v eseji publikovanej 3. februára 1997: Ako zaobchádzať s vlastnou štátnosťou v slovenskej zahraničnej politike. In WEISS, Peter. *Národný záujem a zodpovednosť v slovenskej zahraničnej politike: od geopolitickej ilúzie k euroatlantickej integrácii*. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 64. Weiss v nej upozorňuje, že vtedajšie vládne strany sa formálne nehlásili k Slovenskému štátu, no niektorí ich reprezentanti hovorili o „prvej“ a „druhej Slovenskej republike“, čo evokovalo prihlásenie sa k právnej nadväznosti na štát z rokov 1939 – 1945.

Podobné konštatovanie platí aj o ďalšej dlhé roky dominantnej strane SMER-SD. Jej oficiálna línia sa konzistentne hlásila k antifašizmu a dištancovaniu sa od režimu Slovenského štátu a jeho predstaviteľov, čo však opäť nie vždy platilo na individuálnej úrovni. Napríklad Ján Podmanický, od roku 2006 poslanec v Národnej rade Slovenskej republiky za SMER-SD, vo februári 2004 ako člen Výboru Maticy slovenskej napísal doslov do už spomínanej antológie básní o Tisovi, kde sa vyslovil, že „nie je možné prijať tézu o jeho [Tisovej – pozn. aut.] negatívnej historickej úlohe“. Porovnaj: PODMANICKÝ, Ján. Doslov. In HOLEŠTIÁK, KUBICA, *Prvý prezident*, s. 209. Neskôr sa toto svoje stanovisko snažil vysvetliť v rozhovore pre *Postoj*. Dostupné online: <https://www.postoj.sk/13839/kardinal-korec-zmenil-roberta-fica->

Protisovská časť cirkevných kruhov chápala heslo „posilňovania národného sebedomia“ obdobia druhej Mečiarovej vlády po svojom – ako výtzu a súčasne príležitosť otestovať si, ako ďaleko môžu zájsť. Kultúrny konflikt o Tisa eskaloval začiatkom druhej polovice 90. rokov aj mimo odbornú obec. Kritika Sokolových postojov zo strany občianskych iniciatív vyvolala reakciu kardinála Korca, ktorý sa obrátil proti KDĽ a vypustil do verejného pléna rečnícku otázku, prečo strana a menovite jej predseda Ján Čarnogurský dôslednejšie nechránia záujmy kresťanstva. Pre Čarnogurského bola hroziaca konfrontácia z viacerých dôvodov nepríjemná. Poslanie hnutia jednak nevidel v advokácii ľudáckej minulosti Slovenska a obranu „záujmov kresťanstva“ na rozdiel od kardinála nestotožňoval s apológiou Jozefa Tisa. Tému komentovania vojnovnej histórie a prispievania k Tisovmu kultu sa snažil vytesňovať, pretože si bol vedomý dvoch sociologických skutočností. V prvom rade, časť voličov KDĽ objektívne považovala hnutie za nepriamu pokračovateľku HSLŠ, s čím Čarnogurský aj podľa svojich slov jednoducho musel počítať.³³⁸ Amplitúda preferencií, pokiaľ by kresťanskí demokrati tým či oným smerom vykryštalizovali svoj postoj k Tisovi, sa začiatkom 90. rokov dala odhadovať len veľmi ťažko. V druhom rade, kardinál Korec bol medzi katolíckmi rešpektovanou osobnosťou s autentickým príbehom trpiteľa za vieru a Čarnogurský s ním v žiadnom prípade nechcel prísť do konfliktu. Tiso bol skrátka príliš partikulárnou témou na to, aby roziskril otvorený spor medzi dvoma predstaviteľmi laickej a cirkevnej zložky kresťanského disentu spreď roku 1989, ktorí sa vzájomne politicky potrebovali.

Prechodne sa mohlo zdať, že pestovatelia Tisovho kultu majú v zápase o historickú pamäť navrch. Náplň a tempo obranársko-kultotvorného diskurzu určoval kardinál Korec. Jeho podporu si mimoriadne vážil aj Milan S. Ďurica, ktorý do vydania svojej knihy *Príbližiť sa k pravde* zaraďil kardinálov list písaný predsedovi Matice slovenskej zo 17. júla 1997 pri príležitosti Svetového dňa Slovákov hneď na začiatok príloh ako najväčšiu pýchu svojej spoločenskej podpory. Korec v ňom venoval väčšinu priestoru kontroverziám okolo *Dejín Slovenska a Slovákov* a kritiku autora dával do súvisu s jeho kňazským stavom: „Profesora M. S. Ďuricu vyhlásili bezmála za analfabeta. Nijaký solídny rozbor. Namiesto toho rovno obvinenia: uráža, je spiatočník, je katolícky kňaz. A už sme v situácii ako za Novotného, ktorý bol proti Matici slovenskej a proti katolíckym kňazom [...]. Dnes nám kto-

338 MEŠŤAN, *Antisemitizmus*, s. 162.

si znova chce zakazovať študovať, premýšľať, písať a publikovať. Prebudíme sa konečne do demokracie?“³³⁹

Kardinál pretransformoval odbornú kritiku na domnelé útoky voči rímskokatolíckej cirkvi, hoci Ďuricovo kňazstvo vôbec nebolo predmetom výhrad zo strany vedeckých pracovníkov Historického ústavu SAV. Korcove riadky potvrdzovali vžitú rovnicu udomácnenú v časti cirkevnej hierarchie – *útok na Tisov kult = útok na rímskokatolícku cirkev*. Jednostranné vnímanie slobody v mladom demokratickom štáte (právo „písať si, čo uvážim za vhodné“) tak narazilo na kameň – výsadu demokratickej spoločnosti takto uchopené právo konfrontovať.

Ak predstavitelia rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku chápali pestovanie kultu Jozefa Tisa ako legitímne právo v rámci demokratického dialógu, na ktorý sa často odvolávali, zástupcovia iných denominácií zastávali podstatne iné stanovisko. Členovia Ekumenickej rady cirkví v Slovenskej republike, vedení generálnym biskupom evanjelickej a. v. cirkvi Júliusom Filom, požiadali na stretnutí z 30. mája 1997 premiéra Mečiara o podporu stanoviska Rady Ďuricovu knihu stiahnuť z obehu, pretože neprispieva k tolerancii a ekumenickej atmosfére a obsahuje mnohé historiografické chyby.³⁴⁰ Požiadavka Rady s členskou prevahou reformovaných cirkví nezostala bez reakcie Bratislavsko-trnavského arcibiskupstva vedeného Jánom Sokolom. To sa ohradilo, že „*práve ostré stanovisko evanjelickej cirkvi proti tejto knihe vyvolá konfesijné trenice, ktoré si z našej strany nik neželá*“.³⁴¹ HZDS prostredníctvom hovorca Vladimíra Hagaru následne 12. júna 1997 vydalo komuniké, kde Ďuricu dovtedy najotvorenejšie podporilo a plne sa postavilo na jeho stranu.³⁴² Vyhlásenie HZDS okrem pohoršenej reakcie izraelitskej cirkvi

339 List kardinála Jána Chryzostoma Korca. In ĎURICA, Milan S. *Priblížiť sa k pravde. Ideologické tézy a historické fakty*. Bratislava : LÚČ – Ústav dejín kresťanstva, 2012, s. 121-123.

340 Cit. podľa: Prílohy: Cirkevné platy. In ĎURICA, *Priblížiť sa k pravde*, s. 163.

341 Cit. podľa: Prílohy: Arcibiskupský úrad za Ďuricu. In ĎURICA, *Priblížiť sa k pravde*, s. 168.

342 Cit. podľa: Prílohy: Ďuricova kniha z pohľadu HZDS. In ĎURICA, *Priblížiť sa k pravde*, s. 177. Vo vyhlásení sa píše: „HZDS sleduje kampaň, ktorá bola s nenávisťou a aroganciou rozpútaná proti univerzitnému profesorovi Milanovi Stanislavovi Ďuricovi. HZDS považuje tieto útoky zo strany niektorých politických síl, ako aj časti cirkevných inštitúcií za znevaženie doterajšej činnosti pána profesora. Publikácia M. S. Ďuricu *Dejiny Slovenska a Slovákov je vedecky podložená práca, ktorá si zaslúži obdiv a uznanie všetkých občanov. Táto kniha by mala byť učebnou pomôckou pre žiakov v školách. Historická pravda o Slovensku a Slovákoch sa v žiadnom prípade nemôže a nedá znevažovať a zakrývať. HZDS si hlboko váži všetko to, čo M. S. Ďurica spravil pre Slovensko v jeho prospech a zviditeľňovanie v zahraničí. V jeho ďalšej práci mu prajeme veľa zdravia, rodinnej pohody, pracovných a tvorivých úspechov.*“

reprezentovanej Ústredným zväzom židovských náboženských obcí a organizácie B'nai B'rith,³⁴³ vedeckých kruhov, občianskej spoločnosti a vládnej opozície roztočilo špirálu, ktorá domácu kauzu jednej knihy reprodukujúcej naratívy Tisovho kultu dostala až na spomínanú medzinárodnú úroveň. Po nástupe novej proeurópsky orientovanej vlády Mikuláša Dzurindu na jeseň 1998 propagovanie Ďuricovho výkladu národných dejín a jeho osobností stratilo vládnú oporu.

Argumentačný mat domácich „prednovembrových“ historikov exulantským revizionistom, ktorých odborne neudržateľný diskurz niektoré cirkevné autority v 90. rokoch preberali, však neznamenal potlačenie Tisovho kultu. Ten prežíval aj po páde Mečiarovej vlády, hoci nie s vládnym krytím a ako súčasť učebných osnov na školách. Retrospektívne by nebolo korektné tvrdiť, že rímskokatolícka cirkev na Slovensku ho ako organizácia oficiálne podporovala, no vrelé sympatie jej hodnostárov, nespochybniteľne prechovávané k osobnosti Jozefa Tisa, taký dojem všeobecne vytvárali. Ak sa aj medzi radovými kňazmi našli jednotlivci s odlišným názorom, vzoprieť sa a pozdvihnúť kritický hlas voči takým duchovným autoritám ako Ján Chryzostom Korec, Ján Sokol či Alojz Tkáč bolo nepredstaviteľné.

Vyznávanie a propagovanie Tisovho kultu rímskokatolíckymi duchovnými však v 90. rokoch nebolo a ani v súčasnosti nie je iniciatívou vyvierajúcou z najhlbšieho vnútorného presvedčenia, bez vedľajších politicky motivovaných záujmov. Úprimná vôľa očistiť prezidentovu povesť morálnou či súdnou rehabilitáciou alebo cirkevným blahorečením ležala na srdci len skalným, politicky neexponovaným nostalgikom a laickým uctievaťom z radov verejnosti. Poker s Tisovou kartou v rukách politikov a cirkevných predstaviteľov mal svoju pridanú hodnotu.

Tisov životopisec James M. Ward sa domnieva – a v princípe s ním možno súhlasiť –, že samotné glorifikujúce tematizovanie Slovenského štátu tvorí súčasť širšieho balíka antiliberalnej agendy presadzovanej konzervatívnymi kruhmi cirkvi, aké v 90. rokoch nesporne reprezentovali Korec, Sokol, Tkáč i ďalší. Ako zdôrazňuje, vieru v kultový obraz Tisa povýšili na akýsi „článok viery“ – kto v neho neverí, stojí na strane nepriateľov. Postoj k nemu sa stal skúškou „národnej od-

343 Prílohy: Vyhlásenie Ústredného zväzu židovských náboženských obcí a organizácie B'nai B'rith. In *ĎURICA, Príbližiť sa k pravde*, s. 181.

danosti“ a prejavom lojality k inštitúciám svetskej i sakrálnej moci. Ozivil sa dodnes prežívajúci konšpiračný stereotyp, že kritika Tisovej politickej činnosti je akýmsi proxy útokom tendenčných pseudovedcov a klamárov, reprezentujúcich záujmy socialistov a liberálov, na samotnú cirkev.³⁴⁴

Pomerne útočný tón komentovania dejín sa u vybraných cirkevných hodnostárov pri téme Tiso stal normou. Napríklad Alojz Tkáč sa roku 1990 v liste adresovanom Slovenskej národnej rade podráždene ponosoval na ponovembrové kritické pohľady na Slovenský štát a Jozefa Tisa, ktoré sa podľa neho nijako neodlišujú od marxistickej historiografie za predošlých 45 rokov. Biskupi dokonca presadzovali tézu, že škandalizujúce vnímanie cirkvi pádom komunizmu neustalo, iba zmenilo formu, čo Korec dokazoval tým, že ani v čase slobody slova nie je o Tisovi údajne možné povedať „celú pravdu“.³⁴⁵ Knihy prinášajúce tzv. alternatívne pohľady, vychádzajúce zväčša z osobných reminiscencií autorského kolektívu, sa pritom úplne voľne vydávali, propagovali, distribuovali a predávali, neraz v desaťtisícových nákladoch.

Hrozbou pre ne tentokrát nebol komunistický režim, ale vznikajúca občianska spoločnosť odmietajúca Tisov kult. Prostredie budovaného systému pluralitnej demokracie v období česko-slovenskej federácie totiž paralelne so zrušením cenzúry otvorilo aj otázku spoluzodpovednosti rímskokatolíckej cirkvi a jej osobností za vývoj na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Zostáva faktom, že nikdy predtým ani potom v novodobej histórii nedosiahla taký enormný politický vplyv. Katolícky kňaz bol prezidentom štátu a Vodcom štátostrany. Katolícki kňazi obsadili miesta v Štátnej rade i parlamente, do ktorého sa v už nedemokratických voľbách z 18. decembra 1938 dostalo na jednotnej kandidátke Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – Strany slovenskej národnej jednoty až 12 kňazov,³⁴⁶ teda temer pätina z celkového počtu 63 poslancov. Katolícki kňazi stáli v čele troch zo šies-

344 WARD, *Jozef Tiso*, s. 322.

345 ŠÚSTOVÁ DRELOVÁ, Agáta. The martyrdom of Jozef Tiso. The entanglements of the sacred and secular in the post-war Catholic memories. In BOGUMIL, Zuzanna, YURCHUK, Yuliya (eds.). *Memory and Religion from a Postsecular Perspective*. London – New York : Routledge, 2022, s. 145.

346 KAŠŠOVIC, Stanislav. *Politická činnosť kňazov – poslancov Slovenského snemu 1939 – 1945*. Nitra : Kňazský seminár sv. Gorazda, 2011, s. 23-25.

tich župných a desiatok okresných organizácií HSLS.³⁴⁷ Spisovateľ Dominik Tatarka skutočne nepreháňal, keď svoj povojnový autobiografický román na motívy z obdobia Slovenského štátu nazval *Farská republika*.

Otvorene pripustiť, že na perzekúciách obyvateľstva a politike holokaustu v období druhej svetovej vojny prispievali politicky angažovaní katolícki kňazi, spomedzi ktorých sa mnohí hlásili k myšlienke Hitlerovej „novej Európy“, si vyžaduje odvážnu sebareflexiu. Na tú zatiaľ rímskokatolícka cirkev nenašla dostatok vzpruhy. Medzi vyhláseniami KBS nájdeme deklarácie odsudzujúce rasové násilie v ére ľudáckeho režimu.³⁴⁸ No zaiste je namieste aj otázka, akú dôveryhodnosť im možno prisúdiť, keď vzápätí niektorí kňazi vystupujú na verejnosti v, jemne povedané, duchu mimoriadne zhovievavom k osobám zodpovedným za túto politiku. Rímskokatolícka cirkev vykročila na nevyspytateľne šikmú plochu medzi diplomatickou zdržanlivosťou a zľahčovaním prešľapov. Otázkou zostáva, komu tým prospeje.

347 LETZ, Róbert. Príloha. In LETZ, Róbert, MULÍK, Peter, BARTLOVÁ, Alena (eds.). *Slovenská ľudová strana v dejinách (1905 – 1945)*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 377, 379-386.

348 Napr. Vyhlásenie KBS k 70. výročiu deportácií Židov zo Slovenska. In *Vyhlásenia a rozhodnutia Konferencie biskupov Slovenska*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2020, s. 98-101.

*Pád komunizmu znamenal aj otvorenie horúcich tém.
Od demonštrácií za samostatnosť v období ČSFR si priaznivci
Slovenského štátu sľubovali aj Tisovu politickú a morálnu rehabilitáciu.*

Tisov hrob na Martinskom cintoríne v Bratislave patril po roku 1989 k ústredným miestam ľudáckej pamäti. Spomienka na Tisa, organizovaná zvyčajne okolo 14. marca alebo 18. apríla, spadala do rámca vyznávania kultu.

So symbolickým návratom Tisa do verejného priestoru sa vrátili aj za komunizmu potlačované myšlienky ľudáckeho nacionalizmu

DENNÍK PRE SLOVENSKO

KORIDOR

STREDA
19. augusta 1992
ČÍSLO 141
ROČNÍK 1
CENA Kčs 1,90

vymenovala Z. Kováč, za námest: MARTIN BENKO

**NA LINKE
KORIDORU**

profesor univerzity v Padove MILAN S. ĎURICA a redaktorka ELENA ŠEBOVÁ

Potrebujeme objektívny obraz slovenských dejín

● Po 42 rokoch núteného exilu tráviť od novembra 1989 na Slovensku veľa času. Spolu s F. Vnuikom ste sa pred prvými i druhými slobodnými voľbami angažovali pre KDH, neskôr SKDH. Aké sú pre vás ako historika hlavné dôvody vašich ciest do vlasti? – Vaša otázka vyzýdajú niekoľko upresnení. Predvoštekým, môj exil nebol nútený. Odišiel som celkom legálne v roku 1947 ako maturant na ďalšie štúdia do zahraničia. Keď mi v roku 1950 vyslanectvo CSR v Ríme odmietlo obnoviť cestovný pas, rozhodol som sa zostať v zahraničí. Na Slovensko som prišiel už v lete 1989 na pozvanie Matice slovenskej, ktorá mi umožnila aj prvu verejnú prednášku v Bratislave. Od februára 1990 som prchádzal často na Slovensko, ale aj do Prahy, lebo som si chcel urobiť vlastný úsudok o nových politických pomeroch. Nakonco

som konštatoval, že jedným z najškodlivejších dedičstiev komunistického režimu bolo deformovanie, ba i hrubé falšovanie historického obrazu slovenských dejín v myšliach väčšiny obyvateľov Slovenska, rád som prijal pozvanie prednášať o slovenských dejinách kdekoľvek na Slovensko. Niebolo to nikdy angažovanie za jedno politické hnutie alebo stranu. Prednášal som na vysokých školách, pre Maticu slovenskú, v roku 1990 aj pre KDH (ktoreho vedenie však čoskoro iba trpelo moju účasť na týchto besedách) a tohto roku som prednákal na pozvanie SNS, neskôr s prof. F. Vnuikom aj pre SKDH. Nikdy som sa neidentifikoval s jednou organizáciou akokoľvek druhu, ale využil som každú možnosť, ktorá mi bola poskytnutá, aby som priblížil Slovákom čo najobjektívnejší obraz slovenských dejín. □ □

Fotografia: LUBOMÍR HERODEK

Potrebujeme objektívny obraz slovenských dejín

□ 1

● Ti, čo sa zaujímajú o najnovšie dejiny, si so záujmom prečítali prvý diel vašej monografie o Dr. J. Tisovi. Kedy vyjde druhá časť?

– Na druhej časti životopisného náčrtu Dr. Tisu systematicky pracujem a už som dokončil nutný výskum v teraz sprístupnených archívoch. Dúfam, že budem s rukopisom hotový do jari či leta roku 1993.

● Viani ste iniciovali založenie Slovenského ústavu v Ríme, ktorého ste radčiteľom.

– Slovenský historický ústav v Ríme zriadila vláda SR v júni 1991. Inicítiva nevysla iba odo mňa – návrhy v tomto zmysle predložil už predtým

viaceri slovenskí historici, tak domáci, ako aj zahraniční. Ja som prispel k tomu, aby sa v krátkom čase prekonal niektoré objektívne ťažkosti, ktoré by boli ináč značne oddiaľili otvorenie ústavu. Od jeho oficiálneho otvorenia 29. novembra započala výskumná práca v Tajnom vatikánskom archíve a v Apoliténskej vatikánskej knižnici systematicky pokračuje. Nová vláda Slovenskej republiky postojom ministra kultúry D. Šlobodníka zaujala priaznivé stanovisko k ústavu v Ríme. Zaručuje kontinuitu jeho činnosti a pokladá za žiaduci jeho rozvoj a konsolidáciu ako eminentnej kultúrny záujem slovenského národa. V polovici septembra pojedú do Rima ďalší dvaja, ba možno aj štyria vedeckí pracovníci, aby pokračovali v dôležitom diele.

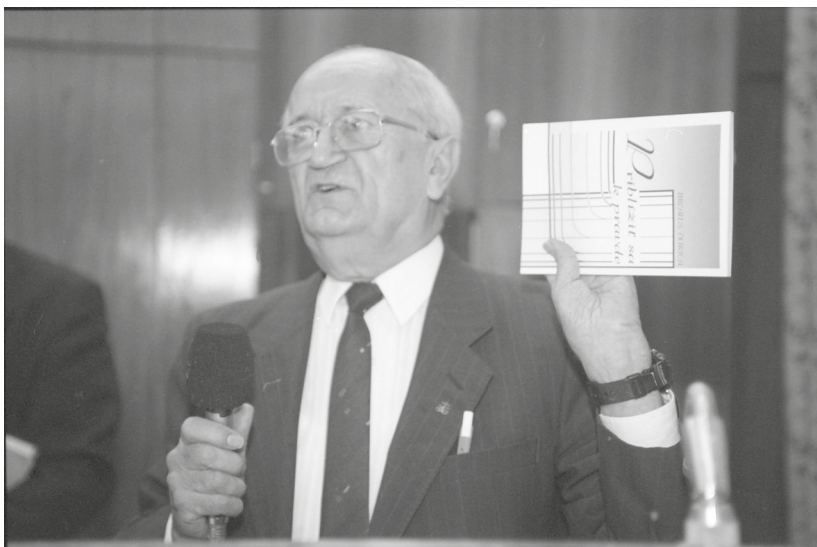
● Ako vidíte povolený politický vývoj a ulohu kresťanského hnutia v ňom?

– Myslím, že kresťanské hnutie si na politickom teréne slovenskej spoločnosti ešte nemalo delimitívnu formu, ktorá by kvalifikovane a účinným spôsobom sprítomňovala v politickom dianí špecificky kresťanské zásady a demokratický spôsob ovplyvňovala toľto dianie. Je potešiteľné, že najväčšia časť politických strán a hnutí na Slovensku – vrátane víťazného HZDS – sa otvorene hlási ku kresťanským koreňom našej slovenskej národnej identity. Preto hľadím aj ako kresťan optimisticky na ďalší politický vývin, ktorý správne cieľ k dovereňiu národnej zvrchovanosti dobudovaním plnej štátnej samostatnosti a vstupu Slovenska do vedomia medzinárodnej spoločnosti pod vlastnou identitou rovnoprávneho partnera.

Mnohé médiá venovali Milanovi S. Ďuricovi v 90. rokoch veľkú pozornosť a priateľ. Profesorovi z univerzity v Padove vytvárali imidž historika, ktorý odhaľuje komunistami „zamľčované pravdy“ a na Slovensko prináša tú správnu verziu dejín.

Ďurica podpisuje svoju knihu Priblížiť sa k pravde Augustínovi Mariánovi Húskovi, vtedajšiemu podpredsedovi Národnej rady Slovenskej republiky. Húskovo HZDS Ďuricu v spore s historikmi zo Slovenskej akadémie vied po počiatočnom váhaní otvorene podporilo.

Podobný historický obraz o Tisovi ako Ďurica zastával a propagoval aj František Vnuč, autor početných prác žijúci po vojne v Austrálii

Mýtus a kult Jozefa Tisa promovanej na Slovensku v 90. rokoch nacionalistickým spektrom spoločnosti narážal na tvrdý odpor

Mítting Slovenskej ľudovej strany pred voľbami do SNR v júni 1992. V strede Stanislav Pánis, bývalý poslanec Federálneho zhromaždenia za SNS, patriaci medzi najzranietenejších protisoovských aktivistov už v období ČSFR.

Lídri Slovenskej pospolitosti – Národnej strany Ján Kopúnek a Marian Kotleba s Ľudovým programom. Program, s ktorým sa SP-NS chcela uchádzať o hlasy voličov v parlamentných voľbách roku 2006, požadoval premenu parlamentnej demokracie na stavovský štát, Tisovu rehabilitáciu a vyhlásenie 14. marca za štátny sviatok.

Členovia občianskeho združenia Slovenská pospolitosť sa na jednej strane hlásili k odkazu Jozefa Tisa, no zároveň svojím verejným vystupovaním očividne imitovali Hlinkovu gardu, ktorá bola jeho vnútornou opozíciou

Tisova jediná socha na Slovensku v tzv. Panteóne slovenských dejateľov v Čakajovciach. V tejto obci pri Nitre sa konali každoročné oslavy spojené s pripomenutím si vyhlásenia Slovenského štátu 14. marca 1939.

Pamätná tabuľa na budove bývalého učiteľského ústavu v Bánovciach nad Bebravou, ktorú 8. júla 1990 posvätil nitriansky biskup Ján Chryzostom Korec. Udalosť vtedy vzbudila veľký spoločenský ohlas.

Kardinál Ján Chryzostom Korec (na snímke v rozhovore s Vladimírom Mečiarom) ani trnavský arcibiskup-metropolita Ján Sokol svoj pozitívny vzťah k Tisovi nikdy neskrývali a pomáhali držať jeho kult pri živote

ZÁVER

ZÁVER

Zamýšľali ste sa už niekedy nad tým, prečo je na mape sveta Európa vždy v strede? Je to z dôvodu, že si listujete európske atlasy. Byť centrom, pomyselnou osou, okolo ktorej sa točí všetko dianie, je odrazom nášho samolúbeho ega. Uverili sme predstave, že náš kontinent má pre planétu civilizačné poslanie. V časoch antického Grécka a Ríma to boli Európania, ktorí inšpirovali a distribuovali vznešenú kultúru a životný štýl do barbarík. Neskôr (opäť) Európania šírili kresťanstvo do oblastí obývaných „tmárskymi“ polyteistickými kmeňmi. V dobe zámorských objavov otvárali brány do neznámych končín, ktoré stáli na počiatku globálneho obchodu a tým vlastne globalizácie, európski moreplavci. Za uplynulé storočia sme sa stali takými europocentristickými, že pri pohľade na čínsku mapu sveta nám môže pripadať zvláštno, prečo jej pomyselný stred tvorí Pacifik obmývajúcí Čínu, Spojené štáty americké a Rusko a celá Európa je zahnaná do malého kúta vľavo hore. Číňania majú jednoducho o existenčnom priestore inú predstavu, hoci ide o totožnú, spoločne obývanú zeme-guľu. Kultúrne zázemie, z akého sme vyšli, respektíve v akom sa pohybujeme, kalibruje nielen naše vnímanie geografickej významnosti, ale aj politické myslenie.

Nech je náš obraz o Jozefovi Tisovi akýkoľvek, nie je ničím iným než súborom nahromadených predstáv, ktoré sme si o ňom rôznym spôsobom utvorili: štúdiom literatúry (rôznej hodnoty), internetových zdrojov (ešte rôznejšej hodnoty) cez rodinnú pamäť, rozprávania pamätníkov, na základe našich hodnotových preferencií alebo najčastejšie kombináciou viacerých faktorov. Tiso nestelesňoval anomáliu moderného vývoja, ale žiadaný produkt, po ktorom bol dopyt. Nebyť požiadavky značnej časti spoločnosti po type vodcu, ktorého atribúty Tiso dokázal ponúknuť, a po mýtoch, ktoré svojim životným príbehom personifikoval, Jozef Tiso by v podobe, v akej je ukotvený v našich hlavách, nikdy nevznikol. Existujúce predstavy o Tisovi, povýšené ritualizovaním mýtov na kult, sú intelektuálnym

matrixom. Reprezentujú projekcie našich mozgových buniek, simulovanú realitu.

Jozefovi Tisovi zaiste možno vyčítať celý rad politických a ľudských zlyhaní, no jedno mu treba bez váhania uznať – bol majstrom populizmu. Podstatou politického populizmu je vytvoriť o sebe predstavu výnimočnosti a kompetentnosti. To Tiso spoločne s požiadavkou davu a vďaka kruhu podporovateľov dokázal. Stal sa spolutvorcom vlastného kultu rezonujúceho aj po vyše trištvrťstoročí od svojej smrti a ešte nejaký čas potrvá, kým tento jeho „druhý život“, po ktorom veľmi túžil, zatienia iné postavy.

Tiso nás ako ikonizovaná historická postava pomaly opúšťa. Čím viac o jeho režime vieme, tým menšiu popularitu si jeho kult užíva. Sociologické prieskumy verejnej mienky preukázali, že od 90. rokov na Slovensku dochádzalo k trendu *scitlivienia* historickej pamäti.³⁴⁹ Slovenská spoločnosť sa postupne odpútavala od kultotvorných obrazov. Záporné vnímanie Jozefa Tisa začalo výraznejšie prevyšovať nad kladným. Na vine neboli žiadne temné sily, len on sám.

Pre kriticky rozmýšľajúcu časť populácie Tisova politika pod vplyvom presvedčivej, výskumom podloženej odbornej argumentácie a nárastu vzdelanostnej úrovne už jednoducho nemohla byť morálne akceptovateľnou. Sila mýtov sa vyparila. Kult prezidenta Slovenského štátu dnes pripomína pivničný underground. Jeho tónom načúva pomerne úzka, no o to zapálenejšia subkultúra, ktorá svet vidí, skrátka, inak než väčšina spoločnosti.

Optimisti chcú veriť, že obec Varín, kde iniciatíva premenovať poslednú ulicu na Slovensku pomenovanú po Jozefovi Tisovi neprešla v referende z 29. októbra 2022 pri 47 % účasti voličov priepastným pomerom 1 053 : 360, predstavuje len defekt v systéme. Pre demokratické elity je výzvou do blízkej budúcnosti, aby sa antiutopický hešteg *#JeSuisVarin* nestal mottom väčšej časti spoločnosti, než je únosné. Mohol by to byť detonátor nálože, ktorá vybuchne a postaví nás tvárou v tvár rovnakým otázkam o slobode, akým čelili naši predkovia koncom 30. rokov.

Všetko je to v našich hlavách a o našich hlavách.

349 GYÁRFÁŠOVÁ, Soňa. Individuálna historická pamäť. In GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga, KRIVÝ, Vladimír, VELŠIC, Marián et al. *Krajina v pohybe: správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2001, s. 53.

POUŽITÉ PRAMENE A LITERATÚRA

Archívy

Archív bezpečnostních složek Praha
f. 310

Archív Ministerstva zahraničních věcí Praha
f. Teritoriální odbory – obyčejné

Slovenský národný archív Bratislava
f. Alexander Mach
f. Jozef M. Kirschbaum
f. Kancelária prezidenta republiky
f. Ministerstvo vnútra SR
f. Národný súd
f. Štefan Haššík

Štátny archív Banská Bystrica
f. Pohronská župa

Periodiká

ABN Correspondence, r. 1962

ABN Korrespondenz, r. 1953

Bojovník, r. 1997

Domino fórum, r. 2002

Gardista, r. 1939, 1940, 1941, 1942

Jednota, r. 1950, 1957, 1958

Juhoamerický Slováč, r. 1953

Kanadský Slováč, r. 1958

Kalendár Jednota, r. 1957, 1958, 1977, 1981, 1982

Kalendár HSLŠ, r. 1944

Koridor – denník pre Slovensko, r. 1992

Kultúrny život, r. 1990

Liptov, r. 1939, 1940, 1941

Listy: Časopis pro politickou kulturu a dialog, r. 2001

- Literárny almanach Slováka v Amerike*, r. 1963
Mladý bojovník, r. 1957
Národná obroda, r. 1997
Pravda, r. 1944
Ružomerský hlas, r. 1990
Slovenská pravda, r. 1991, 1992
Slovenská republika, r. 1949, 1957
Slovenský národ, r. 1992
Slobodné Slovensko. Orgán Tisovho tovarišstva, r. 1948, 1949
Slobodné Slovensko, r. 1983, 1985
Slovak Newsletter, r. 1958
Slovák, r. 1923, 1924, 1938, 1939, 1940, 1941, 1943, 1944, 1945
Slovák a národná jednota, r. 1991
Slovák v slobodnom svete, r. 1956, 1957, 1958

Literatúra

Monografie a kolektívne práce

- ARPÁŠ, Róbert. *Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyorcholenie politickeho zápasu HŠLS o autonómiu Slovenska*. Bratislava : VEDA, 2011.
- BAKA, Igor. *Slovenská armáda vo vojne proti Sovietskemu zväzu a slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2019.
- BYSTRICKÝ, Valerián. *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava : Prodama, 2008.
- BYSTRICKÝ, Valerián. *Zahraničnopolitické súvislosti vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939*. Bratislava : VEDA, 2014.
- CIEL, Martin. *Film a politika. Ideológia a propaganda v slovenskom filme 1939 – 1989*. Bratislava : Vlna/Drewo a srd, 2017.
- CURTIS, Michael. *Verdict on Vichy. Power and Prejudice in the Vichy France*. London : Phoenix Press, 2004.
- DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava : VEDA, 1991.

- DOSKOČIL, Zdeněk. *V žaláři a vyhnanství. Ladislav Novomeský v éře stalinismu a poststalinismu*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2020.
- DRÁBIK, Jakub. *Fašizmus*. Bratislava : Premedia, 2019.
- ĐURICA, Milan S. *Historický odkaz Dr. Jozefa Tisu*. Lakewood : Slovak Research Institute of America, 1987.
- ĐURICA, Milan S. *Jozef Tiso 1887 – 1947. Životopisný profil*. Bratislava : Lúč, 2006.
- ĐURICA, Milan S. *Priblížiť sa k pravde*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998.
- ĐURICA, Milan S. *Priblížiť sa k pravde. Ideologické tézy a historické fakty*. Bratislava : LÚČ – Ústav dejín kresťanstva, 2012.
- ELIÁŠ, Ján (ed.). *Mučeníci a národovci*. St. Catharines : Ján Eliáš, 1988.
- ELIÁŠ, Ján (ed.). *Prezident Jozef Tiso*. St. Catharines : Ján Eliáš, 1978.
- GRIFFIN, Roger. *Fascism. An Introduction to Comparative Fascist Studies*. Cambridge : Polity Press, 2018.
- HANEBRINK, Paul. *A Specter Haunting Europe. The Myth of Judeo-Bolshevism*. Cambridge : The Belknap Press of Harvard University Press, 2018.
- JABLONICKÝ, Jozef. *Glosy o historiografii SNP. Zneužívanie a falšovanie dejín SNP*. Bratislava : NVK International, 1994.
- JELINEK, Yeshayahu. *Parish Republic. Hlinka's Slovak People's Party 1939 – 1945*. New York – London : Eastern European Quarterly – Boulder, 1976.
- Jozef Tiso. Slovenský rodoľub: Prihovárja sa za nás i za slovenský národ a vypros mu úplnú slobodu a samostatnosť*. New York : Osada Sv. Jána Nepomuckého, 1981.
- KAMENEC, Ivan. *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava : Kalligram, 2000.
- KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991.
- KAMENEC, Ivan. *Tragédia politika, kňaza a človeka. Dr. Jozef Tiso, 1887 – 1947*. Bratislava : Premedia, 2013.
- KAŠŠOVIC, Stanislav. *Politická činnosť kňazov – poslancov Slovenského snemu 1939 – 1945*. Nitra : Kňazský seminár sv. Gorazda, 2011.
- KERSHAW, Ian. *Hitler. I. díl, 1889 – 1936: Hybris*. Praha : Argo, 2015.

- KLUBERT, Tomáš. *Slovenská armáda v druhej svetovej vojne*. Bratislava : Perfekt – Ústav pamäti národa, 2016.
- KOKLESOVÁ, Bohunka. *V tieni Tretej ríše. Oficiálne fotografie Slovenského štátu*. Bratislava : Slovart, 2009.
- Memoriál mučenika Jozefa Tisu MMXIV*. Prešov : Nové slobodné Slovensko, 2014.
- MEŠŤAN, Pavol. *Antisemitizmus v politickom vývoji Slovenska (1989 – 1999)*. Bratislava : SNM-Múzeum židovskej kultúry, 2000.
- MIČKO, Peter. *Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2014.
- MILZA, Pierre. *Mussolini*. Praha : Volvox Globator, 2013.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2016.
- PANCZOVÁ, Zuzana, KILIÁNOVÁ, Gabriela, KUBISA, Tomáš. *Národopis na Slovensku v službách Tretej ríše*. Bratislava : Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Marenčin PT, 2021.
- PASÁK, Tomáš. *Emil Hácha (1938 – 1945)*. Praha : Rybka, 2007.
- PEŠEK, Jan, LETZ, Róbert. *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004.
- POLAKOVIČ, Štefan, VNUK, František. *Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*. Lakewood : Slovak Research Institute of America, 1988.
- VONDRÁŠEK, Václav, PEŠEK, Jan: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970. Mýty a realita*. Bratislava : VEDA, 2011.
- RYDLO, Jozef M. *Milan S. Ďurica. Muž, ktorý vrátil Slovákom ich národné dejiny*. Bratislava : LÚČ – Ústav dejín kresťanstva, 2019.
- SIDOR, Karol, VNUK, František. *Za Boha a národ. Náčrt životopisu Andreja Hlinku*. Toronto – Bratislava : Zahraničná Matica slovenská, 1990.
- SYRNÝ, Marek. *Slovenskí demokrati '44 – 48*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010.
- TURBUCZ, Dávid. *A Horthy-kultusz 1919 – 1944*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.

- VNUK, František. *Dr. Jozef Tiso: President of the Slovak Republic*. Sydney : P. Gerdelán – Association of Australian Slovaks, 1967.
- VONDRÁŠEK, Václav, PEŠEK, Jan. *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970. Mýty a realita*. Bratislava : VEDA, 2011.
- WARD, James M. *Jozef Tiso: kňaz, politik, kolaborant*. Bratislava : Slovart, 2018.
- Zahraniční Slováci a ich činnosť za slovenskú štátnosť. Svedectvá pravdy. III. diel*. Trnava : Optima, 1999.

*Vydané pramene, antológie,
spomienky a umelecká literatúra*

- DEÁK, Ladislav (ed.). *Viedenská arbitráž. Dokumenty I*. Martin : Matica slovenská, 2002.
- DEÁK, Ladislav (ed.). *Viedenská arbitráž. Dokumenty III*. Martin : Matica slovenská, 2005.
- FABRICIUS, Miroslav, HRADSKÁ, Katarína (eds.). *Jozef Tiso. Prejavy a články, zv. II (1938 – 1944)*. Bratislava : AEPRESS, 2007.
- FRIEDER, Emanuel. *Z denníka mladého rabína*. Bratislava : SNM – Oddelenie židovskej kultúry, 1993.
- HAVEL, Václav. *Vážení občane. Projevy červenec 1990 – červenec 1992*. Praha : Lidové noviny, 1992.
- HOLEŠTIÁK, Pavol, KUBICA, Peter (eds.). *Prvý prezident v slovenskej poézii*. Čadca : Vzlet, 2004.
- HRADSKÁ, Katarína, FABRICIUS, Miroslav (eds.). *Jozef Tiso. Prejavy a články, zv. III (1944 – 1947)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010.
- KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. *Svetový kongres Slovákov v dokumentoch. 1. časť: Generálne zhromaždenia*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2021.
- LACKO, Martin (ed.). *Exulantské verše (1945 – 1988)*. Bytča : Slovenský dejepisný spolk, 2020.
- LAVRÍK, Silvester. *Nedeľné šachy s Tisom*. Bratislava : Dixit, 2016.
- LIPTÁK, Ľubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii*. Bratislava : Kalligram, 1999.

- MACH, Alexander. *Pred rozsudkom. Denníky 1945 – 47*. Bratislava : Mareňčin PT, 2017.
- MURÍN, Karol. *Spomienky a svedectvo*. Trenčín : Priatelia prezidenta Tisu v cudzine a na Slovensku, 1991.
- MEDERLY, Karol. *Ústava Slovenskej republiky a jej zásadné smernice*. Bratislava : S. n., 1939.
- Proces s dr. Jozefom Tisom. Spomienky obžalobcu Antona Rašlu a obhajcu Ernesta Žabkaya*. Bratislava : Tatrapress, 1990.
- SEGEŠ, Dušan, HERTEL, Maroš, BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938 – 1939*. Bratislava : Pro Historia, 2012.
- SCHOPENHAUER, Arthur. *Svet ako vôľa a predstava I.+ II*. Bratislava : Kalligram, 2010.
- SCHVARC, Michal, HOLÁK, Martin, SCHRIFFL, David (eds.). *„Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. Dokumenty I. Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente I*. Bratislava : Ústav pamäti národa – SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2008.
- SIDOR, Karol. *Denníky 1930 – 1939*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010.
- SIDOR, Karol. *Sedem týždňov (Zápisky z väzenia)*. Bratislava : VI. n., 1935.
- SIDOR, Karol. *Šesť rokov pri Vatikáne*. Bratislava : PostScriptum, 2013.
- SIDOR, Karol. *Takto vznikol Slovenský štát*. Bratislava : Odkaz – Ozveň, 1991.
- SIDOR, Karol. *Vyznanie a stanoviská k politike exilu*. Zürich : Odbočka Združenia priateľov Slovenska v Zürichu, 1974.
- Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945 / Slowakisch-deutsche Beziehungen 1941 – 1945 in Dokumenten II. Vom Krieg gegen die UdSSR bis zum Untergang der Slowakischen Republik im Jahr 1945*. Prešov : Universum, 2011.
- SOKOLOVIČ, Peter. *Premiéro mal predsa pravdu. Rozhovor s P. Šebastiánom Labom, SJ*. Bratislava : Post Scriptum, 2015.
- ŠOVČÍKOVÁ, *Slovenská republika 1939 – 1945 (Výberová bibliografia článkov za obdobie rokov 1989 – 1994)*. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2000.

- TISO, Jozef. *Napred*. Trenčín : B. v., 1939.
- TISO, Jozef. *Nič pre seba, všetko pre národ*. Bratislava : HSL'S, 1943.
- TISO, Jozef. *Svojho štátu sa nezriekneme*. Bratislava : B. v., 1944.
- TISO, Jozef. *Vernosť k svojmu rodu*. Bratislava : Generálny sekretariát HSL'S, 1941.
- TISO, Jozef. *Za jednotu národa*. Bratislava : HSL'S, 1941.
- VALKO, Štefan. *Spomienky na slovenský politický exil*. S. I.: Štefan Valko vl. n., 2003.
- Vyhlasenia a rozhodnutia Konferencie biskupov Slovenska*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2020.
- WEISS, Peter. *Národný záujem a zodpovednosť v slovenskej zahraničnej politike: od geopolitickej ilúzie k euroatlantickej integrácii*. Bratislava : Kalligram, 2009.
- ZVONÁR TIEŇ, Jožo. *Zakliata zem*. Lausanne : Liber, 1975.
- ZVONICKÝ, Gorazd. *S ukazovákom na mraku*. Buenos Aires : Nákladom Eduarda Štangu, 1958.

Štúdie, state a články

- BELÁK, Blažej. Poézia slovenského exilu po roku 1945. In CHO-VAN-REHÁK, Juraj, GRÁCOVÁ, Genovéva, MARUNIAK, Peter (eds.). *Slovenský povojnový exil*. Martin : Matica slovenská, 1998.
- BLEHOVÁ, Beáta. Prípad „Jozef Tiso“: Útek, internácia, vydanie. In RYDLO, Jozef M. (ed.). *Fidei et Patriae. Jubilejnik na počesť 80. narodenín Františka Vnuka*. Bratislava : Post Scriptum, 2008.
- CAGÁŇ, Igor. Slovenské národné púte za mučeníka Jozefa Tisu do Altöttingu. In *Memoriál mučeníka Jozefa Tisu*. Prešov : Nové slobodné Slovensko, 2014.
- CIEKER, Jozef. Prvý prezident Slovenskej republiky. In ŠPRINC, Mikuláš (ed.). *Slovenská republika 1939 – 1949*. Whiting : Ján Lach, 1949.
- CSÉFALVAY, František. Branná moc v rokoch 1939 – 1945. In HRADSKÁ, Katarína, KAMENEC, Ivan (eds.). *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : VEDA, 2015.

- DEMJANIČ, Pavol. Rodný dom prezidenta v Bytči – minulosť, súčasnosť, perspektívy. In LACKO, Martin (ed.). *Dr. Jozef Tiso v pamäti národa*. Partizánske : Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939 – 1945, 2019.
- Diskusia. In LACKO, Martin (ed.). *Dr. Jozef Tiso v pamäti národa*. Partizánske : Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939 – 1945, 2019.
- ĎURICA, Milan S. Historický odkaz dr. Jozefa Tisu. In *Kalendár Kanadskej Slovenskej ligy na roky 1987 – 1988. Venovaný s úctou storočníci dr. Jozefa Tisu*. Toronto : Kanadská Slovenská liga, 1987.
- GAŠPAROVIČ, Matej. Kotleba v bazilike. Dostupné online: <https://blog.postoj.sk/11592/kotleba-v-bazilike>.
- GRIFFIN, Roger. Between metapolitics and apoliteia: The Nouvelle Droite's strategy for conserving the fascist vision in the 'interregnum'. In *Modern & Contemporary France*, vol. 8, 2000, issue 1.
- GYÁRFÁŠOVÁ, Soňa. Individuálna historická pamäť. In GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga, KRIVÝ, Vladimír, VELŠIC, Marián et al. *Krajina v pohybe: správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2001.
- HAUGHTON, Tim. HZDS: The Ideology, Organization and Support Base of Slovakia's Most Successful Party. In *Europe – Asia Studies*, vol. 53, 2001, no. 5.
- HRABOVEC, Emília. Niekoľko slov na úvod. In HRABOVEC, Emília (ed.). *Jozef Tiso – kňaz a prezident*. Bratislava : Post Scriptum, 2017.
- HRABOVEC, Emília. Politické aktivity Matúša Černáka v slovenskom exile v kontexte medzinárodného vývoja (1948 – 1955). In *Slovenský časopis historický*, roč. 1, 2021, č. 1.
- HRUBOŇ, Anton. Slovenský fašizmus. In HRUBOŇ, Anton a kol. *Fašizmus náš slovenský*. Bratislava : Premedia, 2021.
- JABLONICKÝ, Viliam. Svetový kongres Slovákov v zápase o slobodnú, demokratickú a pluralitnú Slovenskú republiku. JAŠEK, Peter (ed.). *Politický exil z krajín strednej a východnej Európy. Motívy, stratégie, aktivity a perspektívy na Východe a Západe*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2017.
- JANEK, István. Maďarské a slovenské revizionistické snahy a bilaterálne vzťahy v rokoch 1939 – 1940. In MITÁČ, Ján (ed.). *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011.

- KAMENEC, Ivan. Pokusy reprezentantov Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945 o hľadanie východísk v záverečnej etape druhej svetovej vojny. In BYSTRICKÝ, Valerián, FANO, Štefan (ed.). *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy)*. Bratislava : Historický ústav SAV – Národná rada SR, 1994.
- KLUKNAVSKÁ, Alena. Od Štúra k parazitom: Tematická adaptácia krajnej pravice v parlamentných voľbách na Slovensku. In *Politologický časopis*, roč. 20, 2013, č. 3.
- KOLNÍK, Titus. Rakúska a nemecká archeológia na Slovensku v rokoch 1933 – 1945. In *Historický zborník 10*, 2000, č. 2.
- KOREC, Ján Chryzostom. Náš deväťdesiatročný Profesor. In RYDLO, Jozef M. (ed.). *Testimonium hoc verum est. Kytica vďaky, obdivu a úcty slovenskému historikovi Milanovi S. Ďuricovi, čestnému členovi Slovenského ústavu, k jeho 90. narodeninám*. Bratislava : Post Scriptum, 2015.
- KOŠIAR, Ján. Rok 2017 – rok Dr. Jozefa Tisu. Poznámky na okraj. *Dr. Jozef Tiso v pamäti národa*. Partizánske : Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939 – 1945, 2019. KOUKOLÍK, František. *Mocenská posedlosť*. Praha : Karolinum, 2018.
- KUNC, Bartolomej. Národ má len jedny dejiny. In BIELIK, Peter, KUNC, Bartolomej, MULÍK, Peter (eds.). *Dies ater – Nešťastný deň 29. august 1944*. Bratislava : Erbo, 1994.
- KUPKA, Petr, LARYŠ, Martin, SMOLÍK, Josef. *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy: Slovensko, Polsko, Ukrajina, Bělorusko, Rusko*. Brno : Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav, 2009.
- LABO, Sebastián. Pravda vždy zvíťazí. In *Zahraniční Slováci a ich činnosť za slovenskú štátnosť. Svedectvá pravdy, III. diel*. Trnava : Optima, 1999.
- LACKO, Martin. Dr. Jozef Tiso v pamäti národa (Náčrt problematiky). In HRABOVEC, Emília (ed.). *Jozef Tiso. Kňaz a prezident*. Bratislava : Post Scriptum, 2017.
- LACKO, Martin. Tiso v podzemí a u politických väzňov po roku 1945. In LACKO, Martin (ed.). *Dr. Jozef Tiso v pamäti národa*. Partizánske : Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939 – 1945, 2019.

- LETZ, Róbert. Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In LETZ, Róbert, MULÍK, Peter, BARTLOVÁ, Alena (eds.). *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2006.
- LETZ, Róbert. Príloha. In LETZ, Róbert, MULÍK, Peter, BARTLOVÁ, Alena (eds.). *Slovenská ľudová strana v dejinách (1905 – 1945)*. Martin : Matica slovenská, 2006.
- LETZ, Róbert. Slovenský politický exil a komunizmus v európskom kontexte. In JAŠEK, Peter (ed.). *Politický exil z krajín strednej a východnej Európy. Motívy, stratégie, aktivity a perspektívy na Východe a Západe*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2017.
- LYSÝ, Miroslav. „I Svätopluk sa zaslúžil o slovenský štát.“ Používanie stredovekých symbolov v 20. a 21. storočí. In *Historický časopis*, roč. 63, 2015, č. 2.
- MÁJEK, Stanislav. O exhumácii a výsledkoch DNA testov podrobnejšie: Exhumácia ostatkov Dr. Jozefa Tisu a nový pomník. In MÁJEK, Stanislav. *Dr. Jozef Tiso. Kňaz a prezident*. Bratislava : Vl. n., 2011.
- MERVART, Jan. PULLMANN, Michal: Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu (rec.). In *Securitas Imperii*, 19, 2011, č. 2.
- MIKLOŠKO, František. Slovenské hroby. In RYDLO, Jozef M. (ed.). *Fidei et Patriae. Jubilejník na počesť 80. narodenín Františka Vnuka*. Bratislava : Post Scriptum, 2008.
- MRVA, Ivan. Jozef Tiso vo verejnom priestore. Zápas o bánoveckú tabuľu v roku 1990. In LACKO, Martin (ed.). *Dr. Jozef Tiso v pamäti národa*. Partizánske : Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939 – 1945, 2019.
- MUDDE, Cas. The War of Words: Defining the Extreme Right Party Family. In *West European Politics*, vol. 19, 1996, issue 2.
- OTČENÁŠOVÁ, Slávka. Svätopluk ako symbol národa a ideál občianskych cností (v učebniciach dejepisu pre základné a stredné školy vydávaných v rokoch 1918 – 1945). In *Studia Historica Nitriensia*, roč. 25, 2021, č. 1.
- PAULOVÍČOVÁ, Nina. Holocaust Memory and Antisemitism in Slovakia: The Postwar Era to the Present. In *Antisemitism Studies*, vol. 2, 2018, no. 1.

- PAVLO, Ľudovít. Proces s prezidentom dr. Jozefom Tisom. In HOFFMANN, Gabriel (ed.). *Zamľčaná pravda o Slovensku*. Partizánske : Garmond, 1996.
- PEKÁR, Martin. Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu. In FIAMOVÁ, Martina, HLAVINKA, Ján, SCHVARC, Michal a kol. *Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014.
- PEKNÍK, Miroslav. Slovenské národné povstanie a verejnosť po roku 1989. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Slovenské národné povstanie 1944 – súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : Ústav politických vied SAV – Múzeum SNP, 2009.
- RATAJ, Jan, DLOUHÝ, Miloš, HÁKA, Antonín. *Proti systému! Český radikální konzervativizmus, fašizmus a nacionální socializmus 20. a 21. století*. Praha : Auditorium, 2020.
- ROBERTS, David D. Palingenesis and Totalitarianism in Roger Griffin's Interpretation of Fascism. In IORDACHI, Constantin, KALLIS, Aristotle (eds.). *Beyond the Fascist Century. Essays in Honour of Roger Griffin*. London : Palgrave Macmillan, 2020.
- RUEDA, Daniel. Alain de Benoist, ethnopluralism and the cultural turn in racism. In *Patterns of Prejudice*, vol. 55, 2021, no. 3.
- RYDLO, Jozef. Tisova pamäť v slovenskom exile (1968 – 1989). In LACKO, Martin (ed.). *Dr. Jozef Tiso v pamäti národa*. Partizánske : Múzeum ozbrojených zložiek SR 1939 – 1945, 2019.
- RYCHLÍK, Jan. Ideové základy myšlení Jozefa Tisa a jejich politický dopad. In BYSTRICKÝ, Valerián, FANO, Štefan (eds.). *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992.
- RYCHLÍK, Jan. *Rozdělení Česko-Slovenska 1989 – 1992*. Praha : Vyšehrad, 2012.
- SABOL, Miroslav. Až na dno blahobytu (Hojnosť alebo chudoba slovenských rodín v Slovenskej republike 1939 – 1945). In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010.

- SCHVARC, Michal, HALLON, Ľudovít, SABOL, Miroslav. „Tiso, Tuka, kde je múka?“ (Kríza v zásobovaní chlebovými obilninami v lete 1941 z pohľadu nemeckého vyslanectva). In SYRNÝ, Marek a kol. *Slovensko v roku 1941. Politika, armáda, spoločnosť*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012.
- SLOTA, Ján. Príhovor primátora mesta Žilina. In CHOVAN-REHÁK, Juraj (ed.). *S krivdou krutou na paténe. Dr. Jozef Tiso 1887 – 1947*. Žilina : Mestský úrad, 1998.
- SOKOLOVIČ, Peter. Prínos Milana S. Ďuricu k interpretácii dejín prvej Slovenskej republiky. In *Scripta vobis III. Výber z celoživotného diela slovenského historika Milana S. Ďuricu*. Bratislava : Post Scriptum, 2017.
- ŠKORVANKOVÁ, Eva. „Tiso, Tuka, kde je múka?“ Blahobyť alebo život na prídeľ? In HYRJA, Jozef (ed.). *Tisovi poza chrbát. Príbehy odporu voči ľudáckemu režimu*. Bratislava : Hadart Publishing, 2020.
- ŠÚSTOVÁ DRELOVÁ, Agáta. The martyrdom of Jozef Tiso. The entanglements of the sacred and secular in the post-war Catholic memories. In BOGUMIŁ, Zuzanna, YURCHUK, Yuliya (eds.). *Memory and Religion from a Postsecular Perspective*. London – New York : Routledge, 2022.
- ȚIU, Ilarion. Romanian Fascism during World War II. The National-Legionary Government (September 1940 – January 1941). In *Cogito*, vol. 8, 2016, no. 1.
- TKÁČ, Alojz. Homília k 50. výročiu smrti ThDr. Jozefa Tisu (18. 4. 1997). In *Dr. Jozef Tiso*. Bratislava : Spoločnosť Andreja Hlinku, 2002.
- TOMEK, Prokop. Kdo zabil Matúše Černáka? In *Pamäť národa*, roč. 5, 2009, č. 1.
- Urobené zázraky na orodovanie O. Jozefa Tisa. In *Slovenský rodoľub Dr. Jozef Tiso (1887 – 1947)*. Trenčín : Ivan Štelcer, 1992.
- VASILKOVÁ, Adriana, ANDROVIČOVÁ, Jarmila. Príčiny nárastu podpory pravicového radikalizmu a extrémizmu na Slovensku: príklad politickej strany Kotleba-ĽSNS. In *Central European Journal of Politics*, roč. 5, 2019, č. 1.
- VNUK, František. Dr. Jozef Tiso a súčasná emigrácia. In ELIÁŠ, Ján (ed.). *Prezident Jozef Tiso*. St. Catharines : J. Eliáš, 1978.
- VNUK, František. Slovensko v 20. storočí II. (1919 – 1945). In *Literárny almanach Slováka v Amerike 1970*.

Dobová literatúra

- FALLAT, Paul C. *Slovakia's National Martyr. Father Tiso*. Cleveland : First Catholic Slovak Union, 1978.
- HRUŠOVSKÝ, František. *Obrázkové slovenské dejiny*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1942.
- CHMELÁR, František (ed.). *Pochody slobodného Slovenska*. Modra : Teodor Mesík, 1941.
- PAUČO, Jozef. *Slováci a komunizmus*. Whiting : Ján J. Lach, 1957.
- POLAKOVIČ, Štefan. *Slovenský národný socializmus (Ideové poznámky)*. Bratislava : Generálny sekretariát HSĽS, 1941.
- POLAKOVIČ, Štefan. *K základom slovenského štátu*. Turčiansky Sv. Martin : Kompas, 1939.
- POLAKOVIČ, Štefan. *Slovenský národný socializmus. Ideové poznámky*. Bratislava : Generálny sekretariát HSĽS, 1941.
- ŠIMONČIČ, Albert, POLČÍN, Jozef. *Dr. Jozef Tiso – prvý prezident Slovenskej republiky*. Bratislava : Sväz slovenských kníhkupcov a nakladateľov, 1941.
- Ústava Slovenskej republiky*. Bratislava : Štátne nakladateľstvo, 1939.

Internet

<https://pospolitost.wordpress.com>
<https://volby.statistics.sk>
<https://www.aktuality.sk>
<https://www.cas.sk>
<https://www.demagog.sk>
<https://www.dennik-republika.sk>
<https://www.facebook.com>
<https://www.hnonline.sk>
<https://www.holocaust.cz>
<https://www.jozeftiso.sk>
<https://www.omeiach.sk>
<https://www.parlamentnelisty.sk>
<https://www.postoj.sk>
<https://www.pravda.sk>

<https://www.sho.sk>

<https://www.sme.sk>

<https://www.valka.cz>

<https://www.usoud.cz>

<https://www.youtube.com>

Ludový program Slovenskej pospolitosti – národnej strany. Dostupné online: <https://www.docdroid.net/jdUKC34/050908-program-spns-pdf>.

Fotografie a obrazové prílohy

Všetky fotografie a obrazové prílohy použité v publikácii pochádzajú z týchto zdrojov:

Collegium Carolinum Mníchov: s. 132 – 139

SITA – Slovenská tlačová agentúra: s. 197 (aut. foto hore Nina Bednáriková, aut. foto dole Jano Šperka), 198 (aut. Mária Pietová)

Slovenská národná knižnica Martin: s. 192, 195

Slovenský národný archív Bratislava, f. Jozef M. Kirschbaum: s. 73, 82, 131

Slovenský národný archív Bratislava, f. Slovenská tlačová kancelária: obálka, s. 7, 17, 72, 74 – 78, 81, 83 – 91, 95

Tlačová agentúra Slovenskej republiky: s. 92 (aut. Jozef Teslik), 93 (aut. Ladislav Roller), 94 (aut. Koloman Cich), 140 (aut. Vladimír Gloss), 141 (aut. Drahotín Šulla), 189 (aut. Svätopluk Písecký), 190 (aut. Michal Rozenberg), 191 (aut. Vladimír Gloss), 193 (aut. Miroslava Cibulková), 194 (aut. Pavel Neubauer), 196 (aut. Štefan Kačena), 199 (aut. foto hore Peter Brenkus, aut. foto dole Vladimír Benko)

Zbierka Antona Hruboňa: s. 79, 80

Zbierka Lenky Tichákovéj: s. 201

MENNÝ REGISTER

A

Abrahám (biblická postava) 171
 Adalram (salzburský arcibiskup) 49
 Adam (biblická postava) 67
 Adámy-Aren, J. 45
 Adenauer, Konrad 172
 Antonescu, Ion 110
 Arnulf (korutánsky vojvoda) 49

B

Babnič, Vladimír 150
 Baláž, Rudolf 109, 178
 Baleghová (bánovecká lekárnička) 11
 Belák, Blažej 114
 Beluský, Martin 166
 Benedikt XVI. (pápež) 180
 Beneš, Edvard 21, 25, 41, 69–71,
 100, 101, 104, 111, 124, 133
 Beniak, Valentín 123
 Bernard, Hans 36
 Bernolák, Anton 158
 Bezák, Róbert 176, 180
 Braunová, Eva 54
 Brunner, Alois 56
 Brunner, Alojz 56
 Bürckel, Josef 32

C

Ceașescu, Nicolae 143
 Cecília (rehoľná sestra) 12
 Ciano, Galeazzo 26, 27
 Cieker, Jozef 100
 Codreanu, Corneliu 43, 164
 Cuper, Ján 156
 Cyril (Konštantín, byzantský
 učenc) 111

Č

Čarnogurský, Ján 146, 173, 184
 Čarnogurský, Pavol 145, 173
 Čatloš, Ferdinand 65, 66
 Černák, Matúš 123
 Čulen, Konštantín 49, 129

D

Deák, Ladislav 145
 De Benoist, Alain 167
 De Gasperi, Alcide 172
 Dilong, Rudolf 115, 117,
 119–121, 124, 139
 Dobiš, Pavol G. 111, 112
 Dubiel, Štefan 125
 Dubovský, Peter 178
 Dzurinda, Mikuláš 152, 186
 Ďurčanský, Ferdinand 98, 99,
 101, 102, 106–108, 117,
 120, 122, 131, 154, 171
 Ďurica, Milan S. 126–130, 140,
 144–152, 154, 156, 170,
 171, 175–177, 179, 181,
 184–186, 192, 193

E

Eichmann, Adolf 56
 Eliáš, Alois 31
 Eva (biblická postava) 67

F

Fallat, Paul C. 107, 135
 Faulhaber, Michael von 69
 Fico, Robert 158
 Filo, Július 185
 Frieder, Armin 11
 Fuga, František 108, 111

G

Gašpíerik, Kornel 20
 Gentile, Giovanni 23
 Gerdelán, Michal 124
 Goebbels, Joseph 30
 Gregor VII. (pápež) 68, 69
 Griffin, Roger 13, 115

H

Hagara, Vladimír 185
 Hácha, Emil 32, 41, 42, 110
 Haššík, Štefan 170
 Havel, Václav 147
 Henrich IV. (rímskonemecký cisár) 68
 Herodes (judejský kráľ) 68
 Hess, Rudolf 22
 Heydrich, Reinhard 165
 Hilár (páter, vl. m. Štefan Párik) 71
 Hitler, Adolf 22, 26, 31–36, 40, 49, 51, 54, 60, 62, 64, 76, 109, 110, 172, 188
 Hlinka, Andrej 20–26, 29, 30, 34, 44–48, 60, 64, 72, 78, 80, 147, 153–155, 158, 159, 169–171, 173
 Hoban, Edward F. 103
 Hodža, Milan 25
 Holeštiak, Pavol 125
 Hora, Andrej 115
 Horatius (filozof) 16
 Horthy, Miklós 37, 44, 111
 Hrabovec, Emília 177
 Hrnko, Anton 145, 146
 Hurban-Vajanský, Svetozár 163
 Husák, Ján 150
 Húska, Augustín Marián 156, 193

Ch

Chvalkovský, František 26

J

Jablonský, Jozef 107, 143, 145
 Jankovský, Marián 108
 Ján (Kristov apoštol) 53, 67
 Jariabek, Ondriš 30
 Jelínek, Ješajahu A. 127, 128
 Ježiš Kristus 30, 60, 67, 68, 97, 118
 Jozef (biblický Kristov otec) 68
 Jozue (biblický prorok) 20
 Juruš, Ignác 180, 181

K

Kalweit, Walter 68
 Kamenec, Ivan 40, 107, 145, 152
 Kant, Immanuel 13, 16
 Kánya, Kálmán 27
 Karmasin, Franz 26, 31
 Karol II. (rumunský kráľ) 43
 Karol Veľký (franský kráľ a rímsky cisár) 49
 Karvaš, Imrich 120
 Kemeneš, Tibor 30
 Kepler, Wilhelm 32
 Kershaw, Ian 40, 54
 Kirschbaum, Jozef M. 61, 99, 111, 126–129, 131, 145–148, 150, 151
 Klement III. (pápež) 68
 Klimko, Jozef 145
 Klinovský, Ján 124
 Kluknavská, Alena 159
 Kmeťko, Karol 19, 20
 Kňažko, Milan 146
 Kočiš, Aladár 53, 64
 Kojnok, Eduard 181
 Koklesová, Bohunka 55
 Konštantín VII. Porfyrogenet (byzantský cisár) 50
 Kopal, Anton 124
 Kopúnek, Ján 197
 Korec, Ján Chryzostom 144, 176, 178, 182, 184–187, 199

Košiar, Ján 180
 Kotleba, Marian 158–160,
 162–168, 176, 180, 181, 197
 Koukolík, František 42
 Kováč, Jozef 111
 Kováč, Michal 183
 Kubala, Otomar 116, 174
 Kubica, Peter 125
 Kukla (syn nitrianskeho údenára)
 19
 Kunc, Bartolomej 143

L

Labo, Šebastián 179, 180
 Lajčiak, Vladimír 170
 Le Pen, Jean-Marie 157
 Le Penová, Marine 164
 Lettrich, Jozef 127
 Lipscher, Ladislav 145
 Lipták, Ľubomír 107, 144, 148
 Lukáč, Emil B. 123
 Lukáš (evanjelista) 66
 Lysý, Miroslav 49

M

Mach, Alexander 29, 31, 35, 49,
 69, 91, 127, 162, 174
 Malíková (Belousová), Anna
 156, 158
 Maňka, Vladimír 164
 Mária (Panna Mária, biblická
 Kristova matka) 68, 111
 Mazurek, Milan 166
 Mečiar, Vladimír 151, 156–158,
 182–186, 199
 Mederly, Karol 173
 Mederlyovci (bratia Anton
 a Karol) 24
 Mervart, Jan 58
 Metod (byzantský učenc
 a veľkomoravský arcibis-
 kup) 49

Michal (archanjel) 43, 49, 111,
 116, 164, 171
 Moric, Víťazoslav 147
 Murín, Karol 69, 70, 154
 Mussolini, Benito 22, 54

N

Novomeský, Ladislav 123

P

Pánis, Stanislav 152, 155, 196
 Paučo, Jozef 103
 Pavlisko, Ivan 154, 155
 Pavlo, Ľudovít 97
 Pekár, Martin 63
 Perón, Juan 98
 Pétain, Philippe 41, 42, 110
 Pier, Ondrej 105, 106
 Pius XII. (pápež) 32
 Podmanický, Ján 183
 Polakovič, Štefan 22, 48, 63, 102,
 145
 Polcín, Jozef 56
 Polla, Belo 152
 Porubský, Jozef 20
 Prečan, Vilém 107
 Prokop, Jozef 155
 Pullmann, Michal 58

R

Rajec, Alojz 19
 Rašla, Anton 70, 145
 Rázus, Martin 154, 158
 Reynaud, Paul 42
 Rhaban (páter) 111
 Ribbentrop, Joachim von 26, 27,
 28, 34
 Ricotti, Ján 124
 Ries, Viliam (pseud. Ivan Javor)
 116
 Rydlo, Jozef M. 125, 127, 128, 157
 Rychlík, Jan 146, 152

S

- Salvini, Matteo 164
 Seyss-Inquart, Arthur 32
 Schopenhauer, Arthur 13
 Schott, Georg 54
 Schuman, Robert 172
 Sidor, Karol 20, 23–25, 28–30,
 32–34, 43, 72, 98, 99, 123, 173
 Sima, Horia 43
 Sivák, Jozef 11, 32
 Slameň, František 124
 Slavkovská, Eva 149, 150
 Slota, Ján 156–158
 Sokol, Ján 157, 175, 176, 178, 179,
 181, 184–186, 199
 Sokol, Martin 34
 Stalin, Josif Vissarionovič 122
 Stolárik, Imrich 101
 Straka, Vojtech 34
 Strmeň, Karol (vl. m. Karol
 Bekéni) 123
 Suško, Ladislav 107
 Svätopluk (veľkomoravské knieža)
 48–51, 159
 Syrový, Jan 27
 Szálasi, Ferenc 44, 110

Š

- Šalát, Anton 124
 Šimončič, Albert 56
 Šmigovský, Ján 116, 171
 Šprinc, Mikuláš 103, 123
 Štefánik, Milan Rastislav 100,
 101, 124, 158
 Štefanský, Václav 145
 Štúr, Ľudovít 158, 159, 163
 Švehla, Antonín 21

T

- Tatarka, Dominik 188

- Teleki, Pál 27, 37
 Tiso, Jozef Gašpar (otec Jozefa
 Tisa) 21
 Tkáč, Alojz 178, 186, 187
 Tomáš Akvinský (kresťanský
 filozof a svätec) 63
 Tomáš (Kristov apoštol) 67
 Tuka, Vojtech 20, 22, 29, 31, 49, 60,
 61, 66, 73, 123, 127, 162, 174

U

- Udržal, František 21
 Uhrík, Milan 166
 Urban, Milo 123

V

- Valko, Štefan 108, 109, 178
 Vandas, Tomáš 165
 Varinský, Jozef 119, 123, 124
 Vašek, Anton 124
 Veselý, František Krištof 30
 Viching (nitriansky a pasovský
 biskup) 49
 Višňovský, Vojtech 19
 Vnuk, František 69, 107, 129,
 130, 144, 145, 147, 150, 154,
 156, 193

W

- Ward, James M. 21, 152, 186
 Weiss, Peter 183

Z

- Záň, Augustín 111
 Zaľko, Peter 120
 Zemko, Milan 148
 Zotz, Lothar 50
 Zvonár Tieň, Jozef (Jožo) 123, 125
 Zvonický, Gorazd (vl. m. An-
 drej Šándor) 118, 119,
 121, 125
 Zvon, Mojmír 115, 116, 117

Ž

Žabkay, Ernest 70, 71, 145

Žarnov, Andrej (vl. m. František
Šubík) 123

Žatko, Ernest (pseud. Ján E. Bor)
115

Žilinčiková, Anna 20

Pozn.: Register z dôvodu vysokého počtu výskytu mena v texte neuvádza hlavnú postavu knihy Jozefa Tisa.

ANTON HRUBOŇ
MÝTUS A KULT JOZEFA TISA

Vznik rukopisu tejto publikácie podporil z verejných zdrojov formou štipendia Fond na podporu umenia. Archívny a knižničný výskum na Slovensku a v zahraničí, realizovaný pred udelením štipendia FPU, ktorý bol využitý pri tvorbe tejto knihy, bol financovaný projektmi APVV-19-0358, APVV-20-0334 a VEGA č. 1/0185/20.

Prvé vydanie

Vyšlo vo vydavateľstve Paradigma Publishing v Bratislave v roku 2022 ako jeho 4. publikácia.

Grafický dizajn a sadzba: Ivan Kocák

Jazykové redaktorky: Zuzana Bariaková a Laura Klimová

Vedecký redaktor: Miroslav Kmeť

Tlač FINIDR, s. r. o., Český Těšín. 224 strán.

web: www.paradigma-publishing.sk

email: info@paradigma-publishing.sk

facebook: www.facebook.sk/paradigmapublishing.sk

instagram: www.instagram.com/vydavatelstvoparadigma

ISBN 978-80-973678-5-5